

ŠIKANA, TÝRÁNÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ

Bc. Pavel Kotek

CHCI POMÁHAT BEZ ROZDÍLU ANEB
JAK NA SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY,
CZ.1.07/3.2.13/01.0036

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

ŠIKANA, TÝRÁNÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ

Bc. Pavel Kotek

CHCI POMÁHAT BEZ ROZDÍLU ANEB
JAK NA SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY,
CZ.1.07/3.2.13/01.0036

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

OBSAH

1 Úvod	4
2 Agrese, násilí a násilné chování	5
2.1 Agrese	5
2.1.1 Agrese jako instinkt	6
2.1.2 Agrese jako reakce na frustraci	6
2.1.3 Agrese jako naučený způsob chování	6
2.2 Odlišnosti pojmů agrese a násilí	7
2.2.1 Cykličnost násilí	7
2.3 Typy agrese	8
3 Šikana	9
3.1 Vymezení pojmu šikana	9
3.2 Oblasti výskytu šikany	10
3.2.1 „Uzavřené“ instituce	10
3.2.2 Virtuální prostor - Kyberšikana	10
3.2.3 Kyberšikana a tradiční šikana	11
3.2.4 Zaměstnání	17
3.2.5 Fáze mobbingu:	19
3.2.6 Jak poznat šikanu na pracovišti?	19
3.2.7 Bossing	20
3.2.8 Pětice první pomoci, aneb jak přežít mobbing	20
3.2.9 K čemu může mobbing vést?	21
3.2.10 Následky a nebezpečí mobbingu	21
3.2.11 Jak se bránit?	22
3.3 Příčiny šikanování	22
3.3.1 Dědičnost a konstituce dítěte	23
3.3.2 Rodina	23
3.3.3 Vliv vrstevnické skupiny	24
3.3.4 Prostředí jako faktor ovlivňující vznik šikany	26
3.4 Vývojové stupně šikanování	26
3.4.1 První stadium: zrod ostrakismu	26
3.4.2 Druhé stadium: fyzická agrese a přitvrzování manipulace	27
3.4.3 Třetí stadium: klíčový moment - vytvoření jádra	27
3.4.4 Čtvrté stadium: většina přijímá normy agresorů	28
3.4.5 Páté stadium: totalita neboli dokonalá šikana	28
3.5 Formy šikany	28
3.5.1 Projevy šikany	29
3.6 Charakteristika účastníků šikany	30
3.6.1 Agresor	30
3.6.2 Oběť	32
3.7 Následky šikanování	33
3.7.1 Důsledky pro oběti	33
3.7.2 Důsledky pro agresory	35
3.7.3 Důsledky pro ostatní členy skupiny	35

4	Prevence šikany	36
4.1	Druhy prevence	36
4.2	Primární prevence šikany u dětí	36
4.2.1	Škola	36
4.2.2	Spolupráce školy a rodiny	39
4.2.3	Spolupráce školy s institucemi, které se věnují problematice šikanování	40
4.2.4	Pomoc učitelů /univerzální strategie/:	40
4.2.5	Možné sankce	41
4.3	Chyby při vyšetřování	41
4.4	Pomoc obětem	42
5	Týrání, zneužívání, zanedbávání	43
5.1	Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte (syndrom CAN)	43
5.2	Zvláštní formy CAN	45
5.2.1	Münchhausenův syndrom v zastoupení (by proxy)	45
5.2.2	Systémové týrání (druhotné zneužívání a ponižování)	45
5.2.3	Organizované zneužívání dětí	45
5.2.4	Rituální zneužívání	46
5.3	Psychické týrání, zneužívání a zanedbávání	46
5.3.1	Formy a následky psychického týrání, zneužívání a zanedbávání	47
5.4	Fyzické (tělesné) týrání	49
5.4.1	Aktivní tělesné týrání	50
5.4.2	Pasivní fyzické týrání	51
5.4.3	Důsledky fyzického týrání	53
5.5	Sexuální zneužívání	54
5.5.1	Formy sexuálního zneužívání	55
5.5.2	Varovné známky svědčící o sexuálním zneužití	58
5.5.3	Oběť sexuální agrese a rizikové faktory	60
5.5.4	Chování oběti	62
5.6	Rodina a incest	64
5.6.1	Rizikové faktory na straně rodiny	64
5.6.2	Charakteristika incestních rodin	65
5.6.3	Sexuální agresor	68
5.6.4	Model sexuálního zneužití chlapce	70
5.6.5	Sexuální zneužití dívky	71
5.6.6	Falešná obvinění	71
5.6.7	Následky sexuálního zneužívání	72
5.6.8	Posttraumatický proces	74
5.7	Domácí násilí	74
5.7.1	Formy domácího násilí	75
5.7.2	Klíčové znaky domácího násilí:	77
5.7.3	Nejčastější mýty o domácím násilí	77
5.7.4	Obrana před domácím násilím	79
5.7.5	Kam se obrátit v případech nouze	81
6	Použité zdroje	83

1 ÚVOD

V několika posledních letech se dostává téma šikany a týrání do popředí zájmu jak veřejnosti, tak odborníků. Hlavními důvody jsou jednak rostoucí počet případů, stupňující se agresivita pachatelů a jejich klesající věk. Dále je pak příčinou i medializace v bulvárním tisku a TV. Přesto jsou však tato témata opředená spoustou mýtů o obětech i agresorech a povědomí o účinné ochraně je dlouhodobě na velmi nízké úrovni. Účastníci kurzu budou mít příležitost seznámit se se základními pojmy týkajícími se obou oblastí. Další část kurzu je již zaměřena na propojení teorie a praxe, např. na rozpoznání těchto jevů, typologii agresora a oběti, práce s obětí, možnosti ochrany, postupy vyšetřování. Současně jsou obsahem kurzu i nové metody šikany, zejména tzv. cyberbullying a jeho jednotlivé formy (sexting, cybergrooming, happy slapping atd.).

2 AGRESE, NÁSILÍ A NÁSILNÉ CHOVÁNÍ

Problematika agrese a násilí poutá stále více pozornost mnoha vědních disciplín. Intenzita a formy agresivního jednání mají vzrůstající tendenci a posouvají se poměrně rychle do nižších věkových kategorií (Vykopalová, 2002, s. 12). Portmannová (1996) uvádí, že děti a mládež jsou v současnosti silně orientovani jen na sebe a že jsou stále agresivnější. Matějček a Dytrych (1997) zase říkají, že na otázku vzrůstající agresivity dětí není jednoznačná odpověď, protože neexistuje srovnání s obdobím např. před 50 lety.

2.1 AGRESE

Slovo agrese má ve vztahu k chování více významů. Označuje jednak ubližování a poškozování, avšak jako agresivní se označuje i ofenzivní jednání sportovce či podnikatelů (Výrost, Slaměnik, 1997, s. 315).

Výrost a Slaměnik (1997) uvádějí, že tradiční představy spojují agresi především s fyzickým napadením jiné osoby. Poškozování však může mít i jiný charakter. V zásadě může mít agrese podobu:

- Fyzického poškození jiné osoby (bolest, zranění)
- Poškození majetku jiné osoby
- Psychologického zranění jiné osoby (ponižování, zesměšňování, urážení, zastrašování, vydírání apod.)

V tomto smyslu je agresi chování, které způsobuje nejen fyzické ublížení, materiální škodu, ale jakoukoli psychickou nepohodu a vyvolává averzivní reakce (Výrost, Slaměnik, 1997, s. 315-316).

Při definování pojmu agrese se nebere v úvahu jen způsobení škody jiné osobě, ale uvádějí se i další znaky. Význam se připisuje hlavně záměru, proto se agrese nejčastěji definuje jako „chování zaměřené na poškození, ublížení jiné osobě“ (Výrost, Slaměnik, 1997, s. 316). Z hlediska označení konkrétního chování jako agresivního je tedy rozhodující, zda bylo vykonané záměrně, cílevědomě. K tomu se však připojuje ještě širší kontext, tvořený nadřazenými úmysly a očekáváním, ale též sociálními normami.

S využitím těchto souvislostí je možné přesněji definovat agresi jako chování, které se vyznačuje následujícími znaky:

- poškozují jinou osobu,
- je záměrné,
- porušuje situačně relevantní normy,
- není motivované snahou pomoci osobě ani jinými prosociálními úmysly (Výrost, Slaměnik, 1997).

V souvislosti s agresí se užívají ještě další pojmy. Jsou to agresivita a hostilita. Berkowitz chápe agresivitu jako „relativně perzistentní pohotovost nebo predispozici jednat agresivně v různých typech situací“ (Výrost, Slaměnik, 1997, s. 316). Agresivita je původně vyjadřování agrese, tendence vykonat agresivní čin. Pojem agresivita se podle Portmannové (1996) v naší společnosti používá ambivalentně. V mnoha případech se agresivita chválí: „správní“ chlapci a muži se pochopitelně musejí pustit do díla „agresivně“ a „bojovně“. Hostilitou se rozumí všeobecně nepřátelský (negativní) postoj vůči lidem, který se nemusí projevovat ubližováním jiné osobě (Výrost, Slaměnik, 1997).

Agresivní chování lze vysvětlit z pohledu mnoha teorií a koncepcí.

2.1.1 AGRESE JAKO INSTINKT

Představitelé této teorie míní, že agrese vznikla v průběhu evoluce a je nutná pro udržení druhu. Není to chování naučené, ale instinkt, s kterým se člověk rodí a je nutný pro život. Freud rozlišoval několik druhů pudových agresivních hnutí v závislosti na periodizaci vývoje libida. Později koncipoval pojetí dvou protikladných instinktů, smrti a života. Tyto instinkty vůči sobě antagonistické vytvářejí protiklady v tendencích a snaženích a způsobují projevení agrese. Instinkt smrti může být nasměrován dovnitř nebo zevnitř, ale je potírán instinktem života. Proto destruktivní pudy primárně orientované na vlastní osobu se přesouvají na osoby a věci, které jsou v okolí (Vykopalová, 2002, Stankowski, 2001).

2.1.2 AGRESE JAKO REAKCE NA FRUSTRACI

Vágnerová (2002) uvádí, že tendence reagovat agresivně se zvyšuje, pokud člověk v některé oblasti silně strádá nebo má pocit, že nepříznivá situace trvá už příliš dlouho. Vysvětlení, že agresi vyvolává prožitek frustrace je však poněkud zúžené. Přesnější interpretace zní: „jestliže je člověk v situaci nějaké zátěže, která je doprovázena pocity menšího uspokojení, zvyšuje se riziko, že se bude chovat agresivně“ (Vágnerová, 2002, s. 269).

2.1.3 AGRESE JAKO NAUČENÝ ZPŮSOB CHOVÁNÍ

Tato teorie tvoří podle Vykopalové (2002) relativní komplexní pohled na genezi agresivního chování. Důraz je kladen na mechanismy osvojování schémat chování především prostřednictvím sociálního učení. Koncepty agrese podle teorie učení vycházejí z toho,

že tendenci agresivně jednat se člověk učí přímým nebo zástupným zpevňováním. Přímým zpevněním se rozumí, že agresivní chování je odměňováno, to znamená, že vede k úspěchu. Pozoruje-li dítě např. v rodině, ve škole, v médiích osoby, jejichž agresivní chování je úspěšné, pak dochází k učení agresi zástupným zpevňováním (Furst, 1997, Vágnerová, 2002, Stankowski, 2001).

2.2 ODLIŠNOSTI POJMŮ AGRESE A NÁSILÍ

Kamarýt považuje za důležité oddělit od sebe pojem agrese a násilí. Agrese podle něj představuje motivační zdroj násilí, kdežto násilí může být jen jedním z projevů agrese v chování. Odlíšení obou pojmů agrese a násilí je důležité ve vědeckém výzkumu, avšak v každodenní mluvě nemusí záměna těchto pojmů vždy znamenat chybu (Čermák, 1998).

Podle způsobu páchání rozlišuje Spurný (1996) násilí v podobě agrese (verbální, fyzické, vůči osobám, vůči předmětům), manipulace (neagresivní „ohlupování“, násilí z „podřízené“ pozice) a kombinace obou typů.

Podle délky trvání dělí násilí na dlouhodobě působící, situační (postupně gradující konfliktní situace) a na násilí ve formě incidentů (tj. neočekávané, náhlé, převážně násilné projevy s krátkým intenzivním průběhem) (Spurný, 1996).

2.2.1 CYKLIČNOST NÁSILÍ

Je mnoho faktorů, které byly a jsou dávány do spojitosti s násilím v rodinách. Jedním z nich je **cykličnost násilí** - mezigenerační přenos násilí. Čím většího stupně násilí se rodiče dopouštějí na svých dětech, tím hrubější jsou tyto děti k sourozencům. Čím více jsou manželé hrubí na manželky, tím hrubější je manželka na své děti. Násilí prožité v dětství a mající formu „neškodného“ zneužívání se opakuje o generaci později. Míra následného násilí závisí na intenzitě a délce týrání a zneužívání. Ačkoli je tento postupný model obecně pravdivý, stává se, že člověk dopouštějící se násilí na svém partnerovi je ještě hrubější ke svým dětem, než jeho partner. Nedávný výzkum naznačil zajímavou věc: když je s jedinci týranými a zneužívanými v dětství pracováno do věku jejich dospělosti, nemusejí tito lidé týrat své děti častěji než jiní rodiče, ačkoli je u nich výrazně vyšší pravděpodobnost, že budou stíháni za trestnou činnost. Jiný výzkum naznačuje, že u jedinců týraných či zneužívaných v dětství je tři až pětkrát větší riziko toho, že budou týrat své děti, než u jedinců, kteří nikdy sami týráni či zneužívaní nebyli.

2.3 TYPY AGRESE

Agresivita může mít různou podobu, příčiny i psychologické pozadí. Za nejdůležitější kritéria rozlišování typů agrese považují autoři Výrost a Slaměnik odlišení afektivní a instrumentální agrese.

Pro afektivní agresi jsou typické reaktivní charakter, souvislost s hostilitou a se zlostí. Afektivně agresivní jedinec ze svého hlediska jen reaguje na jiný podnět, který v něm vyvolává hostilitu, silný negativní emocionální stav (zlost) a impulzivní reakci ve sféře verbálního či fyzického chování. Tato agrese obvykle není plánovaná.

Instrumentální agrese je v prvé řadě vedlejším produktem dosahování jiných, neagresivních cílů. Člověk nekoná většinou pod vlivem zlosti, jeho ubližování není vyprovokované nevhodným chováním budoucí oběti podobného charakteru jako v případech afektivní agrese (Výrost, Slaměnik, 1997).

Výrost a Slaměnik dále uvádějí, že v posledním období se nahromadily důvody pro rozšíření taxonomie základních typů agrese o třetí, jež nazývají jako tyranizování (šikanování).

Podle Olweuse „je šikanování charakterizované opakovaným ubližováním po dobu určitého časového období, přičemž jeho typickým znakem je nerovnost v síle (moci) agresora a jeho oběti, která způsobuje, že se oběť neumí vůči opakovanému poškozování účinně bránit“ (Výrost, Slaměnik, 1997, s. 318-319). Šikanování nemá reaktivní charakter v takovém smyslu jako efektivní agrese. Je považované za příklad proaktivní agrese. Šikanování také nebývá vyvolávané, resp. provázené zlostí. Je chováním, jehož bezprostředním cílem je ublížení. Nemá instrumentální hodnotu pro dosažení jiného finálního cíle. Je však možné o něm uvažovat jako o prostředku demonstrace dominance a kontroly nad jinými. S ohledem na tyto okolnosti je potřebné mluvit o šikanování jako o třetím základním typu agrese (Výrost, Slaměnik, 1997).

3 ŠIKANA

Následující kapitola se bude věnovat definování pojmu šikana, nástinu oblastí výskytu daného jevu, jeho příčinami a vývojovými stádii. Dále se bude zabývat problematikou profilu jednotlivých aktérů šikanování, následků, které může šikanování na účastnících zanechat a také tím, jak je šikana upravena v českém právu.

3.1 VYMEZENÍ POJMU ŠIKANA

„Slovo šikana pochází z francouzského chicane, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování a byrokratické lpění na liteře předpisů...“ (Řičan, 1995, s. 25).

Nejvhodnější se jeví Šturmovo pojetí šikany. Šturma (2001, s. 5) uvádí, že „vymezení šikanování jako jevu se příliš co do znaků neodlišuje, vesměs se podřazuje násilnému chování proti osobám, které je poškozují, týrá, snižuje jejich důstojnost, je prováděno periodicky, nikoliv jednorázově a liší se od dyadického a vzájemného napadání dvou přibližně vyrovnaných osob nebo skupin tím, že je podmíněno situačně, není předem promyšleno ani organizováno.“

Červený s Kubešovou (1996, s. 147) definují šikanování „jako negativní společenský fenomén, jenž je formou reakce, která spočívá v agresivním chování vůči jinému subjektu, osobě či okolí. Je to činnost, která je spojena s trestáním druhých (extrapunitivita), proto je společensky nepřijatelná - nežádoucí.“ Šikanování působí jako psychosociální zátěž a patří do kategorie sociálně patologických jevů, stejně jako alkoholismus, toxikomanie a kriminogenní jednání (Červený, Kubešová, 1996).

V metodickém pokynu ministra školství, mládeže a tělovýchovy se šikanování vymezuje jako „jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků“ (Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování, 2001, s. 7).

„Šikanování je agresivní jednání uskutečňované s cílem získat pocit převahy a určité výhody prostřednictvím fyzického a psychického týrání druhých lidí“ (Novák, Capponi, 1996, s. 45).

3.2 OBLASTI VÝSKYTU ŠIKANY

Šikana patří mezi nejzávažnější negativní jevy v současné škole. Toto tvrzení lze opřít o výsledky celonárodního výzkumu výskytu šikanování na ZŠ, který proběhl v druhé polovině roku 2001. Šetření ukázalo, že je v ČR šikanováno přibližně 41 % žáků. (Mezera [online]).

Šikanování však není pouze záležitost spadající do oboru pedagogiky, jedná se o komplexní problém psychologický, sociologický. Nejedná se pouze o jev spojený se školou a rovněž se šikana netýká jen věkové skupiny dětí a mládeže, nýbrž zahrnuje celé věkové spektrum.

3.2.1 „UZAVŘENÉ“ INSTITUTE

Velkým problémem je šikanování především v tzv. „uzavřených“ institucích. Uzavřenou institucí se rozumí zařízení, jež vytváří společnost pro lidi, kteří potřebují více či méně dlouhodobou intenzivní péči. Tito lidé zde žijí odděleně od své rodiny a nemají její přímou ochranu (Kolář, 2001). Mezi tyto instituce se zahrnují především internáty, výchovné ústavy, nápravně léčebná zařízení, kasárna, diagnostické ústavy či věznice apod. V těchto zařízeních se často šikanování váže na tzv. přijímací rituály. Tyto rituály demonstrují vztah nadřazenosti, příkazů a úkolů na straně jedné a podřízenosti, poslušnosti a plnění rozkazů na straně druhé (Bendl, 2003). Aby zde někdo obstál, musí projít úspěšně počátečními a průběžnými testy šikanování. Patří sem tedy i různé iniciační rituály. Každý nový příchozí dostane „přivítáčku“ (Kolář, 2001). Všechny uzavřené instituce s autoritativním režimem jsou výtečnou živnou půdou pro šikanování. V takových ústavách se násilí může stát pozitivně hodnoceným způsobem uplatnění potřeb a práv jednotlivce. Největší autoritu pak mají nejbrutálnější chovanci (Matoušek, 1999).

3.2.2 VIRTUÁLNÍ PROSTOR - KYBERŠIKANA

Internet a další komunikační technologie v dnešní době přitahují především mladé a nejmladší generace. Děti jsou schopny strávit u počítače dlouhé hodiny. Internet dětem poskytuje nekonečné pole působnosti pro jejich hry a zábavu. Pro starší děti a dospívající je počítač a především s ním spojený internet zdrojem informací a také rychlým nástrojem komunikace. Umí počítač používat mnohem lépe než jejich rodiče. Chybí jim však zkušenosti dospělých. Mnoho dětí tak není schopno předcházet rizikům spojených s moderní technologií. I u moderních technologií platí, že mohou být smysluplně využívány, ale zároveň mohou být nebezpečně zneužívány. Kyberšikana je konkrétním příkladem jejich zneužití. Základním problémem kyberšikany je fakt, že se odehrává ve virtuálním prostoru, kterému dospělí často nerozumí a neumí si tedy představit všechny možnosti pohybu v něm (Vágnerová, 2009).

Kyberšikanu (cyberbullying) definujeme jako zneužití ICT (informačních komunikačních technologií), zejména pak mobilních telefonů a internetu, k takovým činnostem, které mají někoho záměrně vést z rovnováhy. Je to tedy jedna z forem šikany. Problémem však je, že děti a mladí lidé za těmito projevy šikany vůbec nemusí vidět. A protože nepoznají, že se jedná o šikanu, neví, jak se s ní vypořádat. Cítí se osamělé a mají mít pocit, že lidé kolem nich jejich problém nepochopí. Naším úkolem je zaměřit se jak na prevenci, tak i na to, aby se oběti kyberšikany naučily tyto problémy řešit. Je velmi důležité začít se této problematice věnovat, protože obětí kyberšikany neustále přibývá (např. podle studie pro fond Anti-Bullying Alliance se terčem kyberšikany stalo už 22 % mladých lidí (11-16 let, Londýn).

„Kyberšikana je druh šikany, který využívá elektronických prostředků, jako jsou mobilní telefony, e-maily, pagery, internet, blogy a podobně“ (Vágnerová, 2009 s. 92). S kyberšikanou se můžeme setkat kdykoli a kdekoli. Většinou trvá delší dobu, než se odhalí. Může se šířit velmi rychle a dosáhnout takových rozměrů, jaké nejsou u ostatních forem tohoto jevu myslitelné.

3.2.3 KYBERŠIKANA A TRADIČNÍ ŠIKANA

Kyberšikana a tradiční šikana mají jednu věc společnou. Jejich cílem je někomu ublížit nebo ubližovat - ať fyzicky či psychicky. Kyberšikana v mnoha případech dokonce začíná jako tradiční šikana. Někdy se jejich projevy prolínají a doplňují - příkladem může být třeba nahrávání fyzického týrání spolužáka.

Moderní technologie (internet, mobilní technologie) nám umožňují pohybovat se ve virtuálním světě, který se liší od reálného světa. Tak, jako se liší virtuální svět od světa reálného, liší se kyberšikana od tradiční šikany. Ve virtuálním světě mohou být lidé anonymní, mohou komunikovat, aniž by byli zatíženi společenskými rolemi, svými fyzickými nedostatky, psychickými bloky plynoucími z osobního kontaktu s lidmi, mohou vzájemně komunikovat, i když nejsou fyzicky přítomni, a pokud s někým v kontaktu být nechtějí, mohou komunikaci snadno ukončit. To jsou jen některé z možností, které nám technologie nabízejí. Záleží jen na nás, jak se k těmto možnostem postavíme, zda je využijeme, či zneužijeme. Technologie nejsou špatné, špatní jsou jen lidé, kteří je používají se zlým úmyslem.

Nyní se podívejme blíže na specifické znaky kyberšikany, kterými se vymezuje oproti tradiční šikaně:

A. Útočníci jsou anonymní

Ve virtuálním prostředí většinou útočníci vystupují pod přezdívkou (nickem), používají pro oběť neznámou e-mailovou adresu, telefonní číslo atd. Pro agresora navíc není žádný velký problém vytvářet nové identity. Oběť tak má jen malou šanci přijít na to, kdo na ni útočí.

Anonymita útočníka má bohužel pro oběť ještě mnoho dalších nepříjemných aspektů, např. to, že pocit nepolapitelnosti posiluje agresorovu odvahu zkoušet drsnější metody a formy útoků a potažmo vůbec útoky podnikat.

Anonymita však může být často zdánlivá, protože totožnost útočníků lze v některých případech s využitím vhodné technologie odhalit. Přesto bývá obecně velmi obtížné útočníka vystopovat a vzhledem k tomu, že mnohé z projevů kyberšikany český právní systém nijak neřeší, nemůže vždy oběť počítat s pomocí výkonných orgánů jako je policie.

B. Mění se profil útočníků a profil obětí

Ve virtuálním světě nezáleží na věku, pohlaví, síle, postavení v sociální skupině (partě) ani úspěšnosti útočníka nebo oběti ve společnosti. Původcem kyberšikany může být každý, kdo má potřebné znalosti informačních a komunikačních technologií, tedy i fyzicky slabý jedinec. Výzkumy ukazují, že útočníci tráví více času na internetu, a to bez dohledu rodičů, kteří se příliš nezajímají o to, k čemu internet jejich děti používají. Útočníky bývají častěji chlapci než dívky s dobrým sociálním statutem. Pachatelé kyberšikany jsou také obvykle původci tradičního šikanování. Zajímavý je poznatek, že kyberútočníci bývají často také sami oběťmi kyberšikany nebo jejichmi pozorovateli (výzkumy Univerzity Antverpy (2005-2006), Li (2007), Dehue (2008)).

Co zjistily výše zmíněné výzkumy o profilu oběti? Často se jí stávají děti, které jsou na internetu nebo mobilním telefonu závislé. Sociální kontakty navazují především ve virtuálním světě, ve skutečném světě nemají příliš kamarádů. Jsou to také často oběti tradiční šikany. 39 % obětí jsou uživatelé internetových sociálních sítí jako jsou např. Facebook, MySpace nebo Libimseti. Oběti kyberšikany bývají málo obeznámeny s riziky spojenými se zneužitím ICT, možná proto se na internetu chovají méně zodpovědně (často riskují, zveřejňují osobní údaje, sdílí své fotografie apod.). Také pro oběti platí to, že se někdy sami stávají pachatelí kyberšikany nebo jejichmi pozorovateli.

C. Mění se místo a čas útoků

Zatímco u tradiční šikany lze předpokládat, kdy a kde k útoku dojde (např. ve škole, na hřišti), s kyberšikanou se můžeme setkat kdykoliv a kdekoliv. Oběti útoku se můžeme stát vždy, když budeme připojeni k internetu nebo když budeme mít u sebe svůj mobilní telefon. V takovém případě se před kyberútokem nemáme kam schovat. Útočník si nás může najít i v „bezpečí domova“ a klidně to může být i o půlnoci.

D. Ve virtuálním prostředí se lidé chovají jinak než ve skutečném světě

Mohou udávat jiný věk, jiné pohlaví, jiné povolání, a záměrně tak manipulovat s těmi, se kterými komunikují. Ve virtuálním světě se někteří lidé chovají méně opatrně než v reálném světě (jsou odvažnější v komunikaci, probírají citlivá témata, komunikují často bez zábrán apod.). Někdy zkoušejí to, co by se v reálném světě báli udělat (např. útočit na jiné osoby, vyhrožovat jim nebo je vydírat), protože je menší šance na jejich dopadení. Nevidí, jaký dopad má jejich chování na oběti, zvláště pokud si uvědomíme, že si oběti mohou vybírat také náhodně, tedy je vůbec nemusí znát osobně.

Virtuální komunikace navíc nabourává představu o tom, jak probíhá komunikace mezi lidmi, jak se vytváří mezilidské vztahy a řeší problémy. Ve virtuálním světě je velmi jednoduché se s někým se seznámit, komunikovat s ním tak dlouho, jak chci a o čem chci, a v případě problémů komunikaci bez následků ukončit. Ve skutečném světě to tak jednoduše nefunguje, vše je otázkou kompromisů. Pokud se jedinec naučí jen tento „snadný model virtuální komunikace“, ve skutečném světě s ním pravděpodobně nevystačí. Zklamání z nevydařených reálných vztahů ho opět přivede k počítači, kde si tyto nezdary může kompenzovat. Přidává se tak k potenciálně rizikové skupině, ze které se velmi často stávají oběti kyberšikany.

E. Při šíření kyberšikany pomáhá útočníkovi publikum

Prostředky kyberšikany (zprávy a pořízené záznamy) se dají velmi jednoduše rozepisovat dál. Kyberšikana tedy může mít velmi početné publikum. Útočník nemusí obět' napadat opakovaně, stačí, když citlivé zprávy nebo nahrávky publikuje na internetu a o jejich šíření se pak postarají jiní. Toto „publikum“ pak umožňuje zvyšovat intenzitu útoku a zhoršovat jeho dopad na obět'.

F. Dopady kyberšikany na obět' není snadné rozpoznat

Kyberšikana je většinou spojená s psychickým týráním obětí, které není snadné poznat (na rozdíl od modřin, jež mohou doprovázet fyzickou šikanu). Oběti kyberšikany jsou často uzavřené do sebe a nekomunikují o problémech s okolím. Důvodů pro takové chování může být více (strach, stud, rodiče nerozumí počítačům, dítě nepozná, že jde o projevy psychického šikánování apod.). Na řešení svých problémů tak zůstávají často samy, což může vést k tomu, že situaci nezvládnou.

G. Kyberšikana může být způsobena i neúmyslně

Kyberšikana může být výsledkem toho, že špatně odhadneme situaci nebo reakci daného člověka. Náš žert může způsobit bolest.

Mezi projevy kyberšikany patří:

- snaha prostřednictvím počítače ukrást osobní údaje dítěte,
- záměrná infekce počítače virem,
- zasílání agresivních, urážlivých a obtěžujících e-mailů (spamů),
- zasílání vulgárních či výhružných zpráv (sms),
- vytváření webových stránek, na nich jsou zveřejňovány karikatury, slogany, vtipy, fotky a videa, které dítě zesměšňují a které si může prohlédnout velké množství uživatelů internetu,
- napadání oběti na komunitních webech, v diskuzních fórech a při chatování.

Kybernetická šikana se děje především díky umístování nahrávek a fotografií na weby. Tento nechvalný fenomén má čtyři základní podoby.

- Agresor útočí na osobní web oběti vkládáním pomlouvačných, hrubých komentářů. Vytrvalý jedinec může dosáhnout i toho, že šikanovaný komentáře zcela zruší.
- Šikanující vytváří svůj vlastní blog, kde zveřejňuje urážlivé materiály, které oběť ponižují.
- Snad nejvíce zákeřným způsobem je vytvoření tzv. falešného blogu, ten se jeví jako by jej vytvořila sama oběť. Okolí se tak domnívá, že autorem textů, fotek, videí a jiných materiálů, jejichž zveřejnění by nebylo pro nikoho plusem, je postižený. Pokud se například na záměrně vytvořeném webu vedle vašeho jména objeví například dětská pornografie, rasistické, nebo pomlouvačné texty, intimnosti přátel atd., jen těžko budete přesvědčovat ostatní, že nejste tvůrcem, ale obětí.
- Poslední způsob kyberšikany s dopomocí blogů je kombinace předešlých. Agresor se nabourá do existujícího webu oběti a ke škodě postiženého mění jeho obsah. Oběť má sice možnost takové příspěvky mazat, avšak okolí jen těžko může rozlišit, jaký materiál kdo vložil. Schopný a houževnatý útočník může donutit oběť blog úplně odstranit.

Kyberšikana u českých dětí - závěry z výzkumného šetření projektu E-Bezpečí a Centra PRVOK (září - listopad 2009)

Výzkumný tým projektu E-Bezpečí a Centra PRVOK PdF UP (Centrum prevence rizikové virtuální komunikace) realizoval v roce 2009 výzkumné šetření, zaměřené na výskyt nebezpečných komunikačních jevů spojených s využíváním informačních a komunikačních technologií. Zaměřil se zejména na kyberšikanu, kybergrooming, sexting a další nebezpečné jevy, se kterými se setkávají nejen žáci a studenti, ale také dospělí uživatelé internetu. Do výzkumného

šetření se zapojilo téměř 2 000 respondentů z celé České republiky. V následujícím textu Vás stručně seznámíme s některými jeho výsledky.

Závěry českého výzkumu bohužel potvrdily to, co dlouhodobě naznačují také výsledky zahraničních výzkumů prováděných např. v USA, Velké Británii a dalších zemích - **téměř polovina českých dětí je vystavena některé z forem kyberšikany (46,8 %)**. V rámci výzkumu byly sledovány nejčastější projevy kyberšikany, mezi které patří např. *dehonestující útoky* (nadávání, urážení nebo ponižování realizované pomocí SMS zpráv, e-mailů, v chatu, diskuzi a publikací zesměšňujících fotografií, audio nebo audiovizuálních nahrávek), *vyhrožování a vydírání, útoky na elektronické účty* (e-mailové, diskuzní, účty ke vzdělávacímu prostředí atd.) *a jejich manipulaci, případně zneužití např. ke kyberšikaně*. Z těchto projevů jsou děti nejčastěji vystaveny nadávkám, urážkám nebo ponižování v rámci SMS zpráv, e-mailů, v chatu nebo diskuzi (15,8 %), dále musí řešit např. napadení svého elektronického účtu (13,5 %) nebo výhrůžky a zastrašování (8,9 %).

Přestože se děti s kyberšikanou setkávají poměrně často, některé se dokonce staly obětmi i několika útoků, při řešení těchto problémů jen málo spoléhají na pomoc rodičů a o situaci, do jaké se dostaly, je neinformují. **Rodičům by se se svými problémy svěřila necelá 1/4 dotazovaných dětí (22,9 %)**. Nejčastěji by děti s rodiči řešily především vydírání (22,9 %), výhrůžky a zastrašování (21 %) a manipulaci s jejich elektronickým účtem, případně jeho zneužití (18,2 %).

Proč je počet obětí tak vysoký?

Vysoký počet obětí kyberšikany souvisí s poměrně velkým množstvím útočníků. **Skoro každé třetí dítě přiznalo, že si kyberšikanu vyzkoušelo (27,8 %)**. Nejčastěji šlo o útok na cizí elektronický účet (14,7 %) a dehonestující projevy realizované pomocí SMS, e-mailu, v chatu nebo v diskuzi (7,6 %). **2,3 % dětí se ale také aktivně zapojilo do kyberšikany učitele provedené formou provokování učitele a následného natočení vyhocené situace**. Jednalo se především o chlapce, jež tvořili 2/3 útočníků.

Co je vlastně příčinou těchto vysokých čísel? Proč je mezi dětmi tolik obětí kyberšikany? A mohou se děti samy takovým útokům vyvarovat?

V některých případech zcela určitě. Velmi důležitou roli hraje především prevence související se zvýšením informovanosti o nebezpečích, která souvisí s používáním informačních a komunikačních technologií - v našich podmínkách jde především o internet a mobilní telefony, které jsou dětem poměrně lehce dostupné. Pokud budou děti seznámeny s riziky virtuální komunikace, budou mít mnohem větší šanci vyvarovat se případným chybám a zbytečně riskantnímu chování.

Mezi takové chování můžeme jednoznačně zařadit např. sdělování osobních údajů. Ani v tomto směru nejsou výsledky výzkumu projektu E-Bezpečí příliš potěšující. Naznačují, že velké množství dětí nemá představu o citlivé povaze osobních údajů ani o možnostech jejich zneužití. **2/3 dotazovaných dětí (67,5 %) jsou ochotny sdílet své osobní údaje s lidmi, které znají pouze z virtuální komunikace realizované na internetu.** Přitom už byla zaznamenána řada případů, kdy se pod totožností virtuálního „kamaráda“ skrýval např. pedofil, který využil osobní údaje dítěte k vydírání, pomocí něhož se snažil dítě vylákat na osobní schůzku - v této souvislosti vzpomeňme např. kauzu pražského vrátného, který tímto způsobem zneužil několik chlapců. Výzkum ukázal, že ochota dětí sdílet osobní údaje je závislá na různých faktorech jako jsou např. délka trvání vzájemné komunikace nebo nabízený úplatek.

Při posuzování nebezpečnosti sdílení osobních údajů je třeba zvážit různý stupeň rizikovosti jednotlivých údajů. Rizikové osobní údaje můžeme rozdělit do 3 skupin, které spojují podobné dopady na oběť:

Především je to skupina **údajů, na základě kterých může být dítě vysledováno v reálném životě.** Dítě pak může být vystaveno např. obtěžování, zneužívání, vydírání apod. Do této oblasti můžeme zařadit např. adresu bydliště (sděluje 23,5 % dětí) nebo adresu školy (sděluje 56,9 % dětí). Další skupinou jsou **osobní údaje, které vytváří mezi dítětem a útočnickem komunikační kanál.** Ten může následně sloužit jako nástroj pro kyberšikanu, vydírání a různé druhy manipulace. Konkrétně se jedná například o telefonní číslo (sděluje 50,5 % dětí), e-mailovou adresu (sděluje 67,5 % dětí), kontaktní údaje instant messengerů (ICQ) nebo programů pro internetovou telefonii (Skype) (sděluje 66,6 % dětí). Poslední sledovanou skupinou byly **osobní údaje, které útočnickovi umožňují přístup k cizímu účtu.** Na tyto údaje jsou děti - ve srovnání s předešlými údaji - mnohem opatrnější a příliš často je nesdělují - např. heslo k e-mailovému účtu sděluje 16,4 % a PIN kód kreditní karty 13,2 % dětí.

Další problematickou skutečností, která nahrává šíření kyberšikany, je zveřejňování osobních fotografií nebo videozáznamů na internetu nebo jejich rozesílání pomocí mobilního telefonu. V rámci výzkumného šetření bylo sledováno rozesílání především sexuálně laděných fotografií, které poměrně často slouží jako nástroj pro vydírání, sexuální obtěžování atd. Svou obnaženou fotografii již zveřejnilo 10,1 % dotazovaných dětí, což je o polovinu méně ve srovnání s odesíláním sexuálně laděných zpráv - ty odeslalo 22,7 % dětí. Většina dětí však toto chování považuje za rizikové - v případě zpráv to uvedlo 68,4 % dětí a u fotografií 73,3 % dětí. Přesto je ale patrné, že 1/3 dětí se tomuto vysoce rizikovému chování, označovanému termínem sexting nebo sextování, nebrání.

Děti si také často neuvědomují, že své osobní údaje mohou sdílet, i když je někomu přímo nesdělují. Značné množství z nich si totiž zakládá své osobní účty na internetových portálech, kde jsou pak jejich osobní údaje včetně fotografií dostupné komukoliv (např. na portálu Facebook, Lidé.cz atd.). S obrovským boomem, který v současné době zažívají sociální sítě, se tento problém ještě znásobil. Jak jsou na tom tedy děti se znalostí sociálních sítí? **99,5 % dětí zná alespoň jednu sociální síť.** Mezi nejčastěji uváděnými se objevily portály YouTube (20,6 %), Facebook (19,2 %) a Hry.cz (15,3 %). **89,3 % dětí má na některé ze sociálních sítí také svůj účet** (17,6 % na stránce YouTube, 15,2 % na Facebook).

Případů kyberšikany u českých dětí přibývá společně s rozšiřováním informačních a komunikačních technologií. Kyberšikana se stává problémem většiny českých škol. Ty zaznamenávají stále vyšší počty případů nejen kyberšikany, ale i dalších nebezpečných jevů.

3.2.4 ZAMĚŠTNÁNÍ

Šikanování se může objevit i na pracovišti, kde vychází buď od spolupracovníků, nebo nadřízených. V případě šikanování ze strany spolupracovníků se hovoří o mobbingu (nadávky, pomluvy a různé naschvály mezi kolegy na pracovišti, jejichž cílem je přimět šikanovaného opustit pracoviště). Šikanování ze strany nadřízených vůči podřízeným se nazývá bossing. Pojem mobbing pochází z angličtiny (mob = hromadně napadnout, dotírat, obtěžovat, šikanovat). Leymann uvádí, že „o mobbing se jedná tehdy, jestliže se na postiženého útočí alespoň jednou týdně a nejméně po dobu půl roku a útoky provádí jedna či více osob“ (Huberová, 1995, s. 11).

Mobbing je druh rafinované šikany na pracovišti. Pojem vznikl z angličtiny (mob=hromadně napadnout, dotírat) a existuje také ve zvířecím světě, kdy se stádo brání před vetřelcem tím, že na něj útočí jako celek.

Mobbing označuje nejrůznější formy znepříjemňování života na pracovišti. Je typický svou zákeřností a těžkou rozpoznatelností. Za Mobbing se zpravidla považuje psychické týrání, které se opakuje alespoň jednou týdně po dobu 6 měsíců. Cílem mobbingu je poškození druhého za účelem jeho vyhození z práce.

Obětí mobbingu je podle výzkumů 4-8 % pracujících. Osobní zkušenost s ním má v Česku 16 procent zaměstnanců. Následky mobbingu mohou v krajních případech vést až k sebevraždě.

Průzkum agentury GfK ukázal, že terčem skrytého teroru na pracovištích se začínají stávat zaměstnanci středních a starších věkových kategorií, nejčastěji ženy ve věku nad 45 let. Většinou končí s výpovědí v ruce a někdy i v péči lékařů. Obětí mobbingu se ale může stát prakticky každý, bez ohledu na věk.

Psychické násilí mohou na zaměstnanci páchat kolegové, nadřízení (tzv. bossing) a ve velmi řídkých případech i kolegové na nižších pozicích než je oběť.

Bossing je jakousi podskupinou mobbingu. Je specifický tím, že šikany se dopouští nadřízený pracovník.

V samotných anglicky mluvících zemích se pro označení šikany na pracovišti užívá pojem *emocional abuse* (emoční týrání, emoční špatné zacházení). U nás se můžeme setkat i s označením *teror na pracovišti* nebo *psychoteror*.

S termínem bullying pak spojujeme konflikty mezi dětmi a mládeží na školách. S pojmem bullying se častěji setkáváme např. v Anglii a Austrálii (od to bully - tyranizovat), v USA a v Evropě se více preferuje pojem mobbing. Kromě uvedeného pojmosloví se lze setkat i s pojmy «horizontal violence», «psychological terrorization» či «psychological harassment» nebo s dnes poměrně rozšířeným pojmem «šikana», který je užíván v souvislosti s fyzickou a psychologickou agresí v jednodušší podobě převážně mezi mladými chlapci ve školním, učňovském a vojenském prostředí.

Formy chování a postupy, které je možné považovat za mobbing:

Kategorie I - útok na možnost vyjádřit se, svěřit se (neustálé přerušování, bezbřehá kritika, vyhrožování)

Kategorie II - útoky na sociální vztahy („nemluví se“ s vámi, jste vzduch, jste odloučení od svých kolegů, ostrakismus)

Kategorie III - útoky na vaši pověst, úctu a vážnost (pomluvy, zesměšňování, znevažování národnosti, vyznání)

Kategorie IV - útoky na kvalitu pracovního či osobního života (nesmyslné pracovní úkoly, nesplnitelné úkoly)

Kategorie V - útoky na zdraví (práce poškozující zdraví, vyhrožování fyz. násilím, sexuální obtěžování)

Leymann vymezil pět kategorií mobbingu:

- Útočení na možnosti osoby komunikovat (jedinec nemá možnost vyjádřit se, neustále je přerušován, kritizován, je mu vyhrožováno atp.)
- Útočení na sociální vztahy osoby (člověk nemá možnost někoho oslovit, nikdo s ním nemluví, s člověkem je zacházeno, jako by byl vzduch, atd.)
- Útočení na sociální reputaci osoby (pomluvy, zesměšňování, vykonaná práce je znevažována...)
- Útočení na pracovní a životní orientaci osoby (nesmyslné pracovní úkoly, jedinec dostává úkoly, které jsou hluboko pod jeho dovednostmi a možnostmi)

- Útočení na zdraví osoby (nucení do práce, která poškozujze zdraví, vyhrožování fyzickým násilím, tělesné zneužívání, působení fyzických škod doma či na pracovišti) (Šolcová, 1995).

3.2.5 FÁZE MOBBINGU

Pavel Beňo určuje u mobbingu čtyři fáze:

- první konflikty, schválnosti, pomluvy, zadržování informací - nejde ještě o plánovité chování
- přechod k systematickému psychoteroru, činnosti jsou plánovány a vykonávány se záměrem poškodit druhého
- v této fázi dochází ke konkrétnímu napadání a útokům, obviňování, pracovnímu přetěžování; mobbovaný je před vedením označen za „černou ovci“, což vede k dalším křivdám a zároveň mobbing dostává požehnání od vedení společnosti
- postižený je zlomen v celé struktuře své osobnosti a obvyčejně vykazuje ty znaky chování, jež mu byly zpočátku neoprávněně vytýkány, s touto novou situací se musí zaměstnavatel vypořádat a postižený je např. propuštěn.

Příčin šikanování v zaměstnání je mnoho. Mezi nejčastější příčiny mobbingu, jak uvádí Beňo (2002), patří autoritářský styl vedení lidí, nízká schopnost vypořádat se s konfliktem, permanentní tlak na zvyšování výkonů a snižování nákladů, firemní kultura s nízkou úrovní etiky, nedostatky ve vnitropodnikových strukturách, strach před ztrátou zaměstnání, závist a „konkurenční vztahy“, nedostatek tolerance, destruktivní zacházení s chybami a omyly, struktura osobnosti šikanovaného.

3.2.6 JAK POZNAT ŠIKANU NA PRACOVIŠTI?

Mobbing má různé podoby. Existuje až 45 různých podob psychického násilí provozovaného na pracovišti. Následující znaky jsou nejtýpčtějšými projevy mobbingu:

- Mluví o vás za zády a šíří o vás pomluvy, které kazí vaši reputaci nebo si z vás dělají legraci.
- Nutí vás dělat degradující úkoly.
- **Útočí na vaši národnost, náboženské přesvědčení nebo sexuální orientaci.**
- Veškeré vaše úsilí a úspěchy na pracovišti jsou hodnoceny negativně.
- Zesměšňují vaše fyzické defekty nebo vaše chování.
- Ignorují vás, i když se pokoušíte kolegy nebo nadřízeného kontaktovat.

- Izolují vás tím, že vás přemístí na jiné pracoviště nebo vydají ostatním kolegům instrukce, aby se vám vyhýbali.
- Nedostáváte žádné další pracovní úkoly, vaše úkoly přebírají kolegové.
- Jste nuceni vykonávat nesmyslné pracovní úkoly nebo úkoly, které by měli vykonávat zaměstnanci na nižší pozici.
- Neustále slyšíte jen kritiku své práce.
- Často vám kolegové nebo nadřízený slovně či písemně vyhrožují.
- Přerušují vás v půlce hovoru a mumlají si pro sebe poznámky.
- Čelíte sexuálnímu obtěžování, fyzickým útokům a hrozbám fyzickými útoky.
- Dostáváte úkoly, které ohrožují vaše zdraví nebo vám způsobují finanční škody.

3.2.7 BOSSING

V případě, že teror nepochází od spolupracovníků, ale od nadřízeného, jde o bossing. Nadřízený se může bát úspěšného pracovníka, nebo si jen může chtít dokázat, že on je ten, kdo tu řídí.

Bossing se pak projevuje zadáváním nesmyslně lehkých úkolů. Nebo naopak těžkých, které při nejlepší vůli nemůže pracovník splnit. Lze se setkat i s tím, že zatímco je pracovník na služební cestě, dostane zadanou nějakou práci. Až se vrátí, je mu náležitě vynadáno, že přidělený úkol nesplnil. Námitky, že nemohl, nejsou nic platné. Obvykle jsou odbyty s tím, že si to měl zařídit. Běžné je kontrolování včasné docházky a stejně tak může šikanovaného pracovníka čekat po návratu z dovolené či nemoci překvapení - přestěhovaná kancelář, chybějící kancelářské vybavení atp.

3.2.8 PĚTICE PRVNÍ POMOCI, ANEB JAK PŘEŽÍT MOBBING

1. Nezůstávat s problémem v izolaci, nechat si poradit od rodiny, známých či odborníků
2. Zvážit rizika a rozhodnout se, zda „zůstat, nebo odejít“
3. Hledat spojence (včetně psychologa či tzv. kouče)
4. Stanovit si priority, povinnosti a úkoly, aby ve stresu nedělal zbytečné chyby
5. Neztratit kontakt s realitou a usilovat o „nadhled“. Neopomíjet „to ostatní“ (Rodinu, koníčky, účinnou relaxaci, styk s přáteli či jinými lidmi).

Jste-li obětí mobbingu, schovávejte si důkazy, například písemnou dokumentaci a emailovou poštu. Zajistěte si osobní svědectví v momentech, kdy jste diskriminováni. Začněte si psát deník všech událostí. Tyto důkazy mohou být rozhodující v jednání s vedením firmy, s odbory nebo v případném soudním procesu.

3.2.9 K ČEMU MŮŽE MOBBING VÉST?

Není-li mobbing zastaven, vede pak časem v lepším případě ke ztrátě zaměstnání. Nepříliš dobře kvalifikovaní pracovníci se ovšem bojí ztratit práci, na které jsou existenčně závislí. Ti pak často končí u psychiatrů a v krajních případech si mohou sáhnout na život.

Všímat mobbingu by si mělo například personální oddělení firmy, kterému by mělo být podezřelé, proč se vypisuje výběrové řízení na stále ta samá místa.

Větší odolnost vykazují proti mobbing lidé, kteří mají vztah, či ti, kteří jsou aktivní a mají i jiné kolektivy, ve kterých mohou svou situaci s kamarády probrat. Často se objevuje mobbing u osamocенých lidí, kteří se nemají kde poradit. Dále je mobbing častý u nápadných lidí či u těch, kteří práci z existenčních důvodů potřebují. Podle odborníků se do osobní filosofie některých lidí i firemních vztahů v Česku začíná již delší dobu promítat názor: „Být agresivní se vyplácí!“ Ve firmě, kde získá agresor prostor a na pracovišti začne fungovat psychoteror, dochází ale postupně ke ztrátám. Zvyšuje se míra plýtvání. Klesá motivace zaměstnanců, vytrácí se pocit sounáležitosti s firmou, stávající zaměstnanci rezignují a přestávají být aktivní a někteří raději odcházejí pryč. S tím, že i řízení firmy začíná mít trhliny. Pracovní kolektiv už nechce být veden, musí být hnán. Vyčíslit takové ztráty v penězích se před deseti lety pokusili v Německu. Pohybovaly se v řádech desítek tisíc až stovek tisíc korun ročně. **Za mobbing je vždy zodpovědný zaměstnavatel.**

3.2.10 NÁSLEDKY A NEBEZPEČÍ MOBBINGU

Důsledky šikanování v zaměstnání lze rozdělit do dvou hlavních skupin. Za prvé jsou to následky psychické, kam spadají deprese, poruchy koncentrace, pochybnosti o sobě, stavy úzkosti až psychiatrické syndromy s myšlenkami na sebevraždu. Druhou skupinu tvoří následky psychosomatické např. poruchy srdeční a poruchy krevního oběhu, svíravé pocity při dýchání, bolesti hlavy, šíje a zad, kožní onemocnění, onemocnění zažívacího traktu (Huberová, 1995).

Následky mobbingu mohou sahat od četných psychosomatických symptomů a potíží až k sebepoškozování a sebevraždě. Skrytost a zákeřnost mobbingu mnohdy v mobbovaném vyvolá dojem, že trpí stihomamem a začne o sobě vážně pochybovat.

Kromě psychické či materiální újmy pracovníkovi mohou tyto praktiky vést ke snížení výkonnosti firmy a větší nemocnosti. Zaměstnanec pak podává „vnitřní výpověď.“ Obecným negativním důsledkem bude, že ve firmě nejsou schopní pracovníci. Firma ztratí konkurenceschopnost a časem třeba i zanikne.

3.2.11 JAK SE BRÁNIT?

Obranou proti mobbingu či bossingu se v posledních letech stále častěji stává žaloba. Podle zákona by měl zaměstnavatel svému zaměstnanci vytvářet příznivé pracovní podmínky.

Nepřávná obrana spočívá ve zvyšování vlastní kvalifikace - například studium jazyků, znalost výpočetní techniky - a ve zlepšování finančního zázemí, aby neexistovala hrozba existenční nejistoty.

I když může být vaše sebedůvěra v troskách, musíte sebrat poslední zbytky odvahy a začít situaci řešit. Najděte pomoc u přátel a rodiny a postavte se násilí čelem.

Požádejte, aby vás přeřadili na jinou pracovní pozici.

Posbírejte důkazy psychického násilí. Jelikož je velmi těžké jej dokázat, budete potřebovat trpělivost a pevné nervy.

Najděte si mezi kolegy spojence.

Hledejte pomoc u svých nadřízených, personálního oddělení nebo lidí, kteří mají na starosti zdravotní problémy zaměstnanců.

Pokud jste obětí svého nadřízeného, obraťte se na odbory nebo na odborníka zabývajícího se pracovním lékařstvím.

Navštivte psychiatra nebo se podělte o své zkušenosti s lidmi, kteří jsou ve stejné situaci jako vy.

3.3 PŘÍČINY ŠIKANOVÁNÍ

Vágnerová (2002) řadí šikanování pod agresivní poruchy chování. Poruchy chování charakterizuje jako odchylku v oblasti socializace, kdy dítě není schopno respektovat normy chování na úrovni odpovídající jeho věku, eventuálně úrovni rozumových schopností. „Socializací se v širokém slova smyslu rozumí celoživotní vývojový proces, kterým se lidský jedinec stává bytostí společenskou. V tomto nepřetržitém procesu se jedinec adaptuje na sociální prostředí, do něhož se narodil a v němž žije, včleňuje se a vrůstá do něj, přijímá společenské normy chování, životní styl, sociálně ekonomický systém hierarchie hodnot atd.“ (Dunovský a kol., 1999, s. 76).

Dispozice k poruchám chování (šikanování) je multifaktoriální. Projev se zde jak biologické předpoklady dítěte, tak vliv mnoha sociálních faktorů. Jde o interakci rizikových vlivů (Vágnerová, 2002).

3.3.1 DĚDIČNOST A KONSTITUCE DÍTĚTE

Genetická zakotvenost lidského chování je aspekt společenskými vědami stále nedoceněný. „Prakticky všechny osobnostní vlastnosti i většina lidských postojů, a dokonce i zájmů je dědičná“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 21). Naše chování je podmíněno velmi komplexně a dědičnost je jedním z mnoha faktorů, které na ně mají vliv. „Genetická vloha zvyšuje pravděpodobnost, že na chování budou mít vliv další činitelé, bez nichž by se delikventní¹ jednání neuskutečnilo“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 23).

Mezi osobnostní faktory patří genetická dispozice k disharmonickému vývoji a agresivnímu způsobu reagování. Rizikovým faktorem je především dráždivost, impulzivita, snížený sklon k úzkostnému prožívání a menší citlivost ke zpětné vazbě. Taková dispozice se v dětství může projevovat především na úrovni temperamentu.

Druhým osobnostním faktorem je oslabení nebo porucha CNS, převážně na bázi prenatálního či perinatálního poškození. Pro organické poškození CNS je charakteristická emoční labilita a nižší schopnost sebeovládání. U takovýchto dětí lze snadněji vyprovokovat nevhodné reakce.

Posledním faktorem, který uvádí Vágnerová je úroveň inteligence. Šikanující děti mají v průměru o něco nižší inteligenci, než je průměr populace (Vágnerová, 2002).

3.3.2 RODINA

Podle Odehnala je rodina „nejuniverzálnějším socializačním činitelem, který poskytuje jedinci identifikační vzory, seznamuje ho s předpokládaným chováním pro mužskou a ženskou roli. Učí jedince reagovat žádoucím způsobem v procesu interakce a umožňuje mu i praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince a poskytuje mu společensky žádoucí normy. Pod vlivem rodinného působení se vytváří postoje k personálnímu okolí, sobě samému i společnosti obecně“ (Výrost, Slaměník, 1998, s. 304).

Budoucí pachatele i oběti šikanování spoluvytváří rodinné prostředí. Cowie a Wallace (2000) uvádějí, že agresivní chování je ovlivněno hlavně sociálním kontextem, ve kterém jsou děti vychovávány. Rozhodující roli při něm hrají rodiče. Kvalita vazby mezi dítětem a matkou, později i mezi dítětem a otcem a dítětem a dalšími členy rodiny, je klíčovým činitelem osobnostního vývoje (Matoušek, Kroftová, 1998, Koukolík, Drtilová, 2001).

1) Delikventní chování-všechny typy jednání, jež porušují sociální normy chráněné právními předpisy včetně trestupkú. (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 309) Lze tedy pod tento pojem zařadit i šikanování.

Zvyšování agresivního chování dítěte se děje v rodině, jednak pozitivním posilováním agresivních projevů dítěte (dítě si potvrzuje užitečnost agresivního chování-něco jím získalo a nikdo je za ně nepotrestal), a učením nápodobou, kdy dítě dělá to, co vidí u ostatních lidí, zejména těch, kteří jsou pro ně významní. Z toho je patrné, že posilování agresivních tendencí je ve značné míře závislé na rodičích, na jejich hodnotovém systému, stylu výchovy i jejich preferovanému způsobu chování, které je pro dítě modelem (Vágnerová, 2002). Také Bendl (2003) uvádí, že sklon k agresivnímu jednání, který považuje za jednu z příčin šikanování, je velmi často podporovaný nevhodným způsobem výchovy v rodině (nedostatečný zájem o dítě, citový chlad, bití, ubližování, kruté tresty, ponižování, tolerance k násilí apod.) Finnegan a kol. zdůrazňují, že „styl výchovy, který u dítěte omezuje schopnost vyrovnat se s tlakem sociálního prostředí, zvyšuje riziko, že se dítě stane obětí“ (Koukolík, Drtilová, 2001, s. 249).

Bendl (2003) uvádí, že šikana vzniká také z důvodu neuspokojení základních potřeb dítěte, jako jsou nenaplněná potřeba lásky, komunikace, zařazení do určitého společenství. Mezi vyvolávající faktory patří také podle Vaničkové (1996) nárůst násilí na dětech a to zejména v těch systémech, které by měly dítěti zajišťovat pocit jistoty a bezpečí. Mezi tyto systémy patří především rodina, dále pak škola, dětské domovy apod. „Jsou-li děti ve věku do pěti let obětí násilí v rodině, častěji se stávají ve věku 9-12 let jak pachatelé, tak oběťmi šikany“ (Koukolík, Drtilová, 2001, s. 247).

3.3.3 VLIV VRSTEVNICKÉ SKUPINY

Vrstevnická skupina je místem sdílení životní zkušenosti a společného řešení problémů. Je místem přijetí skupinových norem a generačního stylu života, ideálů, hodnot atd. Děti v ní mohou získat různé role. Některé jsou vysoce ceněné a mají značnou prestiž (nebo právě naopak) (Vágnerová, 2000).

V každé skupině je přítomna skupinová dynamika. Jedná se o označení hybných sil, ovlivňujících rysy skupinového chování (Hartl, Hartlová, 2000). Kolář (2001) uvádí významné součásti skupinové dynamiky šikanování, které podporují rozklad svědomí a zlom v chování skupiny i jednotlivců, mezi které patří metody agresorů k získání moci, tlak skupinových norem, konformita a závislost na vůdci.

Metody k získání moci používají agresori již od samého počátku šikanování. Používají je ke zvrácení skupinové dynamiky ve svůj prospěch. Jedná se o násilnou indoktrinaci a psychickou manipulaci. Při násilné indoktrinaci jsou oběti vystaveny systematickému násilí. Agresor prostřednictvím násilí vnucuje oběti postoje, způsoby jednání a myšlení, které by sama dobrovolně a po kritickém hodnocení nepřijala.

Agresori neužívají k uchvácení moci ve skupině pouze zjevné násilí, ale využívají i psychickou manipulaci a „myšlenkovou převýchovu“. Na pohled nenásilnou formou přesvědčují, podvádějí a manipulativně řídí spolužáky k nesvobodným rozhodnutím. Používají k tomu nerovnoprávnou komunikaci, jejíž efektivita je zesilována negativní skupinovou dynamikou. Pokud je psychická manipulace úspěšná, jsou agresori považováni svými „přísluhovači“ a nejednou i oběťmi za kamarády a sympatické spolužáky.

Spojením metod násilné indoktrinace a psychické manipulace je hra dvou agresorů na „hodného a zlého“. Jeden oběť týrá a druhý se jí zastává, přitom se však oba výborně baví. „Hodný“ agresor je přitom ještě obětí ctěn a obdivován za dobrotu a statečnost (Kolář, 2001).

Součástí skupinové dynamiky jsou i skupinové normy, které se v každé nové třídě utvářejí velice rychle. Jsou to obvykle nepsaná pravidla vyjadřující, co je z hlediska skupiny správné a žádoucí, a co naopak není. Normy skupiny mají vliv na postoje a chování členů. Dodržování těchto norem skupina vyžaduje a své členy k jejich dodržování tlačí. Normy musí dítě respektovat, aby bylo ve skupině akceptováno. Vzrůstající význam třídy jako normativní skupiny a její autority pro děti je signalizován změnou jejich chování ve škole (Matoušek, 2003, Vágnerová, 2002).

V zasažené skupině může dojít k nastolení norem šikanování, což jsou nepsaná pravidla udávající práva agresorů a povinnosti obětí. Stávají se závaznými a jejich nedodržování je trestáno. S porušením těchto norem nesouhlasí jak agresor, tak samotná oběť. Tento většinový skupinový zákon zásadním způsobem ovlivňuje postoje a chování žáků, zejména legalizuje násilí a morálně ho ospravedlňuje. Žáci vidí týrání slabých jako normální a nenapadne je, že je něco v nepořádku a že by měli informovat učitele (Kolář, 2001).

Dalším vlivem působícím na vznik šikanování ve skupině je tendence ke konformnímu jednání. Konformitou je myšlena podle psychologického slovníku „obecná tendence přizpůsobovat své názory a jednání názorům ostatních členů skupiny či společnosti. Je vedena snahou získat pozitivní sankce nebo obavou ze sankcí negativních“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 269). Konformita vůči skupině se objevuje u dětí ve věku asi 5 let a vrcholí v dospívání, kdy často získává převahu nad autoritou rodičů a oficiálních institucí (Hartl, Hartlová, 2000).

Crech, Crutchfield, Ballachey tvrdí, že „hyperkonformní žáci téměř od počátku procesu vzniku šikanování nevěří svému názoru (i když tuší, že to, co se děje ve skupině, je týrání), ale raději se přikloní k názoru vůdců, že je to jen legrace. Koresponduje to se sociálně psychologickým poznatkem, že člověk často nevěří svému vnímání, když věrohodné autority tvrdí něco jiného a evidentně odpovídají i na velmi jednoduchou otázku nesprávně“ (Kolář, 2001, s. 83).

Vaničková (1996) uvádí, že mediální násilí zprostředkovává atraktivní povrchní prožitek, kde chybí analýza problému, což znemožňuje přirozené chápání i představu problému. „Filmy ukazují násilí a agresie jako skvělou zábavu, během které se nikomu nic nestane. Děti pozorují násilí a pak je uskutečňují: nejprve bijí kamarády pouze z legrace, pak kradou, zastráší a nemají přitom pocit viny či lítosti. Tímto způsobem demonstrují svou sílu a chtějí si získat sympatie okolí. Nikdo jim nevysvětluje, který hrdina je pozitivní, a který ne, kdo se chová správně a kdo nevhodně“ (Stankowski, 2001, s.55).

3.3.4 PROSTŘEDÍ JAKO FAKTOR OVLIVŇUJÍCÍ VZNIK ŠIKANY

Šikana se objevuje v nejrůznějších typech kolektivů (ve škole, na vojně, ve výchovných ústavcích, ve věznicích). To, co mají tato zařízení společné je, že tvoří uzavřené celky, z nichž, alespoň na nějakou dobu, není úniku. Pobyť v nich je nedobrovolný či nutný. Tyto rysy lze v určitém smyslu považovat za faktory ovlivňující vznik šikanování (Bendl, 2003).

K šikanování může docházet cestou do školy, před školou, ve škole i cestou ze školy. Ve škole se šikanování děje o přestávkách, ale i přímo ve vyučování. Nejčastějšími místy, kde k šikanování dochází, jsou šatny, záchody, skrytá zákoutí chodeb, jídelna. Důvodem, proč je tomu tak je, že jsou to místa, která jsou dětem přístupná a kam nechodí pedagog pověřený dozorem (Bendl, 2003, Říčan, 1995).

3.4 VÝVOJOVÉ STUPNĚ ŠIKANOVÁNÍ

Kolář (2001) zdůrazňuje, že je nutné dívat se na šikanování jako na nemocné chování, závislost a poruchu vztahů ve skupině. Nejdůležitější je, uvědomit si, že „šikanování není nikdy záležitostí pouze agresora a oběti. Neděje se ve vzduchoprázdnu, ale v kontextu vztahů nějaké konkrétní skupiny. V tomto smyslu je šikanování vždy těžkou poruchou vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci“ (Kolář, 2001). Vztahy při šikaně se vyvíjejí od tzv. ostrakismu (zárodečné formy) k nejvyššímu stupni šikanování tzv. totalitě čili dokonalé šikaně.

3.4.1 PRVNÍ STADIUM: ZROD OSTRAKISMU

„Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře - je neoblíbený a není uznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky apod.“ (Kolář, 2001, s. 36). Tato situace představuje zárodečnou podobu šikanování a skrývá v sobě riziko dalšího negativního vývoje (Kolář, 2001).

3.4.2 DRUHÉ STADIUM: FYZICKÁ AGRESE A PŘITVRZOVÁNÍ MANIPULACE

Ostrakismus může přerůst do dalšího stádia a důvodů k tomu bývá více. Kolář uvádí dvě nejčastější příčiny, které se velmi často vzájemně podmiňují.

První příčinou jsou náročné situace, kdy ve skupině roste napětí a ostrakizovaní žáci začnou sloužit jako jeho ventil. V tomto stadiu se přitvrzuje manipulace a objevuje se zprvu subtilní fyzická agrese. Jedná se o tzv. scapegoating, v němž jde o upevnění soudržnosti skupiny na účet obětí beránka.

Druhá příčina spočívá v tom, že se „v jedné třídě sejde několik výrazně agresivních asociálních jedinců a v rámci své „přirozenosti“ od samého počátku používají násilí pro uspokojování svých potřeb“ (Kolář, 2001, s. 37).

Osud dalšího vývoje závisí na míře pozitivního zaměření skupiny a na postojích žáků k šikanování. Pokud ve skupině panují kamarádské vztahy a děti mají zásadně negativní postoje k násilí a ubližování slabším, pak v takové skupině pokusy o šikanování neuspějí. Takováto ideální skupina však nevzniká sama. „Jakmile je skupina ponechána sama sobě, automaticky nastupuje převážující lidská strategie skrýt svůj vlastní strach a současně využít strachu druhého, která pracuje v neprospěch komunity“ (Bendl, 2003, s. 31). Pokud je imunita skupiny nějakým způsobem oslabena, jsou pokusy o šikanování trpěny a je prakticky jisté, že násilí v nějaké podobě zakoření. Poruchu imunity skupiny může zapříčinit počáteční zmatek, panování lhostejných vztahů, atmosféra rivality a nepřátelství, nepříznivá konstelace postojů k šikanování, nezúčastněné, sympatizující, souhlasné postoje (Kolář, 2001).

3.4.3 TŘETÍ STADIUM: KLÍČOVÝ MOMENT - VYTVOŘENÍ JÁDRA

Pokud se nepodaří zastavit přitvrzující se manipulaci a počáteční fyzickou agresi, vytvoří se skupinka agresorů, tzv. úderné jádro. Tato skupinka systematicky začne spolupracovat a šikanovat nejvhodnější oběti, tj. nejslabší jedince ve skupině. Ti jsou už „osvědčenými“ obětmi ostrakizování. Nezformuje-li se silná pozitivní skupina, která bude skupině agresorů alespoň rovnocenným partnerem ve vlivu a popularitě svých členů, potom tažení tyranů může nerušeně pokračovat. Kolář (2001) uvádí, že podle jeho zkušeností se silné podskupiny charakterově slušných žáků nevyskytují příliš často. Jejich členové mají vždy nevýhodnou pozici vůči agresorům, kteří nedodrží pravidla. „Charakterově slušný žák respektuje

pravidla, a navíc „nebonzuje“, což je zákon nejvyšší. Tak vlastně umožňuje bujení choroby“ (Kolář, 2001, s. 39).

3.4.4 ČTVRTÉ STADIUM: VĚTŠINA PŘIJÍMÁ NORMY AGRESORŮ

V tomto stadiu jsou již normy agresorů přijaty většinou a stávají se pro ni nepsaným zákonem. Tlak ke konformitě nabývá obrovských rozměrů a málokdo se mu dokáže postavit. Výsledkem toho je, že i mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě, aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají při tom pocit uspokojení (Kolář, 2001).

3.4.5 PÁTÉ STADIUM: TOTALITA NEBOLI DOKONALÁ ŠIKANA

Normy agresorů jsou přijaty či respektovány všemi popřípadě téměř všemi členy skupiny. Dochází k nastolení totalitní ideologie šikanování, tzv. stadia vykořisťování, „dobrovolnému“ rozdělení členů skupiny na otrokáře a otroky. Otrokáři využívají na otrocích vše, co je využitelné (peníze, osobní věci, jejich tělo, city, rozumové schopnosti, školní znalosti apod.) Brutální násilí se začíná považovat za normální, dokonce za výbornou legraci.

Tento nejvyšší stupeň je příznačný spíše pro šikany ve věznicích, ve vojenském prostředí a výchovných ústavech pro mládež. V mírnější podobě se však může vyskytovat i ve školách (Kolář, 2001).

3.5 FORMY ŠIKANY

Šikana má celou řadu variant. Olweus rozlišuje šikanování skryté (ostrakizace, která se projevuje pouze sociální izolací a vyloučením oběti ze skupiny vrstevníků) a zjevné. Zjevná šikana může mít podobu:

- **Fyzického násilí a ponižování** (např. strkání, bití, skákání po oběti, zavírání do popelnic apod.)
- **Psychického ponižování a vydírání** (nucení ke svlékání, k posluze, nadávání, izolace apod.)
- **Destruktivních aktivit zaměřených na majetek oběti** (brání a ničení věcí, trhání sešitů, polití šatstva apod.) (Bendl, 2003)

Různé projevy šikanování se liší i mírou nutné aktivity oběti. Vynucené chování oběti se může projevovat buď pasivním snášením ponižujícího jednání ostatních (nechá na sebe plivat, nechá po sobě házet věci), anebo má ráz nedobrovolné aktivity ve prospěch agresora (např. nosí mu tašku, píše úkoly apod. (Vágnerová, 2002).

Podle Vágnerové (2002) donucení k degradující aktivitě je větším ponížením než pasivní snášení čehokoli, když je šikanující silnější nebo když je agresorů víc.

Kolář (2001) na bázi tzv. trojdimenzionální „mapy“ člení projevy šikanování na:

- přímé a nepřímé
- fyzické a verbální
- aktivní a pasivní

Na základě těchto tří dimenzí rozlišuje Kolář osm typů šikanování:

1. **Fyzické přímé aktivní** (útočníci obět' věší do smyčky, škrtní, kopou, fackují)
2. **Fyzické aktivní nepřímé** (kápo pošle nohsledy, aby obět' zbil, obět' jsou ničeny věci)
3. **Fyzicky pasivní přímé** (agresor nedovolí obět' aby si sedla do lavice-fyzické bránění obět' v dosahování jejich cílů)
4. **Fyzicky pasivní nepřímé** (agresor odmítne obět' na její požádání pustit ze třídy na záchod - odmítnutí splnění požadavků)
5. **Verbální aktivní přímé** (nadávání, urážení, zesměšňování)
6. **Verbální aktivní nepřímé** (rozšiřování pomluv, symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách, básních)
7. **Verbální pasivní přímé** (neodpovídání na pozdrav, otázky apod.)
8. **Verbální pasivní nepřímé** (spolužáci se nezastanou obět', je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé) (Kolář, 2001, s. 32).

3.5.1 PROJEVY ŠIKANY

Na to, že se dítě stalo obět' šikanování mohou upozornit ukazatele vztahující se jednak k jeho chování, jednak k chování jeho blízkého okolí. První z nich na šikanu upozorňují nepřímě. Jedná se o tzv. nepřímé známky šikany. Podle nich může rodič, učitel nebo jiná osoba blízká dítěti usuzovat na to, že je dítě šikanováno, i když není bezprostředním svědkem šikanování:

- Tělesné potíže spojené s nechutí a strachem jít ráno do školy
- Ztráta zájmu o učení a zhoršení prospěchu ve škole
- Záškoláctví
- Chybění přátel a kamarádů
- Nejisté a ustrašené vystupování

- Časté bolesti hlavy a břicha bez lékařského nálezu
- Snaha zůstat o přestávkách ve společnosti učitelů
- Návrat ze školy pozdě, vyhladovělý, s poškozenými osobními věcmi nebo oděvem
- Opakované „ztráty“ peněz a osobních věcí
- Požadování peněz pod různými záminkami nebo domácí krádeže
- Modřiny, odřeniny nebo jakékoli stopy po tělesném násilí
- Šikanování sourozenců nebo jiných dětí
- Poruchy spánku a noční můry
- Ztráta nálady, smutek a apatie (Pöthe, 1999).

Věnuje-li učitel, vychovatel nebo rodič dítěti přiměřenou pozornost, neměla by mu ujít většina z přímých známek šikanování. Patří k nim například:

- Posměch: posměšné poznámky na adresu dítěte, pokořující přezdívka, hrubé žerty na jeho účet.
- Nadávání a neustálé kritizování zejména pronášené nenávislým či pohrdavým tónem.
- Příkazy, které dítě dostává od jiných dětí a skutečnost, že se jim dítě podřizuje.
- Bití a jakékoli tělesné napadání, které třeba není zvláště silné, ale je nápadné, že je oběť neoplácí.
- Rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout (Říčan, 1995, Pöthe, 1999).

3.6 CHARAKTERISTIKA ÚČASTNÍKŮ ŠIKANY

Při rozlišení aktérů šikanování je vycházeno z dělení Michala Koláře na agresory a oběti (Kolář, 2001). Mezi jednotlivými agresory i oběťmi existují určité rozdíly.

3.6.1 AGRESOR

Iniciátory šikany bývají zpravidla jedinci starší, fyzicky vyspělejší, u nichž se dá zaregistrovat nápadná, i když nereflektovaná krutost, tedy skvělý pocit z trápení a ponižování oběti. Šikanující děti vyznávají otevřeně kladný postoj k projevům agrese. Otevřené násilí považují za přirozený prostředek k uspokojení silné potřeby dominovat. Významným motivem k šikanování je silná touha po výkonu moci a vlády nad jinými, zvědavost k čemu všemu se dá člověk přinutit, co je pod pohružkou násilí schopen udělat, jak se asi bude

chovat v situaci strachu, bolesti, zesměšnění a ponižení (Kolář, 2001, s. 85, Bendl, 2003, Pöthe, 1999). Ondrejkoovič a kol. (2001, s. 105) uvádí, že „vychutnávají možnost kontrolovat ostatní a jejich podřízenost.“ Tyto pohnutky lze považovat za hlavní hnací motor jednání agresorů (Kolář, 2001, s. 85). Podle Koláře (2001) se k uvedeným motivům přidávají ještě další:

- **Motiv upoutání pozornosti** - agresor v tomto případě touží být středem zájmu publika. Jedná tak, aby jeho konání vedlo k získání obdivu a přízně spolužáků.
- **Motiv zabíjení nudy** - šikanování přináší tyranovi vzrušení a on konečně nachází, co ho skutečně baví.
- **Motiv „Mengeleho“** - v člověku se probudí vědec, který chce objevit tajemství člověka tím, že zkouší, co vydrží.
- **Motiv žárlivosti** - šikanující závidí svému spolužákovi přízeň učitelů a proto se mu mstí.
- **Motiv prevence** - někdy se stává, že bývalá oběť chce předejít svému týrání v novém prostředí, na novém působišti a tak začne pro jistotu sama šikanovat. Dítě si svou předchozí svízelnou situaci vyloží tak, že kdo nemučí, je mučen, a proto začne napadat slabší. Nenarazí-li na odpor, začne se domnívat, že na principu násilí funguje v životě všechno (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995).
- **Motiv vykonat něco velkého** - násilníci si dokazují, že jsou schopni výkonu a pocítují, že jsou příčinou významného děje (Kolář, 2001).

Společnými rysy všech agresorů jsou podle Koláře (2001) nenasytná touha po moci a neschopnost tvůrčí spolupráce.

Zajímavý je vliv rodinného prostředí. V mnoha případech pocházejí agresori z rodin, kde se rodiče nebo jeden z rodičů dopouští fyzického či psychického násilí. „Posilující vliv na agresivní chování šikanistů má často na svědomí negativní zkušenost z rodiny“ (Bendl, 2003, s. 43). Rodiče agresorů bývají tolerantnější k agresivnímu chování. Sami také často dítě tělesně trestají, váží si více násilného řešení konfliktů, sporů a potíží. Ve výchově těchto dětí převládají tresty, a to zejména tělesné, které nejednou přecházejí v týrání (Bendl, 2003, Pöthe, 1999). Elliotová (1995) uvádí, že děti, ze kterých se stávají chroničtí trýznitelé, nesou následky nedobré výchovy. Často se u nich projevují příznaky a příčiny jako jsou: pocity nejistoty, pocity nedostatečnosti, sami mohou být terčem šikanování ve vlastních rodinách, jsou obětmi fyzického, emocionálního nebo sexuálního zneužívání, nemají dovoleno projevovat své city, mají pocit, že vybočují z řady, nemají pojem o vlastní hodnotě (Elliotová, 1995).

3.6.2 OBĚŤ

Téměř každá skupina si najde nějakou menší oběť a kritéria jsou velice rozmanitá. Někdy ani nejde o to, jaká oběť je a výběr je naprosto nahodilý. „Při troše smůly se může obětí stát kterékoliv dítě“ (Kolář, 2001, s. 87).

Z hlediska osobnosti oběti se jí většinou stávají jedinci, kteří odmítají tělesné násilí, mají sníženou sebedůvěru a sebeúctu, jsou zvýšeně citliví a bojácní, nejsou schopni se bránit, neumějí skrývat strach. Důležitá je vrozená slabá reaktivita v zátěžových situacích. Ve střetech ztrácejí hlavu, propadají panice, výčitkám svědomí (Kolář, 2001). Oběť šikany bývá tichá, plachá, citlivá. Na běžné škádlení odpovídá tím, že se stáhne a ustoupí. Často mívá nízké sebevědomí, považuje se za hloupou a nezajímavou pro ostatní. Velice těžko se prosazuje mezi vrstevníky. Snadnou obětí je dítě osamělé, bez kamarádů, neschopné se podělit o hračku, neschopné poskytnout citovou odezvu (Říčan, 1995).

Oběti šikany jsou většinou jedinci, kteří se nějakým způsobem od ostatních liší. Jinakost se může týkat fyzické zdatnosti, vzhledu, příslušnosti k určité sociální skupině, rasové odlišnosti, ale i nějaké přednosti (Bendl, 2003).

Podle Říčana (1995) nejjednodušší riziko spočívá v tělesné slabosti a neobratnosti dítěte při fyzickém střetnutí. Dítě se nedokáže ubránit, porvat se, ani jadrně od plíc zanádat tak, aby to agresora přinutilo ustoupit.

Nápadnosti ve vzhledu jsou často tím, čím agresori zdůvodňují svůj útok, ale skutečná souvislost je mnohem slabší. Vysvětlení spočívá v tom, že každý člověk se v něčem liší od ostatních a lze si to vzít jako záminku k šikanování (Říčan, 1995).

Není ani vzácností, že se dítě stane předmětem nepřátelství skupiny pro nějakou svoji přednost. Může jít o dítě přemýšlivé, příliš zralé, dítě s velmi dobrým vztahem k některému učiteli („šplhoun“). Tzv. přemýšlivé děti své „průměrné“ vrstevníky „dráždí“ svými jasnými postoji a názory, které se většinou vymykají názoru „masy“. Největší nevoli ze strany vrstevníků vyvolává zejména otevřené odmítání násilí (Říčan, 1995, Pöthe, 1999).

Pöthe (1999) uvádí, že část obětí má rodiče s velmi úzkostnou a přehnaně pečující povahou. Jsou to zejména úzkostné matky, které neustále žijí v obavách o to, „aby se dítěti něco nepříhodovalo“. Svoje děti proto neustále omezují a kontrolují, čímž prohlubují vzájemnou citovou závislost a nesamostatnost dítěte.

21) Vojtišek, Z., Změňte nejdřív sebe, Dingir 3 (2), 2000, str. 3-4.
Dostupné z URL:<http://www.sekty.cz/www/stranky/poradna/1.pdf>

3.7 NÁSLEDKY ŠIKANOVÁNÍ

Šikana má systémový charakter. Poškozuje sice především oběť, ale postihuje i agresora a způsobuje škody v celé skupině. Nezástává však ohraničena danou skupinou, ale řetězovitě pokračuje dál a zasahuje i rodinu oběti, popř. i rodinu agresora (Kolář, 2001).

Šikana je velmi nebezpečná, její následky na duševním i tělesném zdraví mohou být vážné, dlouhodobé i celoživotní (Drtilová, 1996).

3.7.1 DŮSLEDKY PRO OBĚTI

Nebezpečnost působení šikany spočívá především v její závažnosti a dlouhodobosti (opakování). Často nese jedinec následky na duševním a tělesném zdraví po celý svůj život (Bendl, 2003). Při tvrdých formách u pokročilých stádiích ohrožuje i život oběti (Kolář, 2001).

K podstatným psychickým důsledkům šikany patří:

- zvýšený sklon k úzkostnosti,
- depresivní ladění,
- akcentace obranného postoje,
- senzitivní vztahovačnost.

Somatické projevy obvykle zahrnují:

- poruchy spánku,
- svalovou tenzi,
- snížení imunity,
- větší sklon k prožívání bolesti a celkové nepohody (Bendl, 2003).

Šikanování vede k tomu, že oběti dříve nebo později začnou hledat vinu sami v sobě. Důvod, jenž je záminkou šikanování, se najde kdykoli (brýle, rovnátka, barva vlasů...) (Drtilová, 1996).

Kolář (2001) hovoří o mírných rozdílech mezi oběťmi pokročilých stádií šikanování a oběťmi počátečních stádií. Účinky u obětí prvního, druhého a třetího stupně vývoje jsou sice nenápadnější, ale o to zákeřnější. Potřeby „mírně“ šikanovaných dětí jsou v kolektivu dlouhodobě a někdy trvale neuspokojovány. Takoví jedinci se v něm necítí dobře a je pochopitelné, že jejich vztah k danému prostředí bývá negativní. Vystavení dlouhodobému bolestivému emočnímu tlaku a tzv. subtilnímu násilí (izolace, zesměšňování, ponižování, nadávání...) pozvolna narušuje osobnostní vývoj dítěte. Dříve nebo později to vede k přetížení adaptačních mechanismů, objeví se neuróza nebo psychosomatické potíže. Šikanování dále způsobuje poruchy v sociální a osobnostní adaptaci (Kolář, 2001).

Často se u obětí vyskytuje:

- nepozornost,
- zhoršení prospěchu,
- únik do nemoci,
- záškoláctví,
- poruchy sebehodnocení,
- narušené sebepojetí,
- celková nejistota,
- stále přítomný strach (Kolář, 2001).

U obětí čtvrtého a pátého stupně šikanování jsou následky velmi závažné a zřejmě mají celoživotní charakter. V nejhorších případech řeší oběť situaci sebevraždou (Kolář, 2001).

Při dlouhodobějším brutálním šikanování se oběť často zhroutí a propukne u ní panická hrůza ze zabití, skutečný strach o život. Oběť trpí poruchami spánku a nočními děsy. Objevují se výrazné psychosomatické potíže (únava, nevolnost, bolesti hlavy, břicha, zad, dusivé astmatické záchvaty) (Kolář, 2001).

V souvislosti se šikanou se dá hovořit o posttraumatické stresové poruše. Je to stav lidí, kteří prožili, stali se svědky nebo byli konfrontováni s událostí nebo událostmi, jejich součástí bylo bezprostřední nebo možné ohrožení na životě, případně těžké zranění nebo ohrožení tělesné integrity. Součástí psychické reakce byl intenzivní strach, pocit bezmocnosti nebo hrůza. U dětí se tento stav může projevit neklidným nebo zmateným chováním (Koukolík, Drtilová, 2001). Těžká kriminální šikana znamená pro oběti opakované, nekontrolované mučivé znovuprožívání události například při vnucujících se a nevladatelných zrakových, sluchových nebo dotykových vzpomínkách. Běžný je těžký duševní stres při styku s událostmi, které duševní poranění symbolizují. Oběti se neustále vyhýbají podnětům, které jsou s traumatem spjaty. Snaží se vzdorovat myšlenkám a pocitům spojeným s událostmi, které při šikanování probíhaly. Snaží se vyhnout všem aktivitám nebo situacím, které v nich probouzejí vzpomínku. Mají poruchy dlouhodobé paměti. Objevuje se pocit naprostého odcizení od jiných lidí. Oběti mají pocit, že jsou bez budoucnosti. Přetrvávají příznaky nadměrné bdělosti, které se projevují poruchami usínání a spánku, podrážděností, poruchami soustředění, úlekovými reakcemi na nečekaný podnět, různě těžkými vegetativními reakcemi (například pocením a bušením srdce) na podněty, které kriminální šikanování symbolizují nebo připomínají (Koukolík, 1998).

3.7.2 DŮSLEDKY PRO AGRESORY

Velice vážným, i když často ne tak viditelným důsledkem pro agresory (i celou skupinu) je tzv. fixování antisociálních postojů, upevnění zkušenosti. Existuje tu velké riziko jejich budoucí kriminalizace (Bendl, 2003). Dětské agresory se postupně stávají členy pochybných part, jejich prospěch se zhoršuje a v dospělosti mají více konfliktů se zákonem než jejich vrstevníci (Řičan, 1995).

3.7.3 DŮSLEDKY PRO OSTATNÍ ČLENY SKUPINY

„Šikana je vždy záležitostí celé skupiny. Jejím důsledkem je deformace sociálních vztahů, hierarchie rolí a postojů k normám“ (Vágnerová, 2002, s. 286).

Bendl (2003) hovoří o morální infekci, která zasahuje skupinu, ve které dochází k šikanování. „Tato nákaza se nezadržitelně šíří a v konečném stádiu zachvátí i nešikanované a nešikanující spolužáky, kteří násilné chování vůči oběti začnou schvalovat (i vnitřně), ba dokonce pobízet k trýznění oběti, takže se nakonec stávají aktivními spoluúčastníky šikanování“ (Bendl, 2003, s. 39).

Děti, které se přímo nezúčastňují šikanování „ztrácejí iluze o společnosti, která by každému člověku měla zajistit ochranu proti jakékoliv formě násilí“ (Kolář, 2001, s. 100). Tyto děti jsou konfrontovány s faktem, že normy společnosti jsou zcela bez zábran porušovány, aniž by to pro agresory znamenalo nějakou komplikaci. Podobně pak přistupují k násilí a k porušování zákona ve svém dalším životě (Kolář, 2001).

4 PREVENCE ŠIKANY

Slovo „prevence“ je latinského původu a znamená opatření učiněné předem, včasnou obranu nebo ochranu (Nešpor, Csémy, Sovinová, 1998).

Ve vztahu k sociální práci je prevence souborem opatření, jimiž se předchází sociálnímu selhání, a to zejména těm typům selhání, které ohrožují základní hodnoty společnosti (kriminálnost, násilí, prostituce, toxikomanie, xenofobie, rasismus, sociální parazitizmus). Jedná se pak o sociální prevenci (Matoušek, 2003).

„Novotná a Schimmerlingová (1992) uvádějí, že sociální práce preventivní či sociální prevence se zaměřuje na předcházení vzniku disfunkčních procesů, tj. narušení vnitřní rovnováhy a harmonického vývoje jednotlivců, skupin či komunity, na možné poruchy vzájemných vztahů i vztahů ke společenskému a hmotnému prostředí.

Machačová považuje zaměření na prevenci za nejvyšší princip sociální práce. Sociální prevence znamená podle autorky předcházení vzniku nežádoucích společenských situací včasným odstraňováním jejich příčin (Novotná, Schimmerlingová, 1992).

4.1 DRUHY PREVENCE

V rámci prevence se rozlišují tři typy. Jsou to prevence primární, sekundární a terciální (Bednářová, Pelech, 2003).

4.2 PRIMÁRNÍ PREVENCE ŠIKANY U DĚTÍ

Prevence musí být nedílnou součástí výchovně vzdělávacího a informačního procesu. Důležité je formování postojů a vytváření pozitivního sociálního prostředí a vazeb. Komunikační dovednosti, schopnost vytvářet přátelské vztahy, asertivní dovednosti, nenásilné zvládnutí konfliktů, zvládnutí stresu a úzkosti, jsou základní atributy zdravého životního stylu. Prevence orientovaná do oblasti zdravého životního stylu je východiskem i cílem (MŠMT [online]).

4.2.1 ŠKOLA

Přestože je tato kapitola zaměřena na školu, je nutné zmínit, že primární prevence šikanování se netýká pouze prostředí školy, ale měla by se jí věnovat pozornost i v oblastech, které byly zmíněny již dříve a to jsou ústavní zařízení pro děti, sportovní kluby, zájmové kroužky a jiné dětské kolektivy.

Kapitola se zaměřuje na školu především proto, že do školy by mělo chodit každé dítě. Škola je důležitým socializačním činitelem. Děti se v ní učí, jak se chovat k sobě navzájem a to mohou přenášet

i do svých vztahů mimo školu. Kromě učitelů by měli být však s problematikou šikanování a jeho prevence obeznámeni všichni pracovníci s dětmi (Výrost, Slaměník, 1997).

Tato kapitola se převážně věnuje možnostem primární prevence, které mohou využít učitelé a pedagogičtí pracovníci při své práci. Seznámit se s danými možnostmi je však velice důležité i pro sociálního pracovníka především z hlediska jeho možné spolupráce se školou. Sociální pracovník, působící v oblasti prevence sociálně patologických jevů, může na základě těchto znalostí pomoci škole odhalit, kde má při realizaci preventivních opatření rezervy.

4.2.1.1 Zajímavá výuka a školní program

Velkou úlohu může sehrát již zmiňovaná nespecifická prevence, tj. prevence, při které o šikaně „nepadne ani slovo“. Její princip spočívá v tom, že se dětem nabídne takový program, který jim v podstatě neumožní pomyslet na agresivní, násilnické, respektive sociálně patologické chování (Bendl, 2003, s. 84). Bendl (2003, s. 84) uvádí, že „pokud budou učení potažmo škola pro žáky zajímavé (atraktivní), je to dobrý předpoklad k eliminaci negativních jevů mezi žáky, tedy také šikany.“

Jednou z možností zvýšení zajímavosti výuky je zavádění problémové formy výuky, kdy problém, otevřená otázka samotná je motivujícím faktorem a kdy se řešení nějakého problému, a tedy učení, stává pro žáky dobrodružstvím. Jedná se o aktivizující metodu výuky. Vyvolává zájem o učení, podporuje intenzivní myšlení, jednání a prožívání, rozvíjí samostatnost, tvořivost a flexibilitu (Bendl, 2003). Problémem je, že dosud převládá frontální vyučování, které počítá jen s předáváním poznatků směrem od učitele k dítěti. Děti v tradičních školách soutěží v reprodukci znalostí, nesoutěží ve schopnosti spolupracovat ani ve schopnosti nalézat vlastní řešení reálných problémů společnosti (Matoušek, Kroftová, 1998).

Zajímavý školní program může mít podobu vzdělávacích programů typu „Národní škola“, Waldorfská škola“, „Zdravá škola“, „Začít spolu“ apod. K jednomu z nich se může každá škola připojit. Atraktivnost školy může zvýšit i dostatek zajímavých volitelných předmětů či pestře nabídky volnočasových aktivit organizovaných školou (Bendl, 2003).

4.2.1.2 Mravní výchova

„Žáci by se měli ve škole učit uctě k člověku, toleranci, solidaritě. Měli by se učit, jak pomáhat druhým lidem.“ (Bendl, 2003, s. 131). Toto je dnes cílem a obsahem mravní výchovy ve škole, která může probíhat v rámci jednotlivých učebních předmětů, formou volitelného předmětu či kroužku. Také je možné ji realizovat formou mimoškolního pobytu. Opatření v podobě realizace mravní výchovy zaměřené na pěstování mezilidských vztahů, vedení k hodnotám a prosociálním postojům, se strukturují do dvou částí.

První část tvoří teoretický model mravní výchovy v podobě četby, úvah, diskusí a debat na téma šikanování. Druhá část mravní výchovy je reprezentovaná praktickým modelem na bázi her, sociálně psychologického výcviku či dramatické výchovy.

Při uplatňování teoretického modelu by učitelé kromě důrazu na vědomostní oblast, měli zaměřit pozornost na sféru hodnotovou a postojoou. Vhodnou příležitostí k rozvíjení těchto dvou složek jsou obsahy jednotlivých učebních předmětů. Příkladem může být zabudování problematiky šikanování do textu diktátu. Využití jdou nejen český jazyk a literatura, ale i ostatní předměty, jako jsou dějepis, základy společenských věd apod. (Bendl, 2003).

V případě tzv. praktického modelu jde především o učení se sociálním dovednostem. V souvislosti se šikanou zde vystupuje do popředí dovednost řešit konflikty. Některé děti nevědí, jak se mají v určitých situacích chovat, jak mají reagovat. V současné době se výkon cení více než sociální chování. Rodiče i někteří učitelé používají jako hlavní kritéria pro hodnocení dítěte výkon v podobě známek, které nosí domů. Z toho důvodu je již zmiňovaná sociální oblast opomíjená a zanedbávaná jak ve škole, tak i v rodině (Bendl, 2003).

4.2.1.3 Pěstování spolupráce mezi žáky

Pěstování spolupráce mezi žáky je účinným preventivním prostředkem proti šikanování. K rozvoji spolupráce můžeme využít organizační formy výuky a kooperativní učení (Bendl, 2003).

Vhodným prostředkem organizační výuky napomáhající kázní je skupinová práce dětí. Ke kladům skupinové práce patří:

- větší zájem o úkoly,
- obrana vůči stereotypu ve vyučování,
- zapojení více žáku do práce,
- učení se komunikativním dovednostem,
- zvyšování sebevědomí žáků (Kasíková, 1997).

Skupinová práce je však jen jednou ze součástí kooperativního učení. Těmi dalšími součástmi jsou:

- pozitivní vzájemná závislost (děti vnímají, že jsou spojeni se svými spolužáky takovým způsobem, že nemohou uspět, pokud neuspějí spolužáci, a musí koordinovat své úsilí s jejich úsilím k dokončení úkolu)
- interakce tváří v tvář (činnost se odehrává v malých skupinkách. Pokud máte tvář, máte bezprostřední zpětnou vazbu)
- osobní odpovědnost (výkon každého jedince je zhodnocen a využít pro celou skupinu)

- formování a využití interpersonálních a skupinových dovedností (vzájemná komunikace, akceptování a podpora druhých, konstruktivní způsoby řešení konfliktů)
- reflexe skupinové činnosti (účinnost nebo neúčinnost dosažitého postupu, kdo a jak k postupu přispěl, plán budoucí činnosti) (Kasíková, 1997).

Podstatným efektem kooperativního učení z hlediska prevence šikanování je budování a posilování dobrého vztahu mezi dětmi. Děti se učí spolupracovat, pomáhat si, vzájemně se podporovat, pracovat v týmu, komunikovat. Získávají tedy dovednosti, které jsou prevencí konfliktů. Kooperativní práce se projevuje i ve větší samostatnosti, rostoucím sebevědomí a sebedůvěře dětí. Bendl (2003) a také Kasíková (1997) uvádí, že se výhody kooperativního učení u dětí projevují v kvalitě dokončené práce, vyšší míře nezávislosti a vyšší sebejistotě.

4.2.2 SPOLUPRÁCE ŠKOLY A RODINY

V současné době se hovoří o důležitosti spolupráce školy a rodiny. Do výchovně vzdělávacího procesu na školách a ve školních zařízeních je třeba zapojit také rodiče. Je nezbytné zabezpečit informovanost rodičů o postojích školy nebo školského zařízení k preventivní strategii a o oblasti sociálně patologických jevů.

Každý z rodičů se totiž může zapojit do preventivních aktivit školy. Je samozřejmé, že ze strany školy je potřebné, aby byla v úzkém kontaktu se všemi rodiči, aby je různými cestami informovala o fenoménu šikany (přednášky, besedy, informační letáčky), seznámila je s tím, co škola podniká v oblasti prevence i řešení šikany a také jim poradila, co mají dělat, dozvěděli-li se o šikaně, zjistí-li, že je jejich dítě (i cizí) obětí šikanování nebo agresorem. V tomto případě je vhodné sdělit rodičům adresy a telefonní kontakty na instituce, které se danou problematikou zabývají. Tato činnost spadá do oblasti osvěty, která je určena pro rodiče všech žáků. Konkrétní a smysluplnou věcí, kterou může škola udělat proti šikaně, je upozorňovat rodiče, např. v rámci pravidelných třídních schůzek, popř. prostřednictvím různých besed s přizvanými odborníky, na znaky chování dětí, které mohou být varovnými signály šikanování (Bendl, 2003).

Je však také nutné upozornit na nesamozřejmý předpoklad dobrého kontaktu mezi rodinou a školou. Učitelé jsou připravováni pro kontakt s dětmi (žáky), ne však pro kontakt s rodiči. Nezřídka se na rodiče dětí, k jejich nelibosti, obrazejí stejným způsobem jako na své žáky. Chce-li škola do preventivního programu angažovat rodiče, musí poskytnout učitelům alespoň elementární výcvik v komunikaci s nimi. Pokud to škola neudělá, může být výsledkem chválné snahy i zhoršení vztahů mezi učiteli a rodiči (Matoušek, Křoftová, 1998).

4.2.3 SPOLUPRÁCE ŠKOLY S INSTITUCEMI, KTERÉ SE VĚNUJÍ PROBLEMATICE ŠIKANOVÁNÍ

Prevence vyžaduje těsné spolupůsobení všech sil společnosti. Prevence předpokládá řadu spolupracujících složek. Vedle rodiny, škol a školských zařízení je třeba sladěných a propojených opatření v oblasti zájmových organizací, občanských sdružení, místní samosprávy, zdravotnických zařízení, pedagogicko psychologických poraden, středisek výchovné péče pro děti a mládež, duchovních sdružení, policie, kulturních středisek, podnikatelských subjektů apod. Mnohé je oblasti prevence sociálně patologických jevů dlužná mediální oblast, kde je naprostá absence systémového působení ve smyslu výchovy a vzdělávání k pozitivnímu a zdravému životnímu stylu. (MŠMT [online])

Kromě toho, že by škola měla být schopna poskytnout rodičům kontakt na příslušné instituce zabývající se problematikou šikanování, (popřípadě tento kontakt zprostředkovat), měla by s těmito organizacemi spolupracovat (Bendl, 2003).

Na prevenci šikanování se podílí instituce, které mají ze zákona povinnost být škole k dispozici (MŠMT, policie ČR) a nestátní instituce, organizace, sdružení a nadace nabízející školám jak osvětovou činnost pro žáky, učitele, popř. rodiče v oblasti prevence a potírání sociálně patologických jevů u dětí a mládeže, tak výcvik žáků v oblasti sociálních dovedností (př. kurzy asertivity) (Bendl, 2003).

Některé z nestátních organizací se zapojují do boje proti šikanování např. formou příprav učebních a jiných materiálů o šikaně, jejich projevech, příčinách, prevenci a řešení, jiné zase formou zhotovování a prezentace informačních videofilmů, popř. odbornou pomocí při přípravě televizního vysílání o problematice agresivity a násilí ve školách. Mezi tyto organizace mohou spadat neziskové organizace působící v oblasti prevence sociálně patologických jevů (př. Prev-centra, centra primární prevence), poradny (př. Poradna pro oběti násilí týrání a zneužívání), sdružení (př. Bílý kruh bezpečí-sdružení pro pomoc obětem trestné činnosti a jejich blízkým, které pořádá kurzy „Ochrana dětí před šikanou“) (Bendl, 2003).

4.2.4 POMOC UČITELŮ (UNIVERZÁLNÍ STRATEGIE):

1. **Rozhovor s informátorem a obětí** (co se dělo, kde se to dělo, kdo co dělal a říkal, kdo u toho byl, co k tomu vedlo, co předcházelo, proč se přítomní chovali, jak se chovali), důležité zvážit vztah k agresorovi - důvěryhodnost.

Když je referentem obětí (zajištění ochrany, ujištění svou podporou, věnování dostatku času, povzbuzení, ujištění, poskytnutí naděje, vyfotografovat případná zranění, doslovné sepětání, požádat o zveřejnění).

2. **Nalezení vhodných svědků** (důležitý krok, vybrat takové, kteří budou ochotni pravdivě vypovídat).
3. **Individuální, případně i konfrontační rozhovory se svědky** (vysvětlení rozporů, kladení otázek, které již předpokládají, že se něco dělo - kde jsi byl, když Karel kopal Jardu? Místo Kopal Karel Jardu?, užitečnější jsou otázky otevřené).
4. **Zajištění ochrany obětem**
5. **Rozhovory s agresory, případně konfrontace mezi nimi** (je to vždy poslední krok, musíme být dobře připraveni, musíme znát vnější obraz šikanování a mít shromážděné důkazy, důležité je paralyzovat agresí vůči druhým, třeba i přitlačit ke zdi, pohrozit vyloučením, někdy svalují agresori vinu jeden na druhého, k získání pravdy však tento rozhovor mnoho neposlouží, v pokročilém stadiu je vhodný komisionální rozhovor). Reakce na výmluvy (nehoda, hra). Jak se tedy děti snažily oběti pomoci, jak projevily solidaritu, smáli se všichni, bavilo to všechny? Nutné je zvažovat, zda můžeme případ dotáhnout do konce, zda je možné agresory usvědčit, zda není lepší zaměřit se spíše na ochranu oběti.
6. (Oznámení potrestání agresorů před celou třídou)

4.2.5 MOŽNÉ SANKCE

Zdržení žáka po vyučování, vyžadování náhrady školy, oznámení prohřešku rodičům, oficiální stížnost řediteli, oznámení prohřešku autoritě, na které dítěti záleží /př. trenér/, oznámení na rodičovské schůzce, umístění dítěte o přestávce v blízkosti pedagoga, vyloučení ze společné akce, důtka nebo snížení známky z chování, vyloučení ze školy, oznámení OSPOD, PČR,...

4.3 CHYBY PŘI VYŠETŘOVÁNÍ

- Společné vyšetřování agresora a oběti
- Vyšetřování ve skupině (třídě)
- Vyšetřování nemá promyšlenou strategii a taktiku (nahodilost)
- Pedagogové nevědomky chrání agresora, nepřipouští, že by mohl šikanovat
- Zlehčování výpovědí
- Snaha „objektivně“ rozdělit vinu mezi agresora a obět'

- Výpovědi zmanipulovaných svědků nejsou konfrontovány
- Agresoři jsou včas informováni
- Neobratné vedení vyšetřování

4.4 POMOC OBĚTEM

(individuální i skupinové poradenství, případně péče psychologa, nácvik jednání v různých situacích, trénink asertivity)

Doporučení pro dítě:

- Prostý únik v pravou chvíli, vmísit se mezi ostatní děti
- Útěk se křikem („Nech mě být! Jdi pryč!“)
- Reakce na posměch (mlčení nebo výroky typu „To je fakt.“, „Děkuji.“)
- Energické odseknutí
- Neútočný, neprovokativní slovní projev, zvláště ohrazení se proti slovnímu napadení
- Získání pomoci jiných dětí, které jsou na blízku
- Obranný postoj bez nepřátelství
- Protiútok bez ohledu na přesilu.

5 TÝRÁNÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ, ZANEDBÁVÁNÍ

Problematika týrání, zneužívání a zanedbávání dětí je stále velice aktuálním tématem. O problematice týrání a zneužívání dětí se hovoří stále častěji. Lidé se již tolik nebojí obrátit se na specializované odborníky. Přesto je však stále velké množství dětí, které jsou ve svých rodinách nešťastné, a je jim ubližováno.

5.1. SYNDROM TÝRANÉHO, ZNEUŽÍVANÉHO A ZANEDBÁVANÉHO DÍTĚTE (SYNDROM CAN)

Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte je v naší společnosti znám pod označením syndrom CAN (Child Abuse and Neglect). Existuje nepřeberné množství definic syndromu CAN. Většinou se uvádí, že jde „o soubor nepříznivých příznaků v nejrůznějších oblastech stavu a vývoje dítěte i jeho postavení v rodině a společnosti. Je výsledkem převážně úmyslného ubližování dítěti, způsobeného nebo působeného nejčastěji jeho nejbližšími vychovateli, hlavně rodiči. Jeho extrémní podobou je zabití dítěte“ (Schmidová, 2010).

Hrají zde roli i závažné socioekonomické faktory v prostředí dítěte jako chudoba, nezaměstnanost, devastace životního prostředí, špatné nebo žádné bydlení, nedostatek zdravotní péče, výchovy a vzdělání.

Způsoby vzniku CAN: je to jednak akce, útok, násilí v jakékoliv formě, nejrůznější manipulace s dítětem, jeho uvádění do nezvyklých situací, a pak ne-akce, zanedbávání, izolace, nepečování, nesprávná a nedostatečná výživa, nedostatek zdravotní a výchovné péče, nedostatky v bydlení atd.

Za týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte považujeme: jakékoliv nenáhodné, preventivní, vědomé (příp. i nevědomé) jednání rodiče, vychovatele anebo jiné osoby vůči dítěti, jež je v dané společnosti nepřijatelné nebo odmítané a jež poškozují tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, popřípadě způsobuje jeho smrt. Za týrání dítěte se považuje i jeho pohlavní zneužívání.

Syndrom zanedbávání dětí vede svým způsobem i k poznatkům o tzv. **sekundární viktimizaci**, což znamená druhotné ponižování dítěte následným nadbytečným či vynuceným (a navíc ještě často necitlivým) vyšetřováním pro CAN, nebo i nevhodnými opatřeními terapeutickými či rehabilitačními (např. umístění dětí v dětských domovech a dlouhodobý pobyt v nich). Mezi necitlivé jednání lidí

kolem oběti můžeme řadit zasílání nevhodně stylizovaných formulářů, necitlivě vedený výslech, nevhodné poznámky zdravotnického personálu, výčitky členů rodiny, senzační zprávy o činu v médiích, průběh trestního řízení (opakované výsledky, konfrontace s pachatelem, soudní projednávání, nízký trest pro pachatele...). Každý z těchto jevů může u postižené osoby navodit pocit nespravedlnosti, ponižení, ztrátu lidské důstojnosti a tím prohlubovat posttraumatické psychické změny. K tomu se připojuje skutečnost, že lidé mají tendenci vyhýbat se obětem trestného činu. Částečně proto, že jsou na rozpacích, jak se k nim chovat, a částečně proto, že mezi lidmi stále ještě přezívá přesvědčení o spoluvině oběti za to, co se jí stalo. Aby mohlo dojít k „uzdravení“ se z traumatu, je bezpodmínečně nutné dostat oběť z vlivu pachatele (Vyhlídalová, 1996).

Pro lepší ilustraci syndromu CAN uvedeme tabulku z knihy Dunovského, Dytrycha a Matějčka: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě (1995, s.19):

Tabulka č. 1: Formy a projevy syndromu CAN

	aktivní	pasivní
Tělesné týrání, zneužívání a zanedbávání	Tržné, zhmožděné rány a poranění, bití, zlomeniny, krvácení, dušení, otrávení, smrt	Neprospívání, vyhladovění, nedostatky v bydlení, ošacení, ve zdravotní a výchovné péči
Duševní a citové týrání, zneužívání a zanedbávání	Nadávky, ponižování, strašení, stres, šikana, agrese	Nedostatek podnětů, zanedbanost duševní i citová
Sexuální zanedbávání	Sexuální hry, pohlavní zneužití, ohmatávání, manipulace v oblasti erotogenních zón, znásilnění, incest	Exhibice, video, foto, audiopornografie, zahrnutí dětí do sexuálních aktivit dospělých
Zvláštní formy:	Münchhausenův syndrom v zastoupení Systémové týrání a zneužívání Organizované týrání a zneužívání Rituální týrání a zneužívání	

5.2 ZVLÁŠTNÍ FORMY CAN

5.2.1 MÜNCHHAUSENŮV SYNDROM V ZASTOUPENÍ (BY PROXY)

V souvislosti s rozvojem poznání syndromu CAN se ukázalo, že existují případy, kdy rodiče vedle úmyslných otrav různými léky, si vymýšlejí u dětí nejrůznější příznaky a onemocnění, případně je „vyrábějí“, tj. uměle připravují tak, aby dítě pro ně bylo vyšetřováno a také léčeno. Münchhausenův syndrom těžce postihuje děti a až v jedné pětině případů končí smrtelně, nejčastěji zadušením (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995, s. 97).

5.2.2 SYSTÉMOVÉ TÝRÁNÍ (DRUHOTNÉ ZNEUŽÍVÁNÍ A PONIŽOVÁNÍ)

Tato forma týrání je působena systémem, který byl založen pro pomoc a ochranu dětí a jejich rodin a kterému jsou rodiny vystaveny. Zvláště závažné jsou takové systémy, které řeší problém dítěte a jeho rodiny automatickým odebráním dítěte z rodiny, aniž by jí byla nejdříve poskytnuta potřebná podpora a pomoc. Dále sem patří nedostatečná péče o děti v problémových a dysfunkčních rodinách nebo špatná či nedostatečná péče v denních zařízeních, ve školách apod. (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995, s. 97).

5.2.3 ORGANIZOVANÉ ZNEUŽÍVÁNÍ DĚTÍ

Organizované zneužívání dětí lze charakterizovat jako zneužití mnoha pachatelů, kteří se spojují na dosažení tohoto cíle. Jde tedy o situace, kdy je více zneuživatelů a kde je časový rozměr zneužívání dětí.

Obecně se uvádí, že je tento typ syndromu tvořen:

- a) sítí či společenstvím zneuživatelů, kteří se kolektivně účastní na sexuálních aktivitách s dětmi;
- b) sítí či společenstvím zneuživatelů, kteří získávají samostatně děti k sexuálnímu zneužívání, ale předávají si své oběti jeden druhému;
- c) prostitutů dětí, nejčastěji dívek;
- d) pornografickým kruhem dětí, nejčastěji chlapců;
- e) každým sexuálním zneužitím, které bylo způsobeno více než jednou osobou (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995, s. 98).

5.2.4 RITUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ

Sexuální násilí na dětech je také součástí rituálních obřadů některých sekt. Rituálním násilím je rozuměno takové zacházení s dětmi, které se uskutečňuje v souvislosti s nějakými symboly, které mají magickou, náboženskou či nadpřirozenou charakteristiku a jsou součástí nějakého organizovaného společenství. Vžívání těchto symbolů nebo provozování těchto aktivit, i opakovaných, je užíváno též k nahnání strachu dětem (Vaníčková, Provazník, Hadj-Moussová, 1999, s. 8).

Rozlišujeme tři základní formy týrání dítěte. Jedná se o týrání fyzické, psychické a sexuální.

5.3 PSYCHICKÉ TÝRÁNÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ A ZANEDBÁVÁNÍ

Základem pro rozvoj osobnosti je u dítěte zkušenost spolehlivého pevného citového vztahu (zpravidla k matce). Jistý citový vztah posiluje u dítěte schopnost uchovat si pocit vnitřní jistoty a vyrovnanosti, udržovat pozitivní vztah nejen ke světu, ale i k sobě samému a navazovat, udržovat a rozvíjet trvalejší a spolehlivé vztahy s lidmi (Vágnerová, 2002). Dosažení cíle první vývojové etapy je však významně ohroženo, pokud se dítěti v tomto raném období nedostává odpovídajícího uspokojení jeho psychických potřeb (dítě si pak potřebnou základní důvěru nevytvoří). Psychické týrání souvisí s výchovou. Na jedné straně manipulativní, mocenská výchova a na straně druhé nepéče a nezájem o dítě jako snaha o „výchovu ke svobodě“ mohou vést až k psychickému ubližování dítěti.

Psychické týrání v podstatě vždy provází ostatní kategorie syndromu CAN - fyzické týrání, sexuální zneužívání, může se však vyskytovat i samo o sobě.

Pod pojmem psychické zanedbávání se rozumí:

- citové zanedbávání (tj. neuspokojování citových potřeb dítěte, neprojevení náklonnosti a lásky),
- zanedbávání výchovy a vzdělání (selhání v zabezpečení plných možností vzdělání dítěte a to např. neustálou absencí ve škole, dětskou prací v domácnosti i mimo ni apod.),
- zanedbávání dozoru (ponechání zejména malých dětí bez adekvátního dohledu).

S jednorázovým atakem citového týrání mají zkušenost téměř všechny děti, rozhodující je proto celkové citové klima prostředí, ve kterém děti vyrůstají. Je třeba rozlišovat, zda určité chování znamená běžnou komunikativní normu v rodině nebo zda se jedná o jednorázové, epizodní selhání.

Psychické týrání a zanedbávání může mít podobu aktivní nebo pasivní. Aktivní spočívá v cíleném, záměrném a účelovém jednání.

Pasivní složkou je naopak absence něčeho, co dítě pro svůj zdárný vývoj potřebuje. Konečným důsledkem pasivního týrání pak může být psychická deprivace.

Psychická deprivace (angl. deprivation = strádání) je definována jako psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře po dosti dlouhou dobu. Nejzávažnější formu představuje deprivace citová. Jde tedy o neuspokojení potřeby citové jistoty a bezpečí v dostatečné míře a po dostatečně dlouhou dobu. Nedostatečné uspokojení citových potřeb negativně ovlivňuje vývoj a charakter dítěte. K dalším podobám psychické deprivace patří nedostatek výchovy nebo smyslová deprivace (Langmeier a Matějček, 1963).

5.3.1 FORMY A NÁSLEDKY PSYCHICKÉHO TÝRÁNÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ A ZANEDBÁVÁNÍ

Psychické násilí vykonávané na dětech může mít různé formy. K nejnápadnějším a nejčastějším z nich patří:

- časté nadávky, ponižování, zesměšňování, pohrdání, křičení nebo opakované výbuchy,
- vyhrožování, cílené vyvolávání strachu u dítěte,
- odmítání, zavrhování, ignorování, přehlížení, bránění dítěti ve styku s kamarády, příbuznými apod.
- neustálé srovnávání s úspěšnějším sourozencem či nepřiměřené vychvalování cizích dětí, kladení nerealistických požadavků na dítě
- nerespektování soukromí dítěte (přehnané kontrolování),
- odepírání pochvaly či ocenění,
- vystavování dítěte závažným domácím konfliktům, tlačení dítěte do role dospělého (osamělý rodič hledá v dítěti psychickou oporu: vyžaduje, aby naslouchalo jeho problémům; vnucování role smířčího soudce mezi rozhádanými rodiči apod.),
- vysoká psychická zátěž v souvislosti s rozvodem (konfrontace s problémy rodičů, negativní ovlivňování dítěte proti druhému rodiči, bránění ve styku dítěte s druhým rodičem),
- nedostatečný zájem o dítě z důvodu vysoké zaměstnanosti rodičů (často přes vysoký materiální nadstandard života dítěte),

- finanční odměny dítěti za pomoc v domácnosti (dítě se neučí, že vzájemná pomoc v rodinném kruhu je přirozená),
- obecně celkový nedostatek či úplná absence projevů lásky k dítěti.

Psychické týrání se může skrývat i za původně pozitivně míněným jednáním:

- přehnané ochraňování dítěte před nepříjemnými zkušenostmi (důsledkem je snížená schopnost dítěte odolávat psychické zátěži a **bojovat s obtížemi** - naučená bezmocnost),
- krajně liberální výchova (děti, kterým nejsou vymezeny hranice, mají sklony k egocentrické orientaci).

Problematika citového týrání je složitá v tom, že je těžko rozpoznatelná okolím. Psychické týrání na těle nezanechává žádné bezprostřední stopy, přesto však má hluboký negativní dopad na duševní vývoj dítěte a v důsledku toho také na osobní život a sociální vztahy v dospělosti. Záleží rovněž na individuálních vlastnostech jedince. Určité jednání (např. vulgární nadávání) může jedno dítě hluboce zraňovat, přičemž jiného se významně nedotkne. Dopady psychického týrání na prožívání a chování dítěte se liší podle intenzity, délky trvání a podle vývojového stupně rozvoje jeho osobnosti v době, kdy k tomuto jednání dochází.

Psychické týrání s sebou přináší následky jak v psychosociální oblasti, tak v chování dítěte:

- tělesné, duševní nebo citové opoždění ve vývoji,
- neschopnost učit se ze zkušeností, rozumové schopnosti dítěte nebývají dostatečně využívány, ve škole proto mívají často horší prospěch, než odpovídá jejich skutečnému nadání,
- chudá slovní zásoba, chybí potřeba komunikace v důsledku nedostatečné stimulace a kontaktu s matkou či jinou důvěrně blízkou osobou,
- citová plochost, nedůvěřivost,
- nápadná pasivita nebo naopak agresivita v chování, impulzivita, afektivní výbuchy,
- vyjadřování obav, že je nikdo nemá rád,
- neustálý strach z potrestání,
- nízké sebevědomí nebo naopak nerealistické „vytahování“,
- tendence k sebeobviňování, sebeubližování,
- nepřiměřený strach z každé nové situace,
- neurotické projevy (kousání nehtů, kroucení či vytrhávání vlasů, cucání prstů apod.),

- vznik závislosti (na drogách), poruchy příjmu potravy, deprese,
- děti bývají častěji nemocné, mívají více úrazů, větší sklon k obezitě,
- známky nejistoty ve vztazích s druhými lidmi nebo neschopnost navazovat a udržovat přátelské vztahy s druhými,
- celkově povrchní vztahy k lidem, nedostatek empatie, egocentrismus,
- vyhýbání se kontaktu s rodinou (dítě málo pobývá doma, často tráví čas raději např. v rodině svého kamaráda),
- svým chováním vyvolávají nepříznivý dojem: nebývají oblíbené mezi vrstevníky ani učiteli,
- vzhledem ke sníženému sebevědomí a menší schopnosti sebezprosažení se psychicky týrané děti stávají častěji obětí šikany.

Negativní důsledky citového strádání se v dospělosti nejvýrazněji projevují především:

- v oblasti profesní - neschopnost uplatnit plně své intelektuální předpoklady, sklon ke střídání zaměstnání nebo nezaměstnanost; práce na nižší úrovni, než jsou skutečné schopnosti jedince.
- v rovině partnerské a rodičovské - neschopnost navázat nebo udržet přijatelný partnerský vztah; absence blízkého člověka; minimální motivace pro hledání vztahu, z důvodu strachu z další negativní zkušenosti; vyšší pravděpodobnost citového týrání nebo zanedbávání svých dětí.
- v sociální oblasti - problémy v mezilidských vztazích; ze strany druhých osob bývají lidé se zkušeností citové deprivace hodnoceni jako sobečtí, nestálí, náladoví a konfliktní; časté je protiprávní jednání.

5.4 FYZICKÉ (TĚLESNÉ) TÝRÁNÍ

Podle Zdravotní komise Rady Evropy z roku 1992 se za fyzické (tělesné) týrání považuje vědomé tělesné ublížení dítěti anebo nezabránění ublížení či utrpení dítěte, včetně úmyslného otrávení nebo udušení dítěte - pokud je jasné či existuje důvodné podezření, že zranění bylo způsobeno anebo mu vědomě nebylo zabráněno.

Tělesné týrání se rozlišuje podle své povahy na aktivní a pasivní.

5.4.1 AKTIVNÍ TĚLESNÉ TÝRÁNÍ

Aktivní tělesné týrání zahrnuje všechny akty násilí na dítěti, při kterých dochází k tělesnému zranění dítěte, k jeho trvalému postižení nebo v krajních případech k jeho usmrcení. Jedná se o týrání především v rodině. Řada odborníků pod pojem tělesné týrání přiřazuje i pravidelné tělesné trestání dítěte užívané jako výchovný prostředek.

Za formy aktivního fyzického týrání je považováno:

- nepřiměřené tahání za ušní boltce,
- vytrhávání vlasů,
- kousání dítěte,
- strkání, nepřiměřené bití rukou (např. facky, pohlavky),
- bití různými nástroji (obvykle snadno dosažitelnými v domácnosti: např. vařečka, vodítko na psa, opasek, ramínko, kabel),
- kopání do dítěte, údery pěstí (dochází často k poranění vnitřních orgánů),
- způsobení bodných, řezných a sečných ran různými nástroji (nožem, nůžkami, jehlou, jehlicí aj.),
- poranění střelná (zbraní),
- způsobování popálenin (nejčastěji přiložením cigarety na kůži dítěte, popáleniny od vřící vody - opařeniny),
- odmrštění, odhození dítěte, kdy často dochází k úderu dítěte o stěnu nebo podlahu, smýkání dítětem ze schodů, proti stěně, nábytku apod., sražení dítěte na zem,
- přinucení dítěte stát nebo sedět v nepohodlné pozici nebo na místě, které v něm vyvolává strach (ve sklepech apod.),
- svazování a připoutávání dítěte,
- škracení (zůstávají stopy po provazu na krku, tzv. strangulační rýha)
- dušení (polštářem), topení ve vaně plné vody,
- silné třesení, zejména u malých dětí (syndrom třeseného dítěte),
- odpírání spánku nebo potravy za trest, podávání zbytků po ostatních jako jídlo,
- otravy jedy a chemikáliemi,
- podávání alkoholu a drog.

Pro pracovníky pomáhajících profesí by měly být varovné příznaky, které signalizují fyzické týrání:

- poranění nebo popáleniny na kůži dítěte nevysvětlitelného původu, zvláště vyskytují-li se opakovaně,
- nepravděpodobná zdůvodnění těchto poranění dítětem, či o ně pečující dospělou osobou,
- neochota dítěte odhalovat tělo (v letních dnech), strach ze svlékání (před hodinou tělocviku),
- škrábance, vyražený nebo ulomený zub, natržený ušní boltec, opakované zlomeniny, často spontánně zhojené, poranění měkkých částí dutiny ústní, lysiny, pohmožděniny apod.,
- nechut' dítěte o těchto poraněních hovořit,

a také nápadné změny v chování (projevující se u všech forem násilí na dítěti):

- strach z rodičů, neochota a rozladěnost před návratem domů,
- sklony k sebetržnění,
- agresivita vůči ostatním,
- útky z domova, záškoláctví,
- náhle zhoršený školní prospěch,
- náhlá ztráta kamarádů (sociální izolace),
- obtíže v sociální komunikaci, vyhýbavé chování,
- snížené sebehodnocení dítěte,
- zvýšená úzkostnost dítěte, vznik iracionálního strachu a obav bez zjevné negativní předcházející zkušenosti,
- pomočování, neudržení stolice (Vaničková, 2004)

5.4.2 PASIVNÍ FYZICKÉ TÝRÁNÍ

Pasivním fyzickým týráním (zanedbáváním) se rozumí nedostatečné uspokojení nejdůležitějších potřeb dítěte. Jde o úmyslné, ale i neúmyslné nepečování o dítě, jedná se také o opomenutí v péči o dítě či nepochopení rodičovské role (nezralost rodičů nebo rodiče dítěte se závažnou psychickou poruchou). Dítě se vyznačuje nedostatečným rozvojem v mnoha oblastech, nejvážnějším důsledkem zanedbávání je zpuštění dítěte, v krajním případě jeho smrt (<http://www.tyrane-deti.cz/cz/projevy.php>).

5.4.2.1 Formy pasivního fyzického týrání:

Nedostatek zdravotní péče: jedná se o vědomé a nevědomé odmítání preventivní a léčebné péče. Nevědomé odmítání zdravotní péče vzniká z nepochopení a neporozumění vážnosti zdravotního

stavu dítěte a ohrožení jeho života. Do této skupiny patří i případy, kdy dospělí způsobí dítěti nějakou újmu, bojí se následků, doufají ve spontánní uzdravení dítěte a tím mu prakticky odpírají první pomoc. Patří sem i případy, kdy rodiče nezabezpečují dítěti kvalitní hygienickou péči.

Nedostatek přístřeší, ošacení a ochrany. Ohroženými dětmi jsou děti bezprostředně trpící chudobou svých rodičů či děti bez domova, které o něj přišly z příčin objektivních (přírodní katastrofa, válka, emigrace, úmrtí, apod.) nebo subjektivních (útěk, izolace aj.).

Porucha v prospívání dítěte neorganického původu. V našich podmínkách se vyskytuje spíše výjimečně, např. v extrémně chudých či sociálně nepřizpůsobivých rodinách (např. rodiny bez přístřeší). Jde o poruchu vzniklou z nedostatečné výživy jak po stránce kvantitativní tak po stránce kvalitativní. Projevuje se výraznou podváhou, různými hypovitaminózami (závažný nedostatek důležitých vitamínů). V nejtěžších případech dochází k zastavení růstu dítěte.

Vykořisťování dětí. Jedná se o nucení dětí k žebrání a zneužívání dětí jako levné pracovní síly (Dunovský, 1995).

K příznakům tělesného zanedbávání dítěte lze zahrnout:

- nevhodné oblečení dítěte (neadekvátní pro dané roční období nebo oblečení, jež působí dítěti nepohodlí tím, že je příliš malé nebo příliš velké),
- únava a ospalost dítěte mimo běžnou denní dobu,
- nedostatečná osobní hygiena (dítě nemá osvojená základní hygienická pravidla),
- poruchy řeči,
- poruchy příjmu potravy,
- dítě má trvale hlad; podávání potravy o nízké nutriční hodnotě a jednostranné podávání stravy po nepřiměřeně dlouhou dobu (dítě se dožaduje jenom jednoho druhu jídla); nedostatek teplé stravy,
- zdravotně závadné podmínky v domácnosti s dítětem kde se nacházejí např. odpadky, exkrementy, plíseň, nedostatečné vytápění, místo na spaní je špinavé a chladné, nebo lůžko zcela chybí,
- nedostatek patřičné lékařské péče (důsledkem jsou poruchy růstu, vývoje, retardace a nerovnoměrný psychomotorický vývoj dítěte, neléčené zdravotní problémy dítěte),
- chronické útky z domova,
- vnitřní nutkání ke krádežím nebo sběru odložených věcí,
- časté jsou situace, kdy je dítě nuceno převzít odpovědnost za péči o své sourozence a další děti,

- ponechávání dítěte v domácnosti bez dozoru dospělého, pobyt dítěte na ulici v neobvyklých hodinách, ponechání kojence po nepřiměřeně dlouhou dobu v uzavřeném prostoru např. autemobilu a nevyzvednutí dítěte po zavírací době kolektivního zařízení jako jsou školky a školní družiny, dítě chodí pozdě do školy nebo za školu,
- nedostatečné sociální dovednosti, nedostatečná kultivovanost chování, přehlížení kulturních norem, citová plachost, lhostejnost, obdiv k radikálním politickým a náboženským hnutím, apod.,
- dítě je depresivní, uzavřené, apatické,
- agresivita vůči ostatním, destruktivní chování,
- neurotické návyky (kouše si nehty, vlasy, houpá se), sebedestruktivní tendence, snížená sebeúcta.

O zanedbávání péče o dítě lze hovořit tehdy, vyskytuje-li se více těchto faktorů po delší dobu (Dunovský et al., 1995).

5.4.3 DŮSLEDKY FYZICKÉHO TÝRÁNÍ

Míra a intenzita negativních důsledků tělesného násilí jsou výsledkem několika faktorů:

- vnímavost dítěte a jeho schopnost vyprádat se s atakem,
- typ osoby, která se útoku dopustila (zda jde o osobu, na kterou je dítě citově vázáno, anebo jde o osobu neznámou),
- míra opakování agrese (ojedinělá situace či opakovaná),
- stupeň intenzity agrese,
- pomoc a podpora, které se dítěti dostalo.

V psychické a sociální oblasti obětí tělesného násilí lze pojmenovat několik nepříznivých následků:

- negativní sebepojetí a nízké sebevědomí dítěte;
- zvýšená úzkostnost, neustálý strach, sklony k depresi;
- sebevražedné chování;
- zvláštnosti v chování jako jsou výrazná vzdorovitost dítěte, vynucování si pozornosti, poruchy pozornosti, hyperaktivita, impulzivita, provokativní chování,
- nedůvěra k jiným lidem až nápadná ostražitost v chování (jakoby neustálá připravenost k obraně);
- obtíže při navazování přátelských a partnerských vztahů;
- otálení až chronické lenošení jako projev obavy z neúspěchu;
- snížená úspěšnost ve škole (v práci);

- perfekcionistický vztah k vlastnímu tělu (přehnaně úzkostlivá péče o vlastní zevnějšek) anebo pocit odporu či odcizenosti ke svému tělu;
- poruchy příjmu potravy, četné zdravotní obtíže;
- sociálně deviantní projevy v chování (abúzus alkoholu a drog, šikanování, agresivní chování, promiskuita, delikventní jednání apod.) (Vaničková, 2004).

Vlivem zakoušení tělesného násilí se u dítěte objevuje záporný vztah k sobě samému, což se nutně promítá do kvality jeho vztahů s vrstevníky. V očích druhých může svým chováním vyvolávat dojem citového chladu, nepřístupnosti (neochota ke spolupráci, zdrženlivost až odtazítost), čímž se narušuje významný předpoklad pro kladné přijetí dítěte okolím (sociální akceptaci). Nedostatek kladných zkušeností a pocit nepřijetí může vést k tomu, že se takové děti svým vrstevníkům vyhýbají a postupně se ocitají v sociální izolaci. Vlivem těchto aspektů se mnohem hůře prosazují ve škole a později také v zaměstnání (dle Schmidová in Sborník studií, 2010).

5.5 SEXUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ

Sexuální zneužívání dítěte je vydělováno jako samostatný syndrom, označovaný **CSA - Child Sexual Abused syndrome**. Definice Zdravotní komise Rady Evropy z roku 1992 považuje sexuální zneužití dítěte za nepatřičné vystavení dítěte sexuálnímu kontaktu, činnosti či chování. Zahrnuje jakékoliv sexuální dotýkání, styk, vykořisťování kýmkoliv, komu bylo dítě svěřeno do péče, nebo kýmkoliv, kdo dítě zneužívá. Takovou osobou může být rodič, příbuzný, rodinný přítel, odborný či dobrovolný pracovník či cizí osoba (Täubner, 1996, s. 10).

Vágnerová (1999, s. 339) definuje sexuální zneužívání jako „zneužití moci dospělého nad slabším a závislým dítětem k sexuálnímu uspokojení dospělého“. Specifickým znakem je to, že se nedobrovolným účastníkem sexuálních praktik stává dítě, které se nemůže dostatečně účinně bránit. V případě některých aktivit nejsou děti pro svou vývojovou úroveň schopny rozeznat sociální nepřiměřenost chování zneužívajícího.

Weiss (2000, s. 9) uvádí, že za sexuální zneužívání je označován pohlavní kontakt mezi dospělou osobou a nedospělým jedincem, přičemž se zákonem stanovená hranice přípustnosti pohlavního styku pohybuje v různých zemích obvykle mezi 13. a 18. rokem věku. Pojem zneužití přitom může označovat různé formy koitálního styku (vaginální, anální, interfemorální - mezi stehna), tak i aktivní i pasivní orogenitální aktivity, masturbaci či osahávání jiných částí těla oběti, to vše za účelem dosažení sexuálního vzrušení a eventuálně i uspokojení pachatele. Závažnost sexuálního traumatu

pro další vývoj obětí souvisí s mírou použitého násilí, s délkou doby traumatizace a s věkem, v němž k traumatu dochází. V případě incestního zneužití pak může hrát roli i přibuzenská blízkost zneužívající osoby.

Jistým předstupněm sexuálního zneužití dítěte je sexuální obtěžování, které má podobu tří základních forem. Jako první můžeme definovat situaci, kdy je dítě exponováno nabídkou k sexuální aktivitě, bez ohledu na to, zda tak učiní osoba blízká nebo ho vyzve osoba cizí s nabídkou finanční úplaty. Druhá forma je obraz sexuálního obtěžování dítěte v rámci šikanování, kdy je dítě vystaveno sexuálním útokům nebo ponižování od svých vrstevníků. Třetí forma sexuálního obtěžování je velice těžko definovatelná, jedná se o takové chování dospělé osoby, která dítě uvádí v rozpaky a kontakt s touto osobou je těžce prožíván.

5.5.1 FORMY SEXUÁLNÍHO ZNEUŽÍVÁNÍ

Sexuální zneužívání můžeme dělit podle Vaníčkové, Provozánka a Hady-Mousové (1997, s. 15 - 17) na **bezdotykové** a **dotykové**. Některé bezdotykové formy sexuálního zneužívání mohou být považovány spíše za „nemravné“ chování než za skutečné sexuální zneužití. Přesto se jedná o velmi nebezpečné chování se závažnými důsledky pro další vývoj dítěte.

Bezdotykovým zneužíváním je především **voajérství** (voyeurismus). Jde o způsob získávání sexuálního uspokojení pozorováním cizích osob při svlékání, nahých nebo při sexuálním styku. Do této kategorie také patří pozorování dětí při sexuálních aktivitách, kdy se pachatel nezúčastní, ale dítě je nuceno k sexuálním aktivitám samo (masturbace), s jiným dítětem, dospělým nebo i zvířetem. Podobné aktivity se často objevují při zneužívání dětí pro komerční účely. Do kategorie bezdotykového zneužívání patří rovněž setkání dítěte s exhibicionistou. **Exhibicionismus** je sexuální úchylna, při které pachatel dosahuje sexuálního uspokojení odhalováním svých genitálií pohledům jiných osob. Může být doprovázeno i masturbací. Další formou je **verbální zneužívání**. Jedná se o používání obscénních řečí, obscénních výrazů či popisování sexuálních aktivit (pornolálie). Často jde o anonymní telefonní hovory.

O **kontaktním (dotykovém) zneužívání** hovoříme, dochází-li k sexuálnímu kontaktu mezi pachatelem a dítětem, dotýkání včetně laskání prsou a pohlavních orgánů, orálnímu, interfemorálnímu, vaginálnímu nebo análnímu pohlavnímu styku. Kontaktním zneužíváním dítěte je především **osahávání** a **ohmatávání** genitálních partií dítěte. Může jít také o osahávání horních částí stehen a prsou. Ohmatávání přináší pachateli sexuální uspokojení. Další kategorií je **masturbace**. Jedná se o specifické dotýkání či spíše dráždění zpravidla vagíny a klitorisu u dívek, penisu u chlapců, může se však

jednat i o dráždění anální. Masturbovat může pachatel dítě, nebo naopak dítě nutit, aby dráždilo jeho, případně může jít o masturbaci vzájemnou. Tomuto typu sexuálního uspokojování je blízké také **frotérství**, kdy jedinec dosahuje sexuálního uspokojení tím, že se otírá o jinou osobu. Masturbaci blízká může být i **simulovaná soulož**, kdy pachatel používání tření svých genitálií a genitálie dítěte k dosažení sexuálního uspokojení, aniž by přitom došlo k penetraci dítěte.

Penetrace (znásilnění) je mimořádně brutální zneužití dítěte, protože zde vzhledem k fyziologické obtížnosti sexuálního styku může kromě zneužití dojít a také často dochází k poranění dítěte. Jedná se v pravém slova smyslu o soulož s dítětem. Penetrace může být vaginální nebo anální. K anální penetraci dochází nejen u chlapců v případě homosexuálně orientovaných pachatelů, ale i u dívek, zvláště v mladším věku. Penetrace může být prováděna penisem, ale i prstem nebo nějakým předmětem. Dítě může být také nuceno penetrovat pachatele, většinou prsty, rukou či vhodným předmětem.

Dítě může být zneužíváno rovněž k **sadomasochistickým aktivitám**. Jedná se o sexuální úchytku, kdy je sexuálně vzrušován či dosahuje uspokojení pouze trýzní-li druhou osobu nebo je-li jí trýzněn. V případě dětí jde spíše o sadistické aktivity, děti jsou bity, svazovány a mučeny různými způsoby. Někdy může dojít i k usmrcení dítěte - může se jednat o spojení sadismu s **nekrofilii**. Důsledkem podobných forem zneužívání může být vznik tohoto sexuálního zaměření i u oběti, která pak v dospělosti není schopna dosahovat sexuálního uspokojení jinak než sadomasochistickými aktivitami.

Děti jsou často zneužívány **orálními sexuálními aktivitami**. Může se jednat o líbání s pronikáním jazyka do úst dítěte, ale i olizování či dráždění genitálií dítěte pachatelem. Jindy je dítě nuceno, aby orálně dráždilo a uspokojovalo pachatele. K těmto aktivitám patří také nucení dítěte, aby tímto způsobem dráždilo jiné dítě.

Při sexuálním zneužívání dětí se může objevit rovněž **fetišismus** nejruznějšího druhu, dítě může být např. nuceno, aby se převléklo do vyzývavého oblečení. Jiným typem zneužití může být také nucení dítěte k **sexuálním aktivitám se zvířaty**. Tyto formy sexuálního zneužití se často objevují v pornografických filmech s dětmi.

Další dotykovou formou sexuálního kontaktu dospělého s dětmi je **sexuální útok**, kdy se dospělý, za užití síly a často při obraně oběti, dotýká erotogenních zón dětského těla, mazlí se s ním a poškozujeho tím, že do něj vniká, např. prstem, jazykem nebo předměty. Nutí dítě k témuž nebo po dítěti žádá např. masturbaci penisu rukou. Může se pokusit o intrafemorální koitus. Následkem sexuálního útoku může být v některých případech i smrt dítěte.

Incest je obecně definován jako kontaktní sexuální aktivita mezi dvěma osobami, jimž není zákonem dovoleno uzavřít sňatek.

Jedná se o sexuální styk mezi dítětem a pokrevním rodičem, dítětem a příbuzným včetně nevlastního rodiče, mezi sourozenci. Rodinu, ve které dochází k incestu, charakterizujeme jako rodinu, ve které není respektováno soukromí a hranice mezi soukromým a společným jsou nejasně vymezeny. Další charakteristikou je rigidní patriachální hierarchie. Pružnost pravidel platících v rodině je tedy rovněž narušena. Hranice mezi generacemi jsou rovněž nejasně vymezené. Incestní rodič ruší normy toho, co je a není v tomto směru přijatelné. Incestní rodina je uzavřena do sebe a na lidi mimo rodinu pohlíží s nedůvěrou.

Rozdělení chování, které vede k sexuální stimulaci pachatele, uvádí také Malá, Raboch a Sovák (1995, s. 21, 22):

5.5.1.1 Nekontaktní sexuální chování

- mluvení o tom, co by rád s dítětem dělal nebo obscénní komentáře, jaké má dítě tělo - verbální sexuální návrhy;
- sexuální exploatace dítěte - zneužití dítěte pro dětskou pornografii;
- expozice genitálu eventuálně masturbace (exhibicionismus);
- voyerismus (sexuální vzrušení při pozorování nahého nebo slékájícího se dítěte).

5.5.1.2 Kontaktní sexuální chování

- *nepenetrativní aktivity* - dotýkání se, mazlení na genitálu nebo prsou předměty, rukou, genitálem jak přes oblečení, tak na nahém těle. Dělení závažnosti sexuálního zneužití se děje podle sexuálního chování. Podle jiné definice je sexuální zneužití každý čin vůči dítěti vázaný na sexuální aktivitu dospělého. Dělí se na:

1. mírně závažný čin - expozice
2. závažný čin - různé nekoitální způsoby uspokojení
3. velmi závažný čin - koitus

Aby sexuální chování mohlo být označeno za zneužívání, mělo by splňovat tři podmínky:

1. aktér je mnohem starší a zralejší než dítě
2. je v pozici autority nebo v pečovatelském vztahu k dítěti
3. aktivity vymáhá silou nebo podvodem.

- *penetrativní aktivity* - sexuální proniknutí prsty nebo předměty do genitálu:

1. orálně-genitální sexuální kontakt
2. análně-genitální sexuální kontakt
3. genitálně-genitální sexuální kontakt

5.5.1.3 Komerční sexuální zneužívání

Komerční sexuální zneužívání je použití dítěte pro sexuální účely výměnou za peníze nebo za odměnu v naturálních mezi dítětem, zákazníkem, prostředníkem, agentem nebo jinými, kdo vydělávají na obchodu s dětmi pro tyto účely. Zahrnuje v sobě jak prvek zneužívání, tak prvek obchodu. Komerční sexuální zneužívání má tyto formy: přemístování a prodej dětí pro sexuální účely, dětskou prostituci a dětskou pornografii a snuff movies (sexuální vražda, která je současně filmována, je součástí produkce pornofilmu, ale obětí bývá osoba, která netuší, za jakým účelem je scéna filmována).

Dětská prostituce je zjednávání nebo nabízení služeb dítěte k provádění sexuálních aktů za peníze nebo jinou odměnu s touto osobou nebo kteroukoli jinou osobou.

Dětská pornografie je jakýkoli zvukový nebo obrazový materiál, který používá děti v sexuálním kontextu.

- **obrazová** - zobrazení dítěte při výslovné sexuální činnosti, skutečné nebo simulované nebo oplzlé vystavování pohlavních orgánů pro sexuální uspokojení uživatele; zahrnuje výrobu, rozšiřování a/nebo používání takového materiálu;
- **zvuková** - používání jakýchkoli zvukových prostředků užívajících dětský hlas, skutečný či simulovaný za účelem sexuálního uspokojení uživatele; též zahrnuje výrobu, rozšiřování a/nebo používání takového materiálu (Vaničková, Provazník, Hadj-Mousová, 1997, s. 53).

Komerční sexuální zneužívání dětí:

- je většinou činem několika pachatelů, kteří jsou pro tuto činnost cíleně organizováni;
- je opakovaným aktem, nikoli jednorázovým;
- mnohdy souvisí s nuceným návykem na drogu;
- je tvořeno organizovanou sítí zneuživatelů, kteří se kolektivně účastní sexuálních aktivit s dětmi;
- je nebezpečné stejnou měrou pro děvčata i chlapce (Vaničková, Provazník, Hadj-Mousová, 1997, s. 56).

5.5.2 VAROVNÉ ZNÁMKY SVĚDČÍCÍ O SEXUÁLNÍM ZNEUŽITÍ

Varovné známky jsou krátkodobé příznaky sexuálního násilí na dětech. Vaničková, Provazník, Hadj-Mousová (1999, s. 53) rozlišují *specifické* a *nespecifické varovné známky*, které můžeme identifikovat na sexuálně zneužitých dětech.

Mezi *specifické* varovné známky patří:

- poranění vagíny, anusu
- otoky pohlavních orgánů
- dilatace (rozšíření, zvětšení) anusu
- poraněný hymen (panenská blána)
- zhmoždění prsou
- nestřídmá masturbace
- předčasně zahájený sexuální život
- nepřiměřené znalosti o sexu

Mezi *nespecifické* varovné známky patří:

- strach, úzkost
- zvýšená hostilita
- sebepoškozování
- noční pomočování
- stereotypní pohyby hlavou či tělem před usnutím
- bolesti břicha bez organické příčiny
- poruchy spánku a noční děsy
- opakované záněty močového měchýře
- štitivost
- odmítání si svlékat na noc šaty
- regrese chování
- ztráta kamarádů, zájmů, koníčků
- zhoršení školního prospěchu
- lži, podvody, krádeže
- nedůvěra k dospělým
- panický strach být o samotě s dospělými
- záškoláctví, útěky z domova
- užívání drog
- poruchy příjmu potravy
- změny chování
- emoční oploštělost
- smutek, deprese
- sebevražedné chování

5.5.3 OBĚŤ SEXUÁLNÍ AGRESE A RIZIKOVÉ FAKTORY

V posledních letech je věnováno stále více pozornosti oběti. Ukazuje se, že existují určité skupiny dětí, které jsou více ohroženy sexuálními zneužíváním.

5.5.3.1 Pohlaví dítěte

Důležitým činitelem při diagnóze sexuálního zneužití je pohlaví oběti. Častěji ohlašují zneužití dívky, výzkumy však ukazují, že zneužívaných chlapců je daleko více, než se dosud předpokládalo, a mívají mnohdy závažnější následky. Případy zneužitých chlapců častěji oznamují matky, lhostejno, kdo byl pachatelem. U matek převažuje obava z možné infekce, obava z nejistoty v sexuální identitě chlapce apod.

Z výsledků studie (Vaničková, Provazník, Hadj-Mousova, Spilková, 1999, s. 20) týkající se výskytu sexuálního násilí na dívkách vyplynulo, že každá třetí dospělá žena a každý čtvrtý až pátý muž přiznává osobní zkušenost se sexuálními zneužitím.

5.5.3.2 Věk dítěte

Jedním z významných faktorů, které u sexuálního zneužití hrají roli, je věk dítěte v době zneužití. Děti ve vývojovém stadiu kojenců a batole jsou rizikové naprosto všechny; vysoce rizikové jsou pak i děti ve věku předškolním. S rostoucím věkem a tím i se zrající osobností lze přímo úměrně hovořit o snižování rizikovitosti. Věkové hledisko je koncipováno z hlediska aktivní obranyschopnosti dítěte a ze schopnosti diagnostiky ohrožení. Je známo, že čím mladší je dítě, tím je zranitelnější.

Nejčastějším věkem prvního útoku sexuálního násilí u intrafamiliárního zneužití je předškolní věk a mladší školní věk, zatímco u extrafamiliárního zneužití je nejčastějším věkem oběti mladší a střední školní věk. Uvádí se, že v případě napadení chlapců uvnitř rodiny bývá věk oběti ještě nižší než v případě zneužití dívek, dokonce už mezi druhým a třetím rokem věku. Chlapci bývají častěji zneužíváni větším počtem pachatelů, dívky jsou častěji zneužívány opakovaně a po delší dobu. Odhaduje se, že průměrná délka doby, po kterou je dívka sexuálně zneužívána v rodině, se pohybuje mezi 3 až 8 lety (Vaničková, Provazník, Hadj-Mousova, Spilková, 1999, s. 23).

5.5.3.3 Vzhled dítěte

Matějček (1995, s. 109) uvádí, že riziková jsou např. děvčátka:

- výrazně ženských tvarů, jemná, kyprá;
- koketní, mazlivá, svádívá ženským chováním.

Při studiu pachatelů bylo zjištěno, že při výběru oběti hrála roli fyzická krása ve 42% případů a způsob, jak bylo dítě oblečeno, ve 27% případů. Je zřejmé, že dítě s uvedenými atributy vzhledu evokuje pedofilní chování i u vlastního rodiče, nejen u neznámého pachatele (Weiss, 2000, s. 64).

5.5.3.4 Osobnostní charakteristiky dítěte

Täubner (1996) popisuje zkušenosti kriminalistů, kteří uvádějí zvýšené nebezpečí zneužívání u dětí s nižším stupněm inteligence, než je průměrná. Tyto děti obtížně diagnostikují nebezpečí, dokonce obtížně hodnotí samotné zneužívání. Ve zvýšeném riziku sexuálního zneužití jsou také děti, které jsou nějakým způsobem postižené. U mentálně retardovaných dětí pachatel většinou spoléhá na to, že dítě nejen nechápe, co se s ním děje, ale že není ani věrohodným svědkem, i kdyby se dokázalo se svým zážitkem svěřit. Podobně je to u dětí, které mají jiné obtíže v komunikaci (např. hluchoněmé). Zvýšená pravděpodobnost sexuálního zneužití je rovněž u dětí, které mají nízké sebehodnocení a jsou závislé na svém okolí. Méně si důvěřují a více se spoléhají na důvěryhodnost okolí, což může být zneužito dospělým. Dunovský (1995) také zmiňuje koketní chování už u malých dětí, které se tak snaží vlichotit do přízně dospělého.

Ohroženým dítětem je také dítě nemocné. Nejde sice o osobnostní charakteristiku, ale důsledek nemoci ovlivňuje aktuální psychický stav dítěte a dočasně nebo i trvale postihuje osobnostní charakteristiky. Podle typu nemoci se také snižuje obranyschopnost dítěte (Weiss, 2000, s. 65).

5.5.3.5 Rizikové faktory v sociálním prostředí dítěte

Dalším rizikovým faktorem je nedostatečnost sexuální výchovy a informovanosti dítěte. Dítě, které dokáže rozšiřovat nepřiměřené chování dospělého, je méně ohroženo, že takovému chování podlehne.

Mezi faktory, které hrají největší roli při výskytu sexuálního zneužití dítěte patří charakteristiky rodinného života v jejich dětství. Na prvním místě u mužů i žen je uváděn nešťastný rodinný život. Dítě, které vyrůstá v chladném, odmítavém či jinak neuspokojivém prostředí a které je citově deprivováno, snáze podléhá manipulaci zneužívajícího dospělého.

V disharmonické rodině je rovněž vyšší pravděpodobnost, že dítěti není věnován dostatečný dohled, může se tdy stát snáze obětí pachatelů mimo rodinu. Na druhou stranu je však nutno poznamenat, že i dítě, které žije ve funkční rodině, je však rodinou chráněno před jakoukoli negativní zkušeností (= hyperprotektivní rodina), není připraveno na to, poradit si v situaci, která přesahuje jeho dosavadní zkušenost.

Dalším rizikovým faktorem je rozpad původní rodiny dítěte. Znamená to, že dítě žije pouze s otcem či častěji s matkou, i když v rodině může být další partner či partnerka rodiče. Riziko se zvláště zvyšuje pro dívky, pokud žijí v rodině s vlastní matkou a nevlastním otcem (Vaníčková, Provazník, Hadj-Mousová, 1997, s. 17, 18).

5.5.4 CHOVÁNÍ OBĚTI

Pro oběti sexuálního násilí je charakteristická skutečnost, že se obávají vyhledat pomoc a svoji zkušenost se sexuálním násilím verbalizovat. Všude ve světě se odborníci setkávají s větší ochotou svěřit se u dívek. Obecně platí, že pomoc vyhledává v krátkém časovém odstupu po ataku sexuálního násilí pouze malá část dětí. Tento počet se liší a kolísá podle různých zdrojů mezi 10-42 %. Ochota se svěřit stoupá u žen s klesajícím věkem. Z výzkumné studie sexuálního zneužívání v České republice z let 1996 - 1998 (Vaníčková, Provazník, Hadj-Mousová, Spilková, 1999, s. 20) vyplynula tato data: Osloveno bylo 1000 respondentů, odpovědělo 473 lidí ve věku 18 - 54 let se SŠ nebo VŠ vzděláním. V této studii uvedla přibližně každá třetí žena zkušenost se sexuálním zneužitím, u mužů byl zaznamenán výskyt ve 22,9 %. Se zkušeností zneužití se svěřilo, případně vyhledalo pomoc, pouze 24,8 % žen a ani jeden muž.

Některé faktory, které odhalení brání, jsou společné pro obě pohlaví. Jde např. o nezralost dítěte, o nedostatečné ovládnutí řeči, obavy z následků i rozpaky nad příjemnými pocity, které může sexuální zneužívání rovněž dítěti přinášet a které prohlubují u dítěte pocit viny. U chlapců však k tomu přistupují další specifické faktory. Jde především o vliv kulturního obrazu maskulinity, která muži nedovoluje projevat pocity závislosti, strachu, bezmoci. Muž nemá být spontánní v projevech citů, nesmí pasivně snášet agresi, musí se umět bránit. Upozorňuje se především na strach z homosexuality. Zneužitý chlapec se obává, že by mohl být označen za homosexuála, protože podlehl sexuálnímu násilí ze strany muže. Reakce dospělých o sexuální zneužití chlapce je rovněž často ještě více nedůvěřivá, než je tomu u dívek, a chlapci jsou spíše trestáni za to, že se nedokázali ubránit, zatímco dívkám se projevuje spíše soucit. Mužská oběť zneužití častěji reaguje vztekem, který se projevuje jako agresivní až antisociální chování. Dalším velmi závažným důsledkem je opakování vlastní zkušenosti zneužívání v dospělosti (Vaníčková, Provazník, Hadj-Mousová, 1999, s. 20).

5.5.4.1.1 Syndrom přizpůsobení

Mnohé děti, které uvedly, že byly sexuálně zneužity, svá tvrzení po čase odvolávaly. Tento jev se nazývá syndrom dětského přizpůsobení pohlavnímu zneužití. Děti se v případech odhalení setkávají s druhotným zneužíváním a zraňováním (sekundární viktimizace).

Dítě, které se svěřívá se sexuálním zneužitím, může být označeno za lháře, je mu dávána vina. Pokud se za ně nepostaví blízký člověk, nejčastěji matka, bývá časté, že dítě svou výpověď odvolá ve snaze nepoškodit rodinu, uchovat si přízeň rodičů, nezůstat samo. Děti se nevěří, dospělí jsou proti němu, odmítají jeho tvrzení a dítě je tak zbaveno jakékoliv naděje na důvěryhodnost.

Syndrom přizpůsobení pohlavnímu zneužívání podle Dunovského, Dytricha a Matějčka (1995, s. 72, 73) zahrnuje 5 fází:

5.5.4.1.2 Utajování

Žádné dítě není připraveno na možnost obtěžování, navíc je na obtěžujícím většinou závislé. Ten, kdo dítě obtěžuje, dítě psychicky „zpracovává“: „Jestli to někomu řekneš, nebudu tě mít rád,...zbiju tě,...zakážu ti...,...zabiju tě“.

5.5.4.1.3 Bezmocnost

Je třikrát větší pravděpodobnost, že dítě bude obtěžováno známým dospělým než cizím. Bezmocnost se zvětšuje svěřením do péče pachatele.

1. Svedení a přizpůsobení

Dítě přijme tuto skutečnost a podřídí se jí. Dítě, které se setkává s podrobující bezmocí, touží dosáhnout pocitu moci a kontroly. Zpracovává tuto bolestnou situaci tak, že samo sebe viní z vyprovokování této situace.

Přizpůsobit se pokračujícímu násilí znamená vyburcovat obranné mechanismy, které mohou mít podobu domácího mučednictví, rozštěpení reality, hysterický fenomén, alterované vědomí, delikvence, sociopatie, projekce vzteku a automutilace a které dítěti umožňují přežít. Pro oběti sexuálního násilí bývá snadná cesta úniku zneužíváním drog. Přežít může sexuálně zneužitá dítě i tak, když se naučí využívat svého sexuálního agresora a požívat tak jisté výhody, které mu zpřijemňují život a dávají zakusit, jak chutná moc.

2. Opožděné, konfliktní a nespravedlivé odhalení

K opožděnému odhalení dochází tehdy, je-li přítomen nějaký spouštěcí signál, např. rodinný konflikt, rozvod, zneužívání mladšího sourozence apod. Oběť si tajemství uchovává pro sebe a opožděně je ohlásí, což potom působí nevěrohodně.

3. Odvolání výpovědi

Vše, co dítě řekne o sexuálním zneužití, vezme pravděpodobně zpět. Z počátečního impulsivního vzteku zůstává ambivalence viny a mučivého závazku ochránit rodinu.

5.6 RODINA A INCEST

Nejprve musíme uvést rozdíl mezi **intrafamiálními** a **extrafamiálními** sexuálními zneužíváním. Pro intrafamiální atak sexuálního násilí platí, že oběť je mladší, častěji dívka, téměř v polovině případů jde o kombinaci tělesného a sexuálního násilí. Dále je to skutečnost, že takové sexuální praktiky se odehrávají po delší dobu trvání a že agresor zneužívá vůči své oběti své moci a postavení, zatímco u extrafamiálního sexuálního zneužití agresori častěji děti odměňují svou laskavostí, drobnými dárky či sladkostmi (Vaničková, Provazník, Hadj-Mousová, Spilková, 1999, s. 25).

V roce 1997 až 1998 byl pracovníky Krizového centra Linky bezpečí realizován reprezentativní výzkum prevalence sexuálního zneužívání v dětství v České republice. *Retrospektivní studie pohlavního zneužívání v dětství u dospělé populace ČR*, ukázala, že 26 % dospělé české populace se v dětství stalo obětí některé z forem sexuálního zneužití. Téměř v 60% případů byly oběti zneužity osobou, kterou znaly. Ve 26% se jednalo o pachatele z okruhu jejich rodiny, přičemž z příbuzných osob byly děti nejčastěji zneužívány bratrance a strýci. Pětinu příbuzných pachatelů tvořili vlastní a nevlastní otcové, pětinu vlastní a nevlastní bratři dětí. V případech kontaktního zneužití dívek zastoupení příbuzných pachatelů až 36%. Chlapci byli příbuznou osobou kontaktně zneužiti v 27 % případů (Weiss, 2000, s. 85).

5.6.1 RIZIKOVÉ FAKTORY NA STRANĚ RODINY

V případě intrafamiálního sexuálního zneužití můžeme vymezit některá *rizika*, která zvyšují pravděpodobnost sexuálního zneužití. U rodičů se může jednat o příčiny, které mají zdroj v jejich osobnosti, v jejich vlastním vývoji nebo v kulturních a sociálních podmínkách, v nichž rodina žije. Vliv má také partnerský vztah rodičů k sobě navzájem i okolnosti, za nichž došlo k narození dítěte.

Osobnost jednoho či obou rodičů se podílí na jejich chování k dítěti. Příčinou negativního chování může být charakterová či emocionální odchylka, která rodiči zabraňuje vytvořit si kladný vztah ke komukoliv, včetně vlastního dítěte. Může se jednat o jedince s duševní poruchou, neurotickým či psychotickým duševním onemocněním, psychopatií. Také se může jednat o osoby, které jsou deviantní jiným způsobem - alkoholicí, toxikomani, násilnické či kriminální osoby.

Vlastní zkušenosti z dětství jednoho či obou rodičů jsou podstatným činitelem jejich chování k vlastnímu dítěti. Zkušenosti z chování vlastních rodičů, vzorce chování, které se budoucí rodič naučil

ve své rodině, způsoby řešení situace, které přijal nápodobou či identifikací se svými rodiči, ovlivňují podstatně jeho chování jako rodiče.

Způsob chování rodičů k dítěti určují také konkrétní sociální a kulturní podmínky, v nichž rodina žije. Celkové kulturní prostředí určuje rámcově přijatelnost či nepřijatelnost určitých způsobů chování.

Vztah rodičů k sobě navzájem je také velmi často příčinou negativního chování rodičů k dítěti. Rodiče si přes dítě řeší své partnerské problémy, zvláště výrazné je to v souvislosti s **rozvodem**. Dítě je vtahováno do sporu rodičů, stává se terčem, na němž si rodiče vylévají svou nevráživost na partnera.

Okolnosti, za nichž došlo k početí a k narození dítěte velice podstatně ovlivňují vztah a tím i chování rodičů k němu. Fakt, že dítě bylo příčinou uzavření manželství, z něho může učinit cíl útoku ze strany jednoho z rodičů (zvláště toho, kdo byl takto k sňatku přinucen) (Vaničková, Hadj-Moussová, Provazníková, 1995, s. 23).

5.6.2 CHARAKTERISTIKA INCESTNÍCH RODIN

Sexuální zneužívání osobou, která má vůči němu rodičovskou roli, patří mezi klinicky nejzávažnější formy sexuálního zneužívání dětí. Rodiny, kde je jedno nebo více dětí sexuálně zneužíváno kontinuálně s pravidelnou či nepravidelnou frekvencí, můžeme nazvat rodinami incestními.

Rodinný systém tzv. incestních rodin v sobě podle Weisse (2000, s. 88, 89) zahrnuje několik dynamik, které vyplývají jak z kvality emočních vztahů mezi jeho členy, tak z jejich individuálních charakteristik a charakteru vzájemných interakcí. Uspokojování emočních potřeb v incestních rodinách se děje na úkor ostatních členů rodiny, není tedy vzájemné. Vnitřní struktura vztahů mezi dětmi a rodiči je odrazem sociální izolace a minimální společenské kontroly rodiny. Členové rodiny nemívají mnoho přátel a vyhýbají se extrafamiliárním sociálním kontaktům. Děti bývají svými rodiči odražovány od navazování vztahů s vrstevníky. Kamarádské vztahy jsou pro ně velmi obtížně realizovatelné. Svět existující mimo uzavřený systém rodiny je pro ně primárně hostilní a nebezpečný.

Uplatňování moci zneužívajícího rodiče probíhá v kontextu strachu z autority. Tento strach je podmiňován různými formami psychického či fyzického nátlaku včetně sexuální viktimizace jednoho, častěji více členů rodiny. Strach z autority je charakteristický i pro **vztahy k vnějším osobám a institucím**. Každý, kdo disponuje nějakou mocí, včetně úřední, je členy rodiny vnímán jako ohrožující prvek, členové rodiny mají strach z následků odhalení incestního vztahu uvnitř rodiny. Paralelně s popíráním pozitivních stránek vnějšího světa často dochází i k **popírání vnitřní reality rodiny**.

Toto je obranný maladaptivní mechanismus, který má za následek nedůvěru k vlastním pocitům, ztrátu sebereflexe a schopnosti empatie. **Deficit empatie** je v různé míře přítomen u všech členů rodiny s incestem. U zneužívajícího rodiče se však uplatňuje dříve než u jeho obětí. Jeho omezená schopnost porozumění myšlenkovým pochodům a emocím ostatních členů rodiny má za následek popření a dezinterpretaci jejich potřeb a přání. Dalším z důsledků omezené schopnosti empatie je **narušená komunikace**. Jejím základním rysem je respektování práva silnějšího. Slabší členové rodiny se naučí, že důležitější než komunikovaný obsah je pozice sdělující osoby. Neverbální komunikace má často významnější roli než komunikace verbální.

Další charakteristikou incestních rodin je **restrikce spontánních emočních projevů**. Jejich omezení pravděpodobně souvisí s poruchou ovládnutí emočních a pudových projevů zneužívajícím rodičem. Ten své impulsy často projektuje na ostatní členy rodiny, ti se pak při spontánních emočních projevech cítí provinile a očekávají potrestání. V rodinách s incestem dochází také k systematickému **narušování tělesných a emočních hranic členů rodiny**. Tělesné hranice jsou narušeny pokaždé, když zneužívající rodič zneužije svou moc k nepatřičnému pozorování nebo dotýkání se jiného člena rodiny. Rozostřování interpersonálních a intergeneračních hranic souvisí se **zaměňováním rolí**. Rodič uděluje svému dítěti nepatřičnou roli, kdykoli se na něj obrací. Vztah mezi dítětem a dospělým se tak obrací směrem k uspokojování potřeb dospělého, který se na dítěti může stát závislým. Součástí interakcí mezi členy rodiny se sexuálním zneužíváním dítěte jsou také i různé **formy násilí**, včetně násilí psychického i fyzického.

Podle Malé, Rabocha a Sováka (1995, s. 37) lze uvést následující charakteristiky rodin s problémem incestu:

- Generační hranice jsou setřené.
- Rodičovská dyáda je dysfunkční a pracuje jako fragment.
- Rodičovský sexuální vztah je zhoršen - i když často funguje zdánlivě normálně. Deteriorace je ve sféře emoční.
- Normální tabu nefunguje.
- Afektivní prožívání je utlumeno.
- Popření je nejdůležitější tajemství.
- Rodinné role jsou patologicky přeznačkovány a jsou značně rigidní.
- Rodina je izolována.
- V rodině panuje „stav homeopatického dusna“.
- Interpersonální vztahy se pohybují v extrémech buď excesivní separace, nebo vazby.

- Členové rodiny mají problémy v kategoriích společenství.
- Sourozenecké vztahy jsou patologicky narušené.

5.6.2.1 Role matky v incestních rodinách

V pozici nezneužívajícího rodiče se ve většině případů rodičovského incestu ocitají matky. Chování matky v případech intrafamiliárního zneužití se jeví jako velmi významné pro vyrovnání se dítěte se situací. Absence ochrany může mít formu fyzické nepřítomnosti matky či emoční neúčasti a ignorování dění v rodině, případně záměrné vytváření situací, které zneužívání napomáhají.

Část matek v incestních rodinách ve vztahu k manželovi zaujímá **výrazně submisivní roli**. Tyto ženy mají nízké sebevědomí, málo zájmů a často postrádají základní sociální dovednosti. Poměrně obtížně navazují a udržují vztahy a mají málo přátel. Podřízenost některých matek jde někdy až tak daleko, že se sexuálního zneužívání dítěte samy účastní (Finkelhor, 1994 in: Weiss, 2000, s. 91).

Relativně velkou skupinu nezneužívajících rodičů tvoří partnerky závislých mužů. Závislý muž od své partnerky nerealisticky očekává, že bude naplňovat všechny jeho nenaplněné potřeby. Vnímá ji jako **omnipotentní matku**, která poskytne ochranu a náležitou péči infantilnímu jádru jeho osobnosti. V důsledku takto rozdělených rolí mají matky často se svými dcerami rivalitní vztah, který matkám nedovoluje adekvátně reagovat na potřeby dcer a na signály ohrožení. Bez ohledu na to, zda je partnerka v roli submisivní ženy nebo „omnipotentní“ matky, je ve vztahu s nespokojeným (a nespokojitelným) partnerem trvale frustrována. Nejčastějšími projevy jsou různé psychosomatické obtíže, obvykle v podobě bolestí hlavy, páteře či únavového syndromu. Tyto obtíže vzdalují matku dění v rodině ještě více a dělají ji nedostupnou pro zneužívanou dceru.

Jednání nezneužívajících rodičů vyplývá z jejich individuální emoční zkušenosti, která má základ ve vztazích s vlastními rodiči. Relativně častým momentem v anamnéze partnerů zneužívajících své děti je zkušenost se sexuálním zneužíváním v dětství. Podle některých autorů je mezi nezneužívajícími matkami 30 až 40% podíl těch, jež byly v dětství samy zneužívány v rodině (Weiss, 2000, s. 91).

Malá, Raboch a Sovák (1995, s. 18) uvádějí 8 nejčastějších reakcí matky na zneužívání jejího dítěte:

1. Když matka zjistí sexuální zneužívání, podpoří dítě, okamžitě opustí otce, vezme dítě (děti) s sebou, nahlásí událost orgánu péče o dítě, nebo lince důvěry, nebo dětskému centru, nebo policii, chce se dát okamžitě rozvést.
2. Matka věří dítěti, podporuje ho a ochraňuje, sdělí to dětskému centru nebo lince důvěry. Nechce rozbít rodinu, přijímá navrhované léčení.

3. Po sdělení matka věří dítěti, podporuje jej, ale po ujištění a naléhání otce o nepravdivosti matka přejde na stranu otce. Někdy úplně, někdy jen částečně a její postoje kolísají od oběti k viníku a naopak.
4. Dítě se svěří matce, matka mu poradí, aby se otci vyhýbalo, a neřekne nikomu nic.
5. Dítě se svěří matce, ta jej konfrontuje s otcem, ten to popře a matka uvěří jemu.
6. Dítě se svěří matce, ta jej obviní ze lži a nemravných smyšlenek.
7. Matka sama zpozoruje toto chování, ignoruje ho a navzdory všemu opouští pokoj, kde je dítě zneužíváno.
8. Velice zřídka matka zpozoruje toto chování a aktivně mu nepomáhá. Relativně častěji se toto chování objevuje v rodinách s otcem agresivním alkoholikem - matka „obětuje“ dceru, aby ostatní děti uchránila před fyzickým násilím.

Protektivní chování matky, aliance s dítětem a matčino přání zachovat rodinu má celkem dobrou prognózu pro výsledky rodinné terapie. Tyto matky jsou také schopny kvůli dítěti přestrukturovat svůj život a své vztahy, pokud je to nutné.

5.6.3 SEXUÁLNÍ AGRESOR

Jak již bylo řečeno, mnohem častěji bývají zneužívány dívky oproti chlapcům a sexuálního násilí se nejčastěji dopouští člen rodiny. Děje se tak nejčastěji doma, zneužívání se opakuje, trvá po dobu několika let a dívka s ohledem na mocenské postavení agresora trpně přijímá sexuální násilí a nevyhledává pomoc. Z tohoto modelu vyplývají i atributy nejčastějších pachatelů.

Je-li sexuálním agresorem vlastní otec, bývá to muž rozhodný, dominantní; matka nemusí být v rodině nepřítomna. Naopak je-li sexuálním agresorem nevlastní otec, velmi často dochází k sexuálnímu zneužití nevlastní dcery, je-li její matka v rodině fyzicky nepřítomna. Tito muži mívají ambivalentní vztah ke svým nevlastním dcerám a dojde-li k prozrazení, brání se velmi často tím, že je tyto dívky provokovaly.

Pro sexuálního agresora je typické, že využívá svoji sílu, autoritu, kterou má danou zcela přirozeně svým věkem a postavením. Tuto autoritu uplatňují prostřednictvím slovního nátlaku především agresori, kteří zneužívají děti staršího věku, bez ohledu na to, jedná-li se o intrafamiální, nebo extrafamiální sexuální zneužití.

Je také nutno definovat si základní pojem, který se vztahuje k této problematice - **pedofilie**. Podle Mezinárodní klasifikace nemocí (10. revize) je pedofilie duševní poruchou, sexuální deviací

(parafílií), která se projevuje sexuální preferencí dětí, obvykle prepubertálního nebo časného pubertálního věku. V klinice je častější u mužů než u žen. Bisexuální pedofilové apetují nejmladší děti, heterosexuálně pedofilní směřují k dívkám mezi 8 - 10 roky věku, homosexuálně pedofilní (s největší recidivitou) vyhledávají prepubertální hochy. Pedofilie někdy znamená dispozici zamilovat se do dítěte. K dívkám se pedofilní muž přibližuje obvykle nenásilně, prohlíží si je, osahává, žádá je o doteky na genitálu. Homosexuálně pedofilní zneužijí více dětí neznámých.

Muži, přibližující se k pokrevním dětem, nebývají postiženi typickou pedofílií, ale častěji **hebefílií**. Preferují pubertální stádium vývoje dvoření. Přitahují je ženské osoby každého věku, vyhledávají pohled a doteky na dívčí genitál. Chovají se často k dospívající ženě jako k dospělé. Hebefil je na rozdíl od pedofilního parafilika koitálně značně náročný a ve vztahu k dětem postrádá učitelskou proceptivitu (Höschl, Libiger, Švestka, 2002, s. 585).

Malá (Malá, Raboch, Sovák, 1995, s. 85) rozlišuje mezi sexuálními agresory dvě kategorie:

- **Situační pachatelé** nemají své sexuální zaměření orientováno na děti a do interakce s nimi se dostávají z řady příčin. Podle toho je dále dělíme na čtyři podskupiny:
 1. **Regradovaní** - nižší sebevědomí, děti jsou svojí dostupností pouze náhradním objektem, ataku sexuální agrese předchází závažná stresová situace.
 2. **Morálně narušení** - pouze využívají příležitosti a bezbrannosti dětí, bez zábran se dopouští různých kriminálních aktivit.
 3. **Sexuálně nevyzrálí** - jejich sexuální pud není jednoznačně diferencován, děti jako objekt jsou jen experimentem.
 4. **Inadekvátní** - pedofilní jednání je příznakem duševní choroby.
- **Preferenční pedofilové** jsou jedinci, kteří jsou k dětem přitahováni svým abnormálně strukturovaným sexuálním pudem. Dělí se na tři podskupiny:
 1. **Svádiví** - k dětem se chovají stejně jako k dospělým sexuálním partnerům, většinou mívají větší množství vztahů s různými dětmi, někdy se hovoří o tzv. dětském sexuálním kroužku - child sex ring.
 2. **Introvertovaní** - protože nedovedou s dětmi komunikovat, vybírají si menší děti, jsou typickými pedofily obcházejícími dětská hřiště, mohou se před dětmi obnažovat, telefonovat dětem a hovořit oplze.
 3. **Sadističtí** - tito jedinci se sexuálně vzruší jen tehdy, když své dětské oběti fyzicky a psychicky týrají; jedná se o vzácnou sexuální deviaci.

Pachatelem sexuálních deliktů bývají i adolescenti. Tito sexuální agresori mohou být zařazeni do kterékoli z výše zmíněných podskupin. Jejich velká část patří do podskupiny morálně narušených. Když se setkáváme s těmito mladými delikventy, musíme vždy uvažovat o jejich dětství a o jejich možném vlastním sexuálním zneužití v minulosti. To může zahrnovat kromě fyzických kontaktů i nevhodnou expozici erotických materiálů, opakované příležitosti být svědkem sexuálních styků dospělých. V této věkové kategorii se relativně často setkáváme s mladíky, kteří měli pohlavní styk se souhlasící, nedospělou dívkou blížící se věku patnácti let, fyzicky již vyspělou, která někdy svůj kalendářní věk skrývá. V těchto případech se však nejedná o skutečný pedofilní delikt, avšak zákon toto považuje za trestný čin.

Dívky upozorňují na relativně časté kontakty s **exhibicionistou**. Definice praví, že exhibicionismus je odhalování, vystavování lidského těla, zvláště prsů a genitálií cizím pohledům za účelem sebeukájení s masturbací nebo bez ní. Ve své sexuální formě představuje jistý druh infantilismu. Mezi exhibicionisty existují dva základní typy: exhibicionisté, kteří považují odhalení za náhražku koitu, a exhibicionisté, kteří jej berou za náhražku sadistického chování, a chtějí tedy zraňovat. Druhý typ exhibicionistů vždy vyhledává děti a působí mu radost jejich zděšení (Vaničková, Provazník, Hadj-Moussová, Spilková, 1999, s. 34).

Se **ženami** se v případech sexuálních deliktů setkáváme skutečně výjimečně. Někteří autoři se ale domnívají, že sexuální interakce dospělých žen s dětskými objekty je častější, než si připouštíme. Ve studiích se uvádí, že asi 20% mladých mužů bylo v dětství a v době dospívání nějakým způsobem zneužito ženou. Pohlavní aktivita mezi dospělou ženou a dítětem je obtížněji identifikovatelná. Ženy jsou v naší společnosti předurčeny být vychovatelkami dětí; koupají je, myjí, oblékají, vyšetřují a dotýkají se jejich těla i na nejintimnějších místech, aniž by to vzbuzovalo nějaké podezření.

5.6.4 MODEL SEXUÁLNÍHO ZNEUŽITÍ CHLAPCE

Model sexuálního zneužití chlapce ukazuje, že každý čtvrtý až pátý muž byl v dětství sexuálně zneužit, přičemž za dvě třetiny sexuální agrese vůči chlapcům je zodpovědná cizí osoba, za třetinu osoba známá (učitel, vychovatel, vedoucí kroužků a letních táborů). Sexuální zneužití chlapců se nejčastěji odehrává při náhodném kontaktu, většinou jde o ojedinělý atak sexuální agrese. Výhradně se jedná o homosexuální zneužití, chlapci se s touto zkušeností nesvěřují a nevyhledávají pomoc.

Je třeba také připomenout řadu verbalizovaných zkušeností mužů se sexuálními aktivitami v době jejich dětství. Jedná se o pohlavní styk,

který měli chlapci s výrazně staršími ženami (nejčastěji kamarádky matek, sousedky, tety), ale nepovažují tuto skutečnost za sexuální agresi a ani se nepovažují za sexuální zneužití.

Sexuální zneužití chlapců ovlivňuje sexuální myšlenky a fantazie v době jejich adolescence a dospělosti, což se zvyrazňuje při jejich kontaktu s malými dětmi.

Při extrafamiálním zneužití sexuální agresor chlapce často oslovuje. Vybírá si chlapce z dysfunkčních rodin, chlapce trávící svůj volný čas na ulici, a za sexuální aktivity jim nabízí odměnu. Tou může být i laskavá přítomnost dospělého muže, jindy to jsou sladkosti, drobné peníze, cigarety, časopisy a kazety apod. Při sexuálním zneužívání chlapců odehrávajícím se na ulici existuje riziko navázání dítěte na pedofilního agresora nebo pasáka chlapecké prostituce (Vaničková, Provazník, Hadj-Moussová, Spilková, 1999, s. 34, 35).

5.6.5 SEXUÁLNÍ ZNEUŽITÍ DÍVKY

Vaničková (1999) identifikuje čtyři základní obrazy modelu sexuálního zneužívání dívky. Nejčastěji se vyskytující formou je incest mezi vlastním otcem a dcerou. Té v době prvního ataku bývá většinou méně než šest let nebo navštěvuje první stupeň základní školy. Tato forma zneužívání se velmi často opakuje a trvá několik let. Druhu formou sexuálního zneužívání je pohlavní styk mezi nevlastním otcem a dospívající dcerou partnerky, ke kterému rovněž dochází opakovaně, ale již netrvá tak dlouhou dobu. Třetí formou zneužívání, méně obvyklou, je jakékoliv kontaktní zneužívání osobou dívce známou, kterou nejčastěji bývá někdo z okruhu přátel rodičů, sousedů učitelů. Čtvrtá nejméně častá, patří mezi bezdotyková sexuální zneužití. Často je uváděno přinucení ke sledování pornografie a kontakt s exhibicionistou. Sexuální agresor je v tomto případě dívce neznámá osoba.

5.6.6 FALEŠNÁ OBVINĚNÍ

Profesionálové se velice často setkávají s tím, že děti berou zpět svá odhalení. Většinou po tom, když jsou konfrontovány s naprostým popřením viníka nebo se šokem členů rodiny. To však vůbec neznamená, že by obvinění bylo falešné, ale že dítě se stahuje do intimity. To vidíme často, když viníkem je osoba s dobrou pověstí a s dobrým vnějším vztahem k potenciální oběti. Všeobecně se akceptuje údaj, že až 50% obvinění je falešných. Spontánní výmysl dítěte je velice řídký a spíše se objevuje při řešení soudních rozvodných sporů.

■ Falešná obvinění inscenovaná rodiči

1. Jde o vážnou duševní chorobu - kde jde vlastně o bludné zpracování partnerova chování - psychotickou produkci.
2. Jde o částečně účelovou misinterpretaci chování obviňovaného rodiče, kde běžné mazlivé chování a afektivní projevy jsou posuzovány jako sexuálně abnormní.
3. Jde o přímou instruktáž dítěte proti obviňovanému rodiči formou účelového lhaní.

■ Falešná obvinění inscenovaná dětmi

1. Fantazijní zpracování chování rodiče, které je prezentováno jako realita.
2. Misinterpretace chování rodiče.
3. Účelová lež (Malá, Raboch, Sovák, 1995, s. 39).

Falešná obvinění ze sexuálního zneužívání v rodině se nejčastěji v praxi objevují v souvislosti s rozvodovostí, resp. s motivy, které vedou ke snaze získat dítě do vlastní péče. Jedná se zejména o případy, kdy chybí jasná průkaznost o spáchání tohoto trestného činu a kdy je podezření založeno pouze na výpovědi svědka a dospělého, který obvinění vznáší, nebo je tomuto aktu přítomen.

Převážná část rozvádějících se manželství má nezletilé děti a i v případech, kdy se rozvod zvládne v racionálních mezích, má vždy negativní vliv na dítě. V mnoha případech jsou děti vědomě zatahovány do rozvodových sporů v úmyslu druhému partnerovi ublížit. Důvody partnerských sporů o svěření dítěte do výchovy lze obecně specifikovat jako motiv pomsty vyplývající z konfliktní rozvodové atmosféry související i s motivem moci. Velkou roli zde sehrávají i obavy z pozdější ztráty dítěte a motiv autority životního vzoru. U manipulujících matek se popisuje více dissociativních projevů a paranoidních rysů (Vykopalová, 2001, s. 42).

5.6.7 NÁSLEDKY SEXUÁLNÍHO ZNEUŽÍVÁNÍ

Vágnerová (1999) uvádí, že důsledkem sexuálního zneužívání je tělesné, duševní a sociální zatížení dítěte.

Závažnost tohoto traumatu pro další vývoj a život závisí na:

- míře použitého násilí,
- délce doby traumatizace (zda jde o jednorázovou zkušenost či opakované zneužívání),
- věku, ve kterém ke zneužívání dochází (čím mladší dítě je, tím závažnější mohou být následky),
- blízkosti zneužívané osoby (zneužívání vlastním otcem bývá závažnější než zneužití neznámou osobou).

Fifková (2005) uvádí přehled dlouhodobých či odložených důsledků sexuálního zneužití v dětství:

- trvalé a hluboké poruchy emočního ladění, nejčastěji ve smyslu depresivního ladění,
- emoční lability, problémy s projevováním emocí,
- neurotické problémy jako úzkost, fobie, obsese,
- poruchy sebevímání, snížené sebehodnocení, nízké sebevědomí, potíže se sebepojetím a sebeakceptací,
- poruchy spánku, koncentrace a paměti,
- pocity samoty, izolace, opuštění,
- pocity odlišnosti a poznamenanosti,
- sebevražedné myšlenky, pokusy a dokonané sebevraždy,
- poruchy příjmu potravy, nadužívání drog, drogové závislosti,
- psychosomatické potíže,
- neschopnost navázat a udržet partnerský vztah, navazování partnerských vztahů s prvky výrazné asymetrie či závislosti,
- opoždění psychosexuálního vývoje, sexuální promiskuita, sexuální dysfunkce,
- negativní vztah k vlastnímu tělu, někdy odpor ke genitáliím či prsům,
- poruchy komunikace, poruchy navazování sociálních vztahů, neschopnost ve vztazích stanovit a udržovat hranice.

Dítě, které je sexuálně zneužíváno, prožívá nepříjemné pocity, se kterými se většinou nemá komu svěřit. Při sexuálním zneužívání se nejedná pouze o zneužití dítěte k uspokojení sexuálních potřeb, ale především o zneužití moci. Dítě se tak naučí skrývat a později nevnímat své emoce a tělesné pocity, protože kontrolu a moc nad ním i jeho pocity má osoba zneužívající. Tento obranný mechanismus, v tu chvíli jeden z mála, který může a umí dítě použít, si poté přenáší a nadále jej posiluje a používá i v dospělosti. V případě, že zneužívání probíhá opakovaně, naučí se dítě „vypínat“ spojení mezi sebou samým a svým tělem a tento mechanismus se opakovaním posiluje.

Za prokázané somatické následky sexuálního zneužití v dětství se považují (dle <http://sexualni.zneuzivani.cz/category/dusledky/>):

- syndrom dráždivého tračnicku (irritable bowel syndrom),
- chronické bolesti pánve (chronic pelvic pain),
- bolesti hlavy,
- bolesti zad,
- chronická únava,

- astma,
- kardiovaskulární problémy,
- bolesti hlavy,
- diabetes.

5.6.8 POSTTRAUMATICKÝ PROCES

Posttraumatický proces u sexuálně zneužitého dítěte tvoří podle Vaníčkové, Provazníka, Hadj-Mousové a Spilkové (1999, s. 78,79) čtyři faktory: traumatická sexualizace, zrada, bezmocnost a stigmatizace.

Traumatická sexualizace. Sexuální zkušenosti v dětství mohou způsobit nepřiměřený posun sexuálních postojů dítěte. Vytváří dysfunkční interpersonální vzorce chování, pro něž dominuje skutečnost, že se dítě učí používat sexuální chování jako strategii, kterou lze manipulovat druhými a docílovat tak svého prospěchu. Pokud se jednalo o brutální sexuální agresi, může naopak přetrvávat strach ze sexu. Děti, které byly traumaticky sexualizovány, často chybně chápou svoji sexualitu, což má v dospělosti vliv na chování.

Zrada. Pocit zrady se objevuje u všech dětí, které byly sexuálně zneužity osobou blízkou, známou, na které byly existenčně a emocionálně závislé. Tyto děti pak poznáme podle toho, že umí manipulovat s ostatními lidmi, zvláště těmi, které milují, až s krutou bezohledností, lži a přetvářkou. Výjimkou není ani agresivní až delikventní chování.

Bezmocnost. Únikem z pasti bezmocnosti bývají různé fobie, deprese, poruchy příjmu potravy, útky, zneužívání alkoholu a drog, disociativní poruchy, záškoláctví, šikanování, problémy ve vztazích.

Stigmatizace. Dítě sexuálně zneužívané se cítí špatně, obává se, že to na něm každý pozná, protože si navíc přičítá vinu za toto chování. Když sexuální praktiky s dítětem zůstávají neodhaleny, narůstá stigmatizace ve smyslu pocitu „jsem úplně odlišná/y“, což může u některých predisponovaných dětí nebo mladých lidí vést až k destruktivnímu a suicidálnímu chování. Následkem těchto obtíží se u dítěte vyvíjí obtíže ve vztazích k druhým lidem, s navazováním kontaktů, s uplatněním apod.

5.7 DOMÁCÍ NÁSILÍ

Domácí násilí je vážný problém, který se vyskytuje ve všech společenských vrstvách. Na jeho páchání tak nemá žádný vliv vzdělání, věk či výše příjmů. Je to násilí páchané v rodině, tedy násilí mezi partnery, vč. bývalého partnera, násilí rodičů na dětech, násilí mezi sourozenci i zneužívání a zanedbávání starých, resp. zdravotně

postižených lidí ostatními členy rodiny. Nejedná se jen o fyzické útoky v podobě facek a bití, ale také o psychické formy, které bohužel zanechávají hlubší jizvy než ty o tělesném násilí. Rozhodně neznamená, že nefyzické formy domácího násilí jsou lehčí či méně bolestivé. Pravdou zůstává, že není lehčí či těžká forma násilí, všechny jsou špatné a stejně závažné.

Statistiky odhalují děsivé zkušenosti. Každý druhý člověk starší 15 let ví o nějakém případě partnerského násilí z doslechu. Až 21 % žen má přímou zkušenost s násilím ze strany současného partnera. Ženy mají nejčastěji zkušenost s psychickým násilím. Latentní rozměr domácího násilí (činy domácího násilí, které nebyly nikdy zaregistrovány na policii) je pěti až deseti násobně vyšší než reálný registrovaný stav (oficiálně zaznamenané trestné činy).

Obecná definice domácího násilí jak ji uvádí A. Buskotte (2008, s. 42) zní: „Pod pojmem ‚domácí násilí‘ se většinou rozumí opakované a stupňující se násilí fyzické, psychické či sexuální povahy mezi manželi nebo partnery. Problém ‚domácího násilí‘ však lze pojmout v jeho širším významu jako rodinné násilí. Násilí v rodině může totiž mít různé konkrétní podoby od týrání a zanedbávání dětí přes trýznění seniorů až po zmíněné psychické a fyzické násilí mezi mužem a ženou.“

5.7.1 FORMY DOMÁCIHO NÁSILÍ

Nejčastěji se hovoří o pěti základních formách násilí. Jedná se o násilí fyzické, duševní, sexuální, ekonomické (nebo také nazývané jako finanční) a o násilí sociální. Toto rozdělení je nepřesné, protože neexistuje v takto čistě definovaných formách, ale vždy se nějakým způsobem tyto formy násilí prolínají, protože spolu velice úzce souvisí. Na daném rozdělení je však možné si uvědomit, jak všestranné násilí je a co každou z uvedených forem charakterizuje.

5.7.1.1 Psychické násilí

Psychické násilí se může vyskytovat samostatně, avšak častěji je spjato s dalšími typy násilí a to s fyzickým nebo sexuálním. O psychické násilí se jedná tehdy, je-li ohrožená osoba ponižována, je-li jí nadáváno, je slovně znevažována její důstojnost. Do oblasti psychického násilí spadají také formy neoprávněného omezování, vyhrožování, zastrašování.

Projevy psychického násilí:

- zastrašování - zlé pohledy, výhrušná gesta, předvádění zbraní, ničení věcí, ubližování jiným v přítomnosti ohrožené osoby
- zvýšená kontrola všeho, co ohrožená osoba dělá - kam jde, s kým mluví, co říká, kdy se vrátí, omezování samostatnosti a rozhodování o sobě

- kritizování a ponižování - nadávky, zesměšňování, snižování schopností, zpochybňování duševního zdraví, zlehčování obav, přehlížení přání a potřeb
- vyhrožování a vydírání - nucení k poslušnosti, vyhrožování bitím, přerušování kontaktů, sebevraždou, vydírání přes děti, vnučata, vyvolávání pocitů viny

5.7.1.2 Sociální násilí

Někteří autoři uvádějí sociální násilí jako formu psychického. V tomto druhu násilí se jedná především o snahu násilné osoby všemožnými prostředky izolovat ohroženou osobu od její rodiny, přátel, kolegů. Čím méně lidí kolem sebe ohrožená soba má, tím více se zvyšuje pravděpodobnost, že se bude emocionálně fixovat na násilnou osobu.

Projevy sociálního násilí:

- izolace od příbuzných a přátel
- zákaz přijímat návštěvy, svým chováním odrazovat návštěvníka od dalších návštěv,
- zákaz telefonovat, dívat se na TV,
- doprovázení např. k lékaři, na úřady

5.7.1.3 Fyzické násilí

Fyzické násilí je jednoduše to, co ohrožené osobě fyzicky ubližuje. Pod tímto pojmem se nachází široké spektrum různých forem napadení a zneužívání projevy fyzického násilí:

- Pohlavky, facky, rány pěstí, kopání, tlučení hlavou (např. o stěnu, topení), rdoušení, tahání za vlasy, postrkování, kopání, bití nějakým předmětem až pokus o vraždu či vraždu).

5.7.1.4 Sexuální násilí

V případě sexuálního násilí je ohrožená osoba nucena k pohlavnímu styku a sex ze strany násilné osoby bývá násilný. Součástí sexuálního násilí může být naléhání k různým sexuálním praktikám, které jsou ohrožené osobě zpravidla nepříjemné, zraňování při souloži, obtěžování. Sexuální násilí v partnerském vztahu je velice nejasné i pro samotné ohrožené osoby na rozdíl od sexuálního násilí spáchaného cizí osobou. Je to dáno především přesvědčením mužů a žen, že mají na sex se svým partnerem/partnerkou výhradní právo a to kdykoliv, bez ohledu na partnerovu či partnerčinu náladu. Z tohoto důvodu se často sexuální násilí bagatelizuje a zlehčuje.

5.7.1.5 Ekonomické násilí

Ekonomické násilí se vyznačuje tím, že ohrožená osoba musí prosit svého partnera o peníze, dostává příděly, které mnohdy nestačí

na pokrytí běžných výdajů, je jí zabraňováno obstarat si vlastní příjem nebo o svých financích svobodně rozhodovat. O ekonomickém násilí se hovoří i v případech, kdy je osoba k pracovní činnosti nucena a o jejím výděлку pak rozhoduje pouze násilná osoba. Na ekonomickém násilí je nejhorší to, že je ohrožené osobě postavena do cesty bariéra v podobě finanční závislosti na násilné osobě, což jí často značně komplikuje možnosti řešení její situace.

Projevy:

- zamezení přístupu k financím (i vlastním), vydírání, vynucování přepsání bytu, nemovitosti

5.7.2 KLÍČOVÉ ZNAKY DOMÁCÍHO NÁSILÍ

Aby bylo možné hovořit o činu jako o domácím násilí, musí být vždy naplněny všechny čtyři následující znaky:

1. Opakování a dlouhodobost - z jednoho útoku jakéhokoli charakteru ještě nelze určit, zda jde o domácí násilí. Může to však být jeho začátek.
2. Eskalace - od urážek se stupňuje k psychickému snižování lidské důstojnosti až k fyzickým útokům a závažným trestným činům ohrožujícím zdraví a život. Jasně a nepochybnitelně.
3. Rozdělení rolí osoby ohrožené a osoby násilné - domácí násilí nejsou vzájemná napadání, hádky, rvačky, spory, kde se role osoby násilné a osoby ohrožené střídají.
4. Neveřejnost - probíhá zpravidla za zavřenými dveřmi bytu či domu, stranou společenské kontroly.

5.7.3 NEJČASTĚJŠÍ MÝTY O DOMÁCÍM NÁSILÍ

5.7.3.1 Příčinou násilí je alkoholismus partnera.

Alkohol může působit jako stimulant násilí, pod jeho vlivem se odbourávají zábrany a agresivní impulsy se zesilují, není ale příčinou násilí. Stav opilosti je často násilnými osobami využíván jako omluva pro jejich agresivní chování. Také pro některé ženy je mnohdy přijatelnější věřit tomu, že jejich muž by se nechoval násilně, kdyby nepil.

5.7.3.2 Pokud oběť sama nepožádá o pomoc, neměl/a bych se do problému míchat. Je to přeci jen soukromá záležitost...

Násilí není soukromou záležitostí a násilné činy jsou podle našich zákonů trestné bez ohledu na to, zda se odehrávají doma nebo na veřejnosti. Praxe ukazuje, že účinná pomoc obětem a přerušeni

či ukončení násilí ve vztahu si vyžaduje zásah zvenčí. V roce 2004 vstoupil v účinnost §215a trestního zákona, ve kterém byla stanovena nová skutková podstata týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě. Od roku 2007 poskytuje obětem domácího násilí větší ochranu také zákon č.135/2006, který kromě jiných změn přináší také možnost vykázat násilnou osobu ze společného obydlí.

Trestní oznámení může podat každý, kdo se o trestném činu dozví, nikoli jen oběť sama. Je však vždy dobré takové rozhodnutí s obětí prokonzultovat, může to totiž znamenat ohrožení jejího bezpečí.

5.7.3.3 Za násilí si ženy mohou tak trochu i samy.

Třeba partnera něčím vyprovokovaly.

Pachatelé násilí často tvrdí, že byli k násilí vyprovokováni. Chtějí totiž legitimizovat své chování a zbavit se vlastní odpovědnosti. Jako záminka k násilí tak může posloužit cokoli: ženin názor, kontaktování rodiny či přátel, připravené jídlo, chování dětí a jiné. Odpovědnost za násilí však musí nést ten, kdo se jej dopouští. Pokud se nám nelíbí chování partnera/ky nebo s něčím nesouhlasíme, máme celou řadu možností jak zareagovat. Můžeme popsat, jaké emoce to v nás vyvolává, můžeme sdělit, že s tím nesouhlasíme, můžeme odejít a říct, že to budeme řešit později, až se uklidníme. Někteří lidé zvolí násilí. Pokud má pachatel domácího násilí zlost na někoho jiného, ve většině případů situaci neřeší násilím. Násilně se chová zpravidla jen doma. K násilí se v rodině uchýlí proto, že mají pocit, že si to mohou dovolit, a proto, že chtějí získat nad partnerkou absolutní moc a kontrolu.

5.7.3.4 Tak proč neodejde?

Pro většinu lidí je nepochopitelné, proč oběť násilí od svého partnera neodejde. Tím, že ve vztahu zůstává, je jí připisovaná odpovědnost za další násilné incidenty. Násilí ve vztahu se vyvíjí postupně, nejdříve k němu dochází jednou za čas, později třeba jednou za měsíc, týden nebo i častěji. Intenzita a nebezpečnost násilí se zvyšuje pozvolna v průběhu času. Oběť mezitím ztrácí vědomí hranic toho, co je pro ni nebezpečné a ohrožující a začíná podceňovat vážnost násilných incidentů.

Odchod od násilného partnera je velmi obtížný proces, ohrožená osoba má často strach z partnerových výhrůžek, že ji stejně nedá pokoj, že ji připraví o děti, o byt, často jsou oběti ekonomicky závislé nebo ani nemají kam odejít. Násilný partner je izoluje, kontroluje, s kým se stýkají a snaží se jim zabránit v odchodu. Chce si totiž udržet kontrolu a moc.

5.7.3.5 Oběti se někdy k pachatelům vracejí, tak se jim asi násilí ve vztahu líbilo nebo nebylo tak hrozné...

Přestože se to okolí může zdát těžce pochopitelné, oběti se před tím, než násilného partnera definitivně opustí, mohou několikrát

do vztahu vrátit. Jelikož pachatel násilí nechce svou oběť ztratit, snaží se po jejím odchodu získat ji zpět. Může ji přemlouvat, prosit, slibovat, že už se to víckrát nestane, prosit o poslední šanci, manipulovat prostřednictvím výhrůžek sebevraždou, případně zstrašovat jiným způsobem. Oběť těmto slibům věří, domnívá se, že tentokrát to vše zvládnou. Jelikož se ale cyklus násilí točí dál, po fázi klidu opět nastane fáze narůstání napětí a vlastního násilí.

5.7.3.6 Pokud žena změní své chování a bude se víc snažit, může partnera změnit a násilí zastavit.

Bohužel ne, protože v případech, kdy se rozvine cyklus násilí je pak podnětem pro násilné chování cokoli. Násilí je totiž nástroj, jak dosáhnout svého cíle a udržet si kontrolu a moc. Aby se násilí zastavilo, musel by násilný partner převzít zodpovědnost za své chování, pojmenovat násilí a vyhledat např. terapii pro pachatele násilí.

5.7.3.7 K domácímu násilí dochází jen v nižších společenských vrstvách.

Z odborných studií i z klinických zkušeností vyplývá, že k partnerskému násilí dochází ve všech společenských vrstvách, bez ohledu na vzdělání, příjmy, bydliště (vesnice či město) a mnoho pachatelů i obětí zastává významné společenské postavení (lékaři, právníci, policisté, podnikatelé, zastupitelé atd.) Na jeho výskyt nemá vliv věk, náboženské vyznání ani rasa. Partnerské násilí se vyskytuje jak u heterosexuálních, tak homosexuálních vztazích.

5.7.3.8 Poznat oběť a pachatele je možné na první pohled.

Pachatelé domácího násilí mají dvojitou tvář, chovají se jinak doma a jinak na veřejnosti. Svému okolí se často jeví jako příjemní a sympatičtí lidé, do kterých by to nikdo neřekl. Pachatelé domácího násilí většinou neodpovídají obecné představě násilné osoby nebo zlého člověka.

Stejně je to i s obětí. Oběti se za násilí často stydí a před okolím ho dlouho tají a maskují. V zaměstnání mohou zastávat vedoucí posty, působit energicky a sebevědomě.

Pro odhalení toho, zda se jedná o oběť či pachatele je potřeba hovořit o násilí a zjišťovat historii jeho vývoje ve vztahu (upraveno dle www.stopnasili.cz).

5.7.4 OBRANA PŘED DOMÁCÍM NÁSILÍM

Domácí násilí není normální jev a nikdo není povinen snášet ponižování ze strany partnera. Chyba je v násilné osobě, nikoli v osobě násilím ohrožené. V naprosté většině případů je první projev násilí jen začátek. Když už taková situace nastane, je vhodné držet se následujících doporučení:

- Pokusit se násilí okamžitě zastavit - vyhledat radu odborníků (například pracovníků intervenčního centra nebo manželské poradny). Selže-li soukromý pokus o stopnutí násilí, je nutné vyhledat okamžitě pomoc (právníka, lékaře, policie, azylového domu, organizací pro pomoc obětem).
- V momentě akutního nebezpečí volat okamžitě policii.
- Je-li přítomno zranění či má osoba zdravotní či psychické problémy, je nutné vyhledat okamžitě lékaře a plně ho informovat, žádat zápis do zdravotní dokumentace.
- Řešit problém, dokud je síla. Nevzdávat to! Hledat pomoc a podporu! Každá situace se dá nějak řešit. Je možné se informovat v poradnách, krizových centrech, v místech sociální pomoci.

5.7.4.1 Krizový plán

Pro případ nouze je vždy dobré být na tuto nepříjemnou situaci připraven. Každý, kdo si uvědomuje potenciaální nebezpečí ze strany partnera by měl mít na paměti následující doporučení.

- Pamatovat si, kam je možné se obrátit se žádostí o pomoc. Říci někomu, co se děje. Nosit s sebou telefonní čísla svých přátel, příbuzných, intervenčního centra či azylových domů. V případě ohrožení volat okamžitě policii.
- Dojde-li ke zranění, okamžitě jít na pohotovost nebo k lékaři a oznámit, co se stalo. Požádat, aby návštěvu zadokumentovali, případně napsali zprávu.
- Poučit děti a určit jim bezpečné místo v bytě - pokoj, který jde zamknout, v okolí - sousední dům, kam se mohou uchýlit, pokud potřebují pomoc. Poučit je, že jejich úkolem je zůstat v bezpečí a ne ochraňovat.
- U někoho, komu se dá věřit, si schovat: náhradní klíče, různé oblečení, důležité dokumenty, lékařské předpisy a nějaký peněžní obnos. Naplánovat si nejbezpečnější dobu k případnému útěku.
- Pokud dojde k napadení během volání na policii - nechat telefon vyvěšený, mluvit a křičet! Když přijede policie, jít s ní do jiného pokoje kvůli možnosti mluvit bez přerušování. Neodmítat lékařské vyšetření.
- Po útoku neuklízet ihned - důkazy (rozbité sklo, roztrhané oblečení, chomáče vlasů...) sesbírat do igelitového sáčku a předat ho policii. Škody vyfotografovat, snímky dát vyvolat i s datem, je-li to možné. Zjistit si jména a čísla policistů, kteří událost vyšetřovali.

- Nepopírat násilí před dětmi, říci jim pravdu tak, aby jí porozuměly. Když násilí eskaluje, nezdvihat malé dítě, protože bude v náručí zranitelnější.
- Nestydět se vyhledat pomoc příbuzných a odborníků.

5.7.5 KAM SE OBRÁTIT V PŘÍPADĚ NOUZE

Nejdůležitější telefonické kontakty, kam se můžete v případě nouze obrátit.

Nepřetržitý provoz

- Občanské sdružení ACORUS - non stop krizová linka
Telefon: 283 892 772
- Linka Bezpečí dětí a mládeže - Telefon: 800 155 555
- Senior linka - Telefon: 800 157 157
- Bílý kruh bezpečí (Praha) - Telefon: 257 317 100
- DONA linka (Praha) - nepřetržitá pomoc obětem domácího násilí - Telefon: 251 511 313

6 POUŽITÉ ZDROJE

- BARTLOVÁ, S.: Sociální patologie.
1. vyd. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 1998. ISBN 80-7013-259-0.
- BEDNÁŘOVÁ, Z., PELECH, L.: Sociální práce na ulici.
1. vyd. Brno: Doplněk 2000. ISBN 80-7239-048-1.
- BENDL, S.: Prevence a řešení šikany ve škole.
1. vyd. Praha: ISV 2003. ISBN 80-86642-08-9.
- BEŇO P.: Mobbing je když...Moderní vyučování,
2002. roč. 8, č. 3, s. 4-5.
- BENTOVIM, Arnon. Týrání a sexuální zneužívání v rodinách.
1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1998. 128 s. ISBN 80-7169-629-3
- BUSKOTTE, A.: Z pekla ven.
1. vyd. Brno: Computer Press 2008 ISBN 978-80-251-1786-6
- COWIE, H., WALLACE, P.: Peer support in action.
London: SAGE publications 2000. ISBN 0-7619-6353-7.
- ČERMÁK, I.: Dětská agrese.
1. vyd. Brno: Item, 1998. ISBN 80-7204-098-7.
- ČERVENÝ, K., KUBEŠOVÁ, D.: Šikanování jako projev nežádoucí agresivity.
Československá psychologie, 1996. roč. 20, č. 2, s.146-154.
- DRTILOVÁ, J.: Šikana. Trápí tě? Zavolej nám.
Praha: Nadace Naše dítě 1996
- DUNOVSKÝ, Jiří, DYTRYCH, Zdeněk, MATĚJČEK, Zdeněk a kol.
Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě.
1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1995. 248 s. ISBN 80-7169-192-5
- DUNOVSKÝ, Jiří, EGGERS, Hans a kol. Sociální pediatrie.
1. vyd. Praha: Avicenum, 1989. 252 s.
- ELLIOTTOVÁ, Michele. Jak ochránit své dítě.
1. vyd. Praha: Portál, 1995. 173 s. ISBN 80-7178-034-0
- ERB, H.H.: Násilí ve škole a jak mu čelit.
1. vyd. Praha: Amulet 2000. ISBN 80-86299-22-8.
- FONTANA, D.: Psychologie ve školní praxi.
1. vyd. Praha: Portál 1997. ISBN 80-7178-063-4.
- FURST, M.: Psychologie. Olomouc: Votobia 1997.
ISBN 80-7198 - 199-0.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H.: Psychologický slovník.
1. vyd. Praha: Portál 2000. ISBN 80-7178-303-X.
- HERZOG, A.: Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM).
Éthum 2003 č.39 s. 77-87

- HÖSCHL, Cyril, LIBIGER, Jan, ŠVESTKA, Jaromír. Psychiatrie. 1. vyd. Praha: Tigris, 2002. 895 s. ISBN 80-900130-1-5
- HRČKA, M.: Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Slon 2001. ISBN 80-85850-68-0.
<http://stopnasili.cz>
<http://rodina.dama.cz/clanek.php?d=10099>
<http://sexualni.zneužívani.cz/category/dusledky/>
- HUBEROVÁ, B.: Psychický teror na pracovišti. Martin: Neografia 1995. ISBN 80-85186-62-4.
- JEDLIČKA, R., KOŤA, J.: Analýza a prevence sociálně-patologických jevů u dětí a mládeže. 1. vyd. Praha 1998. ISBN 80-7184-555-8.
- KASÍKOVÁ, H.: Kooperativní učení, kooperativní škola. 1. vyd. Praha: Portál 1997. ISBN 80-7178-167-3.
- KOLÁŘ, M.: Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál 2001. ISBN 80-7178-513-X.
- KOMÁRKOVÁ, R., SLAMĚNÍK, J., VÝROST, J.: Aplikovaná sociální psychologie III sociálně psychologický výcvik. 1. vyd. Praha: Grada 2001. ISBN 80-247-0180-4.
- KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J.: Zlo na každý den. Život s deprivanty I. 1. vyd. Praha: Galén 2001. ISBN 80-7262-088-6.
- KOUKOLÍK, F.: Psychické trauma šikana. Sborník příspěvků Prevence šikanování ve školách. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR 1998, s. 44-45
- Kyberšikana u českých dětí: Závěry z výzkumného šetření projektu E-Bezpečí a Centra PRVOK (září - listopad 2009). [online]. [cit. 2011-12-30]. Dostupné z: <http://prvok.upol.cz/index.php/vyzkum/37-kyberikana-u-eskych-dti-zavry-z-vyzkumneho-eteni-projektu-e-bezpei-a-centra-prvok-zai-listopad-2009>
- LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z.: Psychická deprivace v dětství. 1. vyd. Praha: SZN 1963.
- MALÁ, Eva, RABOCH, Jiří, SOVÁK, Zdeněk. Sexuálně zneužívané děti. I. vyd. Praha: Psychiatrické centrum, 1995. 128 s. ISBN 80-85121-99-9
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z.: Jak a proč nás trápí děti. 1. vyd. Praha: Grada 1997. ISBN 80-7169-587-4.
- MATĚJČEK, Z.: Po dobrém, nebo po zlém? 5. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-486-9
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A.: Mládež a delikvence. 1. vyd. Praha: Portál 1998. ISBN 80-7178-226-2.

- MATOUŠEK, O.: Metody a řízení sociální práce.
1. vyd. Praha: Portál 2003. vydání 1. ISBN 80-7178-548-2.
- MATOUŠEK, O.: Slovník sociální práce.
1. vyd. Praha: Portál 2003. ISBN 80-7178-549-0.
- MATOUŠEK, O.: Ústavní péče.
2. vyd. Praha: Slon 1999. ISBN 80-85850 - 76-1.
- MATOUŠEK, Oldřich. Rodina jako instituce a vztahová síť.
2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 144 s.
ISBN 80-85850-24-9
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy
k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.
Č. j. 28 275/2000-22.
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci
sociálně patologických jevů u dětí a mládeže.
Čj.: 14514/2000-51.
- MEZERA, A.: 41 procent žáků českých základních škol je obětí
šikanování [online] 1.2.2001 [cit. 21.3.2005].
Dostupné z <http://www.blisty.cz/art/9798.html>. ISSN 1213-1792)
- Mezinárodní klasifikace nemocí - 10. revize: Duševní poruchy
a poruchy chování.
2. vyd. Praha: Psychiatrické centrum, 2000. 306 s. ISBN 80-85121-44-1
- MUFSONOVÁ, Susan, KRANZOVÁ, Rachel. O týrání a zneužívání,
Praha: Lidové noviny, 1996. 131 s. ISBN 80-7106-194-8
- NAVRÁTIL, P.: Teorie a metody sociální práce.
1. vyd. Brno: vydal Marek Zeman 2001. ISBN 80-9030070-0-0.
- NEŠPOR, K., CSÉMY, L., SOVINOVA, H.: Programy prevence závislostí
a možnosti jejich hodnocení.
1. vyd. Praha: Státní zdravotní ústav 1998. ISBN 80-7071-110-8.
- NOVÁK, T., CAPPONI, V.: Sám proti agresi.
1.vyd. Praha: Grada 1996. ISBN 80-7169-253-0.
- NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V.: Sociální práce její vývoj
a metodické postupy.
1. vyd. Praha: Karolinim 1992. ISBN 80-7066-483-5.
- ONDREJKOVIČ, P., BREZÁK, J., LUBELCOVÁ, G., POLÁKOVÁ,
E., VLČKOVÁ, M.: Sociálna patológia.
1. vyd. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
2001. ISBN 80-224-0685-6.
- PÁVKOVÁ, J., HÁJEK, B., HOFBAUER, V., HRDLIČKOVÁ, V., PAVLÍKOVÁ,
A.: Pedagogiky volného času.
3. vyd. Praha: Portál 2002. ISBN 80-7178-711-6.

- PIDRMAN, V.: Posttraumatická stresová porucha.
1. vyd. Praha: PCP. ISBN 80-85121-45-X
- POKORNÁ, Eva. 2001. Kriminalita v roce 2000 ve statistických číslech.
file:///A:\Ministerstvo%20vnitra.htm
- PORTMANNOVÁ, R.: Jak zacházet s agresivitou.
1. vyd. Praha: Portál 1996. ISBN 80-7178-084-4.
- PÖTHE, Peter. Dítě v ohrožení.
2., rozšíř. vyd. Praha: G plus G, 1999. 186 s. ISBN 80-86103-21-8
- Práva dítěte v dokumentech.
1. vyd. Praha: Themis, 1998. 94 s. ISBN 80-8521-56-7
- ŘÍČAN, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi.
1. vyd. Praha: Portál 1995. ISBN 80-7178-049-9.
- SBORNÍK STUDIÍ: Děti a jejich problémy.
1. vyd. Praha: Sdružení linka bezpečí 2010. ISBN 978-80-254-6840-1.
- SOBOTKOVÁ, Jiřina. Zmapování problematiky sexuálního zneužívání dětí (Diplomová práce).
Praha, 2000. 107 s. Soudní spis číslo: ČVS: OVV - 751/95
- SPURNÝ, J.: Psychologie násilí.
1. vyd. Praha: Eurounion 1996. ISBN 80-85858-30-4.
- STANKOWSKI, A.: Sociální patologie.
1. vyd. Ostrava: Centrum dalšího vzdělávání PdF OU 2001.
ISBN 80-7042-185-1.
- Strategie prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy na období 2001 - 2004
Dostupné z www.msmt.cz/_DOMEK/default.asp?ARI=100594&CAI=2944
(21.10.2010)
- SVENSON, G. R.: Doporučení Evropské unie pro peer výchovu v prevenci HIV/AIDS.
Liberec SZÚ 2003. ISBN 80-7071-220-1.
- ŠIMÁKOVÁ, Markéta. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě (Absolventská práce).
Pardubice, 2000. 87 s.
- ŠOLCOVÁ, I.: Šikanování v zaměstnání: úvod do problému.
Československá psychologie, 1995, roč. 19, č. 5, s. 440-443.
- ŠTURMA, J.: Šikanování a šikanování jako pedagogický problém.
1. vyd. Hradec Králové: Líp 2001. ISBN 80-902289-5-X.
- TÄUBNER, Vladimír. Nejstřeženější tajemství - sexuální zneužívání dětí.
1. vyd. Praha: TRIZONIA, 1996. 116 s. ISBN 80-85573-72-5

TOBLER, N. S.: Meta.analysis of 143 adolescent drug prevention programs: quantitative outcome results of program participants compared to a control of comparison group.
Journal of Drug Issues. č. 16, 1986, s.537-567)

VÁGNEROVÁ, M.: Psychopatologie pro pomáhající profese.
3. vyd. Praha: Portál 2002. ISBN 80-7178-678-0.

VÁGNEROVÁ, M.: Vývojová psychologie.
1. vyd. Praha: Portál 2000. ISBN 80-7178-308-0.

VANÍČKOVÁ, E.: Malý lexikon šikanování.
Praha: Fortuna 1996. grant IGA MZČR 3614-3.

VANÍČKOVÁ, E.: Tělesné tresty dětí: definice-popis-následky.
Praha: Grada Publishing, 2004 ISBN 80-247-0814-0

VANÍČKOVÁ, Eva, HADJ-MOUSSOVÁ, Zuzana, PROVAZNÍKOVÁ, Hana.
Násilí v rodině.
1. vyd. Praha: Vydavatelství Karolinum, 1995. 64 s. ISBN 80-7184-008-4

VANÍČKOVÁ, Eva, PROVAZNÍK, Kamil, HADJ-MOUSSOVÁ, Zuzana,
SPILKOVÁ, Jana. Sexuální násilí na dětech.
1. vyd. Praha: Portál, 1999. 118 s. ISBN 80-7178-286-6

VANÍČKOVÁ, Eva, PROVAZNÍK, Kamil, HADJ-MOUSSOVÁ, Zuzana. Se-
xuální zneužívání dětí - 2. díl.
1. vyd. Praha: Karolinum, 1999

VANÍČKOVÁ, Eva, PROVAZNÍK, Kamil, HADJ-MOUSSOVÁ, Zuzana. Se-
xuální zneužívání dětí - 1. díl.
1. vyd. Praha: Karolinum, 1997. 82 s. ISBN 80-7184-479-9

VOCILKA, M.: Netradiční forma prevence poruch chování.
1. vyd. Praha: TECH-MARKET 1997. ISBN 80-902134-8-0.

VODIČKOVÁ, Marie. Trestá činnost proti dětem a mládeži.
Praha, Fond ohrožených dětí

VYHLÍDALOVÁ, P. Trauma oběti trestného činu.
Praha: Bílý kruh bezpečí, 1996

VYKOPALOVÁ, Hana. Sociálně patologické jevy v současné společnosti.
1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001. 154 s.
ISBN 80-244-0337-4

VÝROST, S., SLAMĚNÍK, I.: Sociální psychologie, Sociálna psychológia.
1. vyd. Praha: ISV 1997. ISBN 80-85866-20-X.

WARGER, C.: Research on Full-Service Schools and Students with
Disabilities.
[online] (1.10.2010) [cit. 21.4.2005] dostupné z www.ericdigests.org/2002-3/full.htm

WEISS, Petr a kol. Sexuální zneužívání - pachatelé a oběti.
1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2000. 212 s. ISBN 80-7169-629-3

Rodinné právo,
Ostrava, Sagit, 2005. ISBN 80-7208-492-5.

ŘEZNÍČEK, I.: Metody sociální práce.
1. vyd. Praha: Slon 2000. ISBN 80-85850-00-1.

SMITH, M. K.: Full -service schooling.
[online] 30.1.2005 [citováno 21.4.2005]
dostupné z www.infed.org/schooling/f-serv.htm

VÁGNEROVÁ, K.: Minimalizace šikany.
1. vyd Praha: Portál 2009 . ISBN 978-80-7367-611-7.

BEDNÁŘOVÁ, Z., PELECH, L.: Slabikář sociální práce na ulici.
1. vyd. Brno: Doplněk 2003. ISBN 80-7239-148-8.

VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I.: Aplikovaná sociální psychologie I.
1. vyd. Praha: Portál 1998. ISBN 80-7178-269-6.

Co je kyberšikana?

[online]. [cit. 2011-12-30].

Dostupné z: <http://cms.e-bezpeci.cz/content/view/14/39/lang,czech/>

kyberšikaně: Nebud' obět'.

[online]. [cit. 2011-12-30].

Dostupné z: <http://www.nebudobet.cz/?page=o-kybersikane>

2. rozšířené a upravené vydání

Vydal: Benepal, a. s.

Vydáno v roce 2012

Sazba, grafické práce a tisk: Commservis.com, s. r. o.

PUBLIKACE JE SPOLUFINANCOVÁNA EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDEM A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČR.

Neprodejná publikace